

Rêza Barzanî ji Nivîstên Kurdî (6)

Pirsiyarîya Kurd

Mêjûwa Kurdan û Niha Wan

Dr. Bilêc Şêrkoh

Werger Dr. M. S. Cuma

Rêza Barzanî ji Nivîstên Kurdî (6)

Pirsiyarîya Kurd

Mêjûwa Kurdan û Niha Wan

(Civata Xweyîbûnî Kurdîyî Welatperwer)
- Belavoka Pêncem -

Dr. Bilêc Şêrkoh

Werger Dr. M. S. Cuma

Mafeyê Çapkirinê parastîye - 1999

Navrok

Pêşgotin.....	4
Pêşekî.....	8
Mêjûwa Kurdistan, Koka Kurd û Mêjûwa Wan.....	11
Ciyografiya Kurdistanê	19
Kurd û karên wan ji bona Bajartîya Misulmantîyê û Zanyarîya Erebi.....	36
Hinek ji Peyvên Mêjûvan û Lêgervanên Firengî li ser Kurd de.....	40
Destpêkirina Pevçûnê di Navbera Kurd û Turkan de.....	45
Mêjûwa Şûreşên Kurd û Pêşveketinên wan.....	52
Kar û Barên Zanistî û Xebata Siyasî.....	67

3 Pirsiyarîya Kurd

Kurd Piştî Destûra Osmanî.....	71
Di Pêla Cenga Giştî de	78
Piştî Şer Rawestandina Giştî	84
Peymana Sêver	91
Beşê Sêyem: Kurdistan.....	91
Sûreşa Welatîyî Mezin der sala 1925 de	101
Barkirinên bi darê zorê ve û serbirîn	112
Civata "Xweyîbûnî" Kurd	118
Rewşa Niha.....	123
Hovîti û Serbirînen nuh.....	126
Gotineke Tevayî	132
Ji Bona Netewê Erebiyî Comerd.....	138
Xuyanîyek li ser Serbirîn û Hovîtiyên, yên ku ew berê hatine binavkirin, em didin bipêşkeşkirin:	142

Pêşgotin

Xwendevanên hêja!

Vaye ez ji bona nav detsên we vê Nameya Xweyîbûn: Pirsîyarîya Kurd, Mêjûwa Kurdistan û Niha wan bi zimanê Kurdî zaravayê kurmançî ve didim bidanîn. Werger pir wirya ye, ku belê dê pir kêmanî jî di vê wergerandina Kurdî de ji Erebi bête bidîtin; jiber pir nav bi Erebi ve hatine binivîsandin. Min li gora zanebûna xwe de ew bi kurmançî ve datin binivîsandin. Ez ji niha de hêvîya lêbûhurandinê ji Xwendevan û Rexnevanan didim bikirin. Ez pir hêvîdarim, ku çapkirinên dinî tên, yanjî wergerandinên dinî tên dê deha bi baştir û rêk û pêktir ve bêtin biderkevtin.

Xwendevanên giramî!

Ev nameya hanê di sala 1930 de bigir berî şêst salî bi zimanê Erebi û Firensî ve hatîye binivîsandin. Gava Merov wê niha ji xwe re dide bixwendin, tê bêje, ku belê îro yanjî donê ev nameya hanê hatîye binivîsandin. Wê ne nêrxê xwe û ne jî wê nuhbûna xwe jî ji nava destên xwe

bigir di her warekî de nedaye biberdan. Ew bi renegekî zanistîyî pirî bilind ve bi kurtî, bi lihevhatî, bi givaştî û hêjbêtir bi gihastî ve hatiye binivîsandin. Ew bi xwe ve bi canê Insiklopêdiyeke Kurdîyî biçûk ve hatiye binivîsandin. Weha ji me re bîr û baweriyên vê nameya hanê pir bilind, dûr û kûr û hêjbêtir rast û dûrust têtin bidîtin. Ev rastîya hanê jî ji me re mezinbûna kanîya zanebûna Nivîsvan, gewrebûna serpêhatiya wîna û qûlbûna têgihîştina wîna di mêjûwa Mirovanyê de bi giştî ve û di mêjûwa Kurd de bi taybetî ve bi diyarî ve dide biderxistin. heger em hûr û kûr di nava dêr û rêzên vê nameya hanê de li ser ronahîya van şêst salên çûyî de ji nûve rûdanên vê pêlê di xebata mêjûwa kurdistanê de li wan de bidin bitemaşekirin, dê emê careke din dûrbîn û pêşbînîya vî Nivîsvanê Hozan bidin bidîtin.

Di nava van pêlên şêst salî de guhertinên mezin li seranserî cîhanê de û herwehaji di xebata Netewê Kurd de jî hatin bidîtin, lêbelêji tevliwêji lênerinên vê nameya hanê jî di armanca xebata Kurd de mûyekî kêra wan jî ew hêjî ne hatine biguhertin: 1. Serxwebûna Kurdistan û Pêkanîna Dewleteke Milîyî Serbixwe. Jiyan bi xwe ve vê bi xwe ve her û her bi neçarî ve li ser kurdan de dide bineçarkirin. Hêjbêtir tevaya serpêhatî û mêjûwa xebata me di vî şêst salên çûyî de bi darê zorê ve li ser me dide bineçarkirin, ku 2. Bingehê serxwebûna Kurdistanê û pêkanîna Dewleteke Kurdîyî serbixwe divê ji Kurdistana Turkî bête bidestpêkirin. Ev herdu remanên bingehîyî pir bi nerx û hêjbêtir rast û durûst ve bi carekê ve bi diyarî ve di nava dêr û rêzên remanên vê nameya hanê de ji berî şêst salî ve hatine bieşkerekirin.

Serxwebûna Kurdistan û pêkanîna Dewleteke Milîyî Serbixwe ev mafeyekî serûştîyî Netewê Kurd bi xwe ve

tête biderkevtin. Ev mafeyê hanê nayête bidan, lêbelê bi darê zorê ve ew tête bisitandin. Vaye em dibînin, bê ka çawa Netewê kurdî Perçekirî ew ji bona vî mafeyê xweyî Perest xebat û têkoşînê dide bikirin.

Her û her ew hêjî dara azadîya xwe bi xwîna pakî Keç û Lawên xwe ve dide biavdan. Herwehaji em dibînin, bê ka çawa Faşîya Borcuwazîya Toranî, Farisî û Erebi jî Dewlemendiya welatê me dide bitalankirin û bi serdejî ve bi hemû çekên dujehîjî ve Miletê Kurd dide biqirkirin. Weha faşîya Erebi vaye jêre nema çekên wêrankirinêyî berê ji bona talankirina Kurdistanê me û kole û bendekirina Miletê me didin bitêrkirin: jiber vêjî vaye Sêwîyên Eflêq, Qertelên Bexdadê kurdistanê meyî şêrîn û ciwan bi bombên kîmyawî û biyolocî ve didin bibarandin, da ku ew tevaya Jîndariyê li ser xakê me de bidin biqirkirin. Ev çepel, gurî û kotiyên mêjûwê pir nezandin, ew bi vî karê hanê ve bêtir û bêtir goristana xwe di nava Kurdistanê de didin bikûrkirin û pengizandina xwe ji nava xakê me didin bilezkerin û bi serxwebûna Kurdistanê ve ji bona tevaya dunyayê re didin bimujdekirin.

Jibervêjî xebata Kurdistanê ji bona serxwebûnê û Pêkanîna Dewleteke Milîyî Serbixwe bêhnekê jî nayête birawestandin, na hêjîbêtir ev xebata perest şev û roj jî vaye ew li her çar perçên Kurdistanê jî de tête bigûrkirin. Heger bi avê jî ma be, dê Pîrek û Zarokên Helebçe talankirina kurdistanê me bi carekê ve û tola xwe ji Qertelên Faşîyên Bexdadê bidin bisitandin. xebata Miletê Kurd bi saya xebata cemawerên wî ve bi darê zorê ve û bi hinera pêşveçûna qanûnên jînê ve bi serxwebûnê û pêkanîna Dewleteke Milîyî Serbixwe dê bête bitac û bixelatkerin.

Ez hêvîdarim, ku Zanevanên Kurd dê bêtir û bêtir li remanên vê nameya hanê de bi wirdî, hûrbûn û dûrbîn ve li wan bidin de lê bidin bivenerandin û biliberkevtin, da ku ew ji serpêhatiyên mêjûwa me sûd û kelk ji xwe re bidin biwergirtin, ji bona ku ew gorîyên gihandina armanca meyî perest di serxwebûn û pêkanîna Dewleteke Milîyî Serbixwe de bidin bikêmkirin û dema gihandina wêna bidin bikurtkirin. Herwehaji ez hêvîdarim, ku Zanevanên Kurd dê bêtir û bêtir li ser mêjûya Xweyîbûnê bêtin birawestandin û wê ji bona Xelkên kurdistanê bidin bidiyarkirin, da ku em bêtir li ser mêjûwa xebata xwe bêtin biagehdarkirin û serpêhatiyên pir bi nex ve jê ji xwe re bibidin biwergirtin.

Li vêderê jî de ez dixwazim bidim bidiyarkirin, ku di nava gundê meyî Kêstekîyî li paşvemayî jî de di temara tariya derbekîya rojhilat de min çavên xwe li ser bîr û bawerîyên Xweyîbûnê de û li ser destên Peyên Xweyîbûnê de date bivekirin û li ser destên wan jî de di zarotîya xwe jî de ez hatim bifêrkirin û biperwerdekirin. Ev jî bi saya Seydayê Abdul-Qedus û Birayê wî Mele Mohe-medê Cimîlê Seyda ve hate bikirin. Jiber vê jî ez wergerdina vê nameya hanêyî Kurdî jî ji bona wan Herdu Mirovan didim bipêşkeşkirin.

Berlin di 18. gulana sala 1989 de

Dr. M. S. Cuma

Pêşekî

Di nava van çend salên dawî de bi vêketina şûreşên Kurdiyê li dûhev de û bi vegerandina rûdanên wan jî ve awîra cîhanê wan bi ser xwe ve dane bikişandin, sitûnên rojnaman dane bidagirtin û pirsiyarîya Kurdî di nava jimara giringtirîn pirsiyarên welatîyê giştî de dane bixistin. Lêbelêjî tevlivêjî hemû ragiyandinên li ser van şûreşên hanê jî de bes û bi tenha ve xwe bi nûçeyên kanîyên Turkî ve didan bigirêdan. Weha bi vî rengî ve rastî hate bipoşandin û derew û buxtan li ser van şûreşên welatîyê xurû de û li ser pirsiyarîya mirovanîyê bitirs de hatin bibelavkirin.

Weha welatperwerên Kurdên Xebatvan didin bibawerîkirin, yên ku wan şerê Turkan didan bikirin û hêj ew jî ji bona liberxwedana hebûna xweyî Milî û Olperestîyên xwe şerê wan didin bikirin, ku liberxwedan ji bona mafeyên wanî perestî nikare bête bikirin, heger ku ew li ser hinera çekan de neyête biavakirin; jiber ku bes û bi tenha ve Dujminên wan bi vêya ve bi tenê ve didin bibawerîkirin.

Wisa jiber peydabûna gumanê di nava hinavên

Welatperwerên Kurdan de bi karina rabûna Netewên rojhilatî, yên ku piraniya wan jî ji nava destên zalbûna Dewletên Impiryalî nalînê didin bikirin, bi alîkarîkirina mirovanîyê ve ji bona Miletê Kurdîyî sitemkêş, jiber ku Netewên Rorjhilatî weha ji hev hatine biçirandin û ew di bin tengavîyên diravî û siyasî de têtin bijîyandin, yên ku koka wan ji harbûna Dewletên Ewropî ji bona bi cihanîna dilbijandinên xweyî nehişî ve di wan de û herwehaji ji şopên serpereştiya Turkîyî sitemkarî wêrankirî têtin bidîtin, ya ku wê li dû xwe de ji destanan, ji belan û ji wêrankirinan li ser avanîyê û xweşiyê de date bihiştin, welatperwerên Kurd bi neçarî ve berê xwe ji bona xebata metiryalî ve dane bidan û wan bes û bi tenha ve berê xebata xwe ber bi hêza çekdarî ve datin bivekirin, da ku ew mafeyên xweyî talankirî bidin bivegerandin û azadiya xweyî xuwarî bidin bisitandin.

Weha gava Civata "Xweyibûnî" Kurdî date bidîtin, bê ka kanîyên Turkî çî ji derew û buxtanan didin bibelavkirin û wehaji ligel jî de bê ka xameyên bi kirê girtiyên Turkî ve çî jehrê didin birijandin. Weha wan bi vî rengî ve sipehîbûna van şûreşên welatîyî Perestî dane bigemarkirin, yên ku ji bona wan xwîn hate birijandin û can ji bona hêjatrîn armanc hatin bigorîkirin. Vê şeweyê ragiyandina hanê di nava pir civat û Desteyên Cîhanê de di nava dûrtirîn û nêzîktirîn Miletan de kêra wê cihê xwe date bidîtin. Herwehaji pêrejî wê cihê xwe li nik Netewê Erebyî merd jî de date bidîtin, yê ku wî li ser destên serpereştiya Turkî de rengên pir cuda ji zordariyê û sitembarîyê daye bixwarin. Wisa vê ragiyandina Turkîyî hanê di nava hin ji wan Miletan de date bikêrkirin, ku wê cihê rastîyê bi cihê derewê ve date biveguhertin.

Wetov bi vî rengî ve Civata Xweyîbûn xwe bi neçarî ve date bidîtin, ku ew Belavokekê bide bibelavkirin, da ku ew têde Netewan û nemaze Netewê Erebi li ser Kurd û Kurdistanê bide binaskirin û rastîya şûreşan bide bidiyarkirin, yê ku ew di nava pêlekê û ya din de li ser xakê Kurdistanê de têtin bidadan û herwehaji pêrejî da ku ew cewhera pirsiyariya Kurdî û qonaxên wêyi tanî niha jî bide biderxistin.

Mêjûwa Kurdistan, Koka Kurd û Mêjûwa Wan

Agehdarîyên mêjûyî, yên ku ew ji bal Mêjûvanê Yunanî Xenophon -Zinefon- de di Nivîsta wî de li ser vekîşandina deh hezar Yunanî di sala 401 de di berî zayîne de hatine binivîsandin, ew didin bizanîn, ku Kurd ji Nevîyên Kurduene -Kurduîn- têtin biderkevtin. Ew bi pêşîya wan ve hatin bikevtin û wan beramberî Yunanîyan şerekî pir sext dane bilidarxistin. Ev peyvên hanê weha bi dirêjî ve tanî berî niv sedsalî zal hatibûn bimayîn, lêbelê Lêgerandinên Mêjûyî û Kolandinan di nava van salên dawî de peyvên din li ser Koka Kurdan datin biderxistin û wan datin bidiyarkirin, ku Kurd ji Yunanîyan bi demeke dirêjtir ve bi kevnartir ve têtin biderkevtin.

Weha di destpêkirina mêjûwê de li çiyayên pesarên Surî de Neteweyek bi navê Gutu -Gotî- dihatin bijîyandin. Gotî bi têgihîştina Şervan ve têtê biliberxistin, heger ku ew ji bona zimanê Aşûrî bi Gardou ve bête biwergerandin. Weha Sitrabo ev têgihîştina hanê ji bona diyarkirina navê Kardak di Neqşa xwe de date bikaranîn, ya ku wî ew di sala 60 de di berî zayîne de date bidanîn.

Weha Gotî xwedan alîyekî mezin bi şehristanîyê ve dihatin biderkevtin, jiber wan ji xwe re berekî pir fireh ji bona belavkirina bajartîya xwe di nava Netewên Hemsayên xwe de mîna Êlamîyan, Hititan û Babilîyan bi nivîsandina Mixî ve dane bipeydakirin.

Weha lêkolandinên zanistîyên Anthropologie -antropolocî- û Ethnologic -êtnolocî- bi diyariyên zanistîyên diyar didin biderxistin, ku kurd bi xwe ve ji Ariyan têtin bidakevtin û ew Ariyên hanê berî mêjûwê xwe bi van çiyayên hanê ve dane bigihandin û Xelkên cih yên berê ligel wan de bi kêra demê û bajartîya wan ve, ya ku wan date bipeydakirin, hatin bitevlihevkirin. Niha cudabûn di navbera Zanistvanan de li ser dema hatina wan Ariyan de ji bona vî welatî û ew ji ku hatine tête biditin. Nuhtirîn dîtin li ser van herdu pirsîyaran de dide bixuyanîkirin, ku ew ji bona vî welatî berî mêjûwê ji aliyê Iskendînavya hatine bibarkirin.

Wehaji gerji dema barkirina wan kengî be û cihê wê ji ji kude be, hîç guman bi renekî ve lê nayête bikirin, ku herdu rastîyên tên bi carekê ve ji bal Zanistvanên Karnas de di zanistîyên Antropolocî û Etnolocî de didin biderxistin: 1. Ku Kurd ji Netewên Arî têtin biderketin û ew ji Dundên wanî paqijin têtin biderkevtin. 2. Ku Kurd berî mêjûwê ji bona vî welatê hanê hatine bikoçkirin, yê ku ew niha li ser de têtin bijiyandin. Weha Kurd di dirêjîya dema Şahînsahîya Aşûrîyan de li ser serxwebûna xwe de date biparastin, lêbelê ew ligel Mêdyaya de hatin bilihevhatin, yên ku wan Ninewa datin bivegirtin û hîmên Şahînsahîya Aşûrîyî bi navkirî ve datin biherifandin. Weha ew di dawîya dawî de ji bona berdestê Kîroş hatin

13 Pirsiyariya Kurd

---

binaçarîkirin, yê ku wî Babil date bivekirin. Herwehaji wan ji bona Dundên vî Vekirvani Leşkerekî Kurdîyî bi rêk û pêk ve didan bipêşekirin.¹

Weha Bavê mêjûwê Hêrodotê Yunanî, yê ku perçeyên pêkhatî jê Sipahê Xerces - Kîsra - dide binavkirin, Sipahê kurd bi van herdu navan ve Saspîriens û Alaradiens dide binavkirin, di wê hingava ku Mêjûvanên Îranî wan bi navê Kordha ve didin binavkirin.

Hiç Xwendevan lê nadin bigûmankirinn, ku Gotî ne bes tenê koka Kurdên jor û jorava bi xwe ve têtin biderkevtin, lêbelêjî ew bi koka Kurdên jêr û jêrhilat ve têtin biderkevtin. Jiber ku bajartîya li hêla Kermansah û Hemedan hatîye bipêkahtin, ew bi xwe jî ve bi nala rengê bajartîya Gotî ve tete biderketin, ya ku wî ew li bakur de li Kardokya de li Mêdya û herwehaji ya ku wî li Aşûr de bi xwe jî ve daye biafirandin. Ev jî jiber Eşîra Gulherî niha ew dide bibawerîkirin û herwehaji şopên li welatê wêyî derketî de didin biderxistin, ku ew ji reha Guherz têtin biderkevtin. Ev gotina hanê ji bona Serokekî Gotî tete bivergerandin, mîna ku Goran jî didin bibawerîkirin, ku ew ji Zaruwên Guherzên kiyû têtin biderkevtin, yê ku Lawekî wî bi navê Reham ve dihate binavkirin, ku ew ji bal Behmen Giyanî de ji bona wêrankirina Qodsê û dîlkirina Cuhana hate birêkirin. Reham di nava nivîstên

---

¹Li Inskilopêdya Ingilîzî, li mêjûwa Mîrên Kurdan ji bal Danerê wê Şêx Sultan Memduh, li Inskilopêdya Elemanî û yan Fîrensîyî gewre, li nivîsta "Mêjuwa Neteweyekî Nenas" ji bal danerê wê Giyamîl sala 1900 û li nivîsta "Li ser Koka Kurdan" ya Mîrza Cozêf Çêrnîk der sala 1866 de bide temaşekirin.

Erebî de bi navê Bext Neser ve hate binavûbangkirin û di piştê ew ji bona ser textê Patîşahîyê hate bihilkişandin û Dûndên wî bi navên Patîşahên Goran hatin binavkirin û navên wan li ser hinek ji kevirên Biston de li Qesra Şêrîn de hatine bineqîşkirin. "Guhderz Kiyû" bi Merovekî rastî ve dihate biderkevtin.

Bi her awayekî jî ve Netewê Kurdî niha jî bi her çar Gelên xwe ve ji "Kurmanc, Goran, Lor û Gulher" ji kevinetirîn Netewên Arî têtin bijimartin, yê ku wan şahristaniyeke zor geş di Banîya Îranî û welatên dorhêla wê de datin bipêkanîn. Weha ew li ser tevaya Êlên Birayên xweyî Ariyî pêşî de hatin bizalbûn û zimanê wanî Kurdî bi zimanekî giştî ve hate bikirin, ku pê tevaya Êl û Netewan der Şahîşahiya dirêjkirî ji kanîyên Dicle û Firatê Tanî Dilava Farisî dihatin biaxivtin. Paytextê vê Şahîşahiya hanê "Akbetan" li hêla Kerminşahê de dihate bikevtinû ev zimanê hanê jî wê çaxê bi zimanê Pehlevî ve yanî bi Pehlewanan ve dihate binavkirin. Hiç gûman lê nayête bikirin, ku evaya ji gotina Gotî yanî Gardû bi liberketina Şervan yanî Pehlewan ve hatiye biwergerandin.

Herwehaji evaya jî piştê peyva Pehlewan beramber bi Kurd ve di Farisî de dide bigirtin, mîna ku ev peyva Kurd di nivîsta Şahname Ferdosî de dide biderxistin. Herwehaji hêjî di nava Êlên Kurd de di seranserî Kurdistanê de bawermendîyeke giştî tete bipeydakirin, ku peyva Kurd ji bona vî Miletê hanê hatîyê bidan, jiber ku ew di tevaya dewranên mêjûwê de bi mîrxasîyeke pir mezin û gernas ve her û her hatîye binaskirin.²

---

²Ji Pêşgotina Erebi ji nivîsta "Şeref Nama" farisî di mêjûwa Kurdistanê de, a ku ew li Qahirê di sala 1930 hatîye çapkirin.

Herwehajî delîlekî din jî dide bixuyanîkirin, ku Kurd ji Miletên Ariyî Kevnar tête bijimartin, jiber oldarîya wîyî welatîyî Mîrî li Kurdistanê de tanî belavbûna Musulmanîyê bi xwe ve ew bi "Oldarîya Zerdeştî" ve dihate biderkevtin, ya ku ew bes û bi tenha ve di nava Miletên Arî de dihate binaskirin. Ew bi xwe ve di nava tevaya Miletên Arî de bi oldarîyeke welatîyî giştî ve dihate biderkevtin. Tevî derbasbûna pir heyaman jî li ser windabûna vê oldarîya hanê jî de hêjî li hin hêlên Kurdistanê jî de bi sedan Xelk xwe pê ve didin bigirêdan.

Musulmanîî li Kurdistanê de li ser destên Xalid Ibin El-Welid û Xeyad Ibin Xenem de Hogirê bi nav û deng ve hate bibelavkirin. Em li vê derê jî de dixwazin bidin bibîrxistin, ku Kurd di pişte re jî li pênavê parastina serxwebûn û azadîya xwe de, ya ku ew bi zikmakî ve ji bona wan tête bievîndarîkirin, tanî pêla Xulefayên Abasîyan jî can û malên xwe didate bigorîkirin. Weha li bakurê Kurdistanê de ji bona serxwebûnê di nava salên 888 û 905 zayîné de şerên xwînavîyî pir sengîn hatin bikirin. Hiç gûman têde nayête bidîtin, ku dema zêrîniyî Kurd di sedsalên navî de bi xwe ve ew di dema Sultan Selah Edîné Eyûbî de dihate biderkevtin, yê ku wî Dewleta Kurdîyî Musulmanîî li piraniya hêlên rojhilata nêzîk de ji herem û şahsamanan date bidanîn, ya ku ew ji jêrî Qefqasya tanî Sena Yemenê li jor û jêr de û ji deşta Diclê tanî Terablosa rojava li rojhilat û rojava de dihate bidirêjkirin.

Di dewrana vegirtina Teter û Mengolyan de ji bona welatên musulmanîyê ji rojhilat tanî rojava û wêrankirina wan ji bona avanîyên jîrîtîyê û bajartîyê wehajî welatê

Kurdan jî nala hemû Dewlet û welatên musulmantîyê jî hate bivegirtin. Ew jî ji bona desthilatîya Wan vegirtvanên Wêranker ligel parastina xwedmoxtarîya xwe de bi neçarî ve hate bijêrdestkirin.

Di pişt re Îranîyan Kermensah û dorhêla wê ji xwe re dane bivegirtin û ew tev li welatê xwe dane bikirin. Lêbelê jî perçê herî gewre ji Kurdistanê ew bi xwe ve di nava Mîrmeşînên welatî de dihate biperçekirin, yê ku ew hin caran bi Hebûna xweyî Milî ve dihatin biparastin û hin carên din jî bi Xwedmoxtarîya xwe ve dihatin biparastin, tevî ku jî hin ji Dewletên Gewre ew ji xwe re dabûn bivegirtin.

Weha vê zînetê hanê bi vî rengê hanê ve date bidirêjkin, tanî ku Sultan Selîmê Turkî ceng li ser Şah Îsmayîlê Sefewî de date bidazanîn. Mîrên Kurd xwe tev li Sultan Selîm de dane bikirin. Ji wê rojê de Kurdistanê hêdî hêdî dest bi windakirina serxwebûna xwe ve date bikirin.

Tevî ku Netewê Kurd û Netewê Farisî herdu jî ji Arî têtin biderkevtin û ew herdu jî ji yek Bavikî têtin biderkevtin, tevî jî ku ew berî musulmantîyê di yek oldarîyê de dihatin biderkevtin, ku ew jî bi oldarîya "Zeradeshtîyê" ve dihate biderkevtin. Weha cudabûna rêçika oldarîyê di navbera herdu Netewên Musulman de hate biderketin, yê ku ew ji yek bunyad û Bavikî têtin biderkevtin. Piraniya Netewê Farisî ji xwe re bi mîrîtî ve Rêça Şîe date biwergirtin. Piraniya Netewê Kurd li ser Rêça Sune de xwe date bihiştin. Vê yeka hanê di nava wan de jilhevêdûrkirina rêçitî date biderkevtin, jiber di wê dewranê de dildarîyên oldarîyê li ser tevaya Welêt de dihatin bizalkirin û ew li ser tevaya dildarîyên dinî mirovanîyê de dihatin bivegirtin. Hiç li ser Kesekî de bi carekê ve

biveşartî ve nayête biderkevtin, ku heger dildarên Kurdayî oldarîyê dijî Şah Ismayîlê Sefewîyî Şîî bête bitevdan, dê dilên wan ji bona Sultan Selimê Sunî bêtin bilêdan. Hiç gûman têde nebû, ku dê ew tev li yê dawî de bêtin bikirin û dê ew bi tevaya germbûna cerk û hinavên xwe ve bi ser yê yekem ve xwe bidin birakişandin.

Sultan Selimê yekem giringbûna vê deqa hanê date binaskirin. Bi lez û bez ve û hêjî ew li Serbazxana "Amasya" bû, wî Zanevanê demê Hozanê Idrisê Bedlîsî, yê ku ew ligel wî de ji bona bi rêvebirina kar û baran ve dihate bidîtin, ji bona nik Mîrên Kurdistanê date birêkirin, jiber wan ew pir bi başî ve didan binaskirin û bi qencî û zanebûna wî ve ew pê dihatin birûniştin. Weha bi vî rengî ve vî Zanistvanê hanê kêşa Selimê yekem dijî Şah Ismayîlê Sefewî jiber cihê wîyî bilind di nava Mîrên Kurdan de û herwehaji agehdarîya wîyî pir li ser reweşt û sincîya Kurd de date biserxistin. Wetov tevaya Mîrên Kurd di şerê Çildêranîyî bi nav û deng ve tev li Sultan Selim de hatin bikirin. Ev jî bi xwe jî ve ji bona pêxistina reva pîs bi Sipahê Şah Ismayîlê Sefewî ve hate bihoyekirin.

Ev rûdana hanêyî giring di mêjûwa Turkî de nala destpêkirina belavbûna deshilatîya Turkên Osmanî di Asya navînî de tête biderketin. Herwehaji wergirtina wan navê Xilafetê bi vergirtina wan ve ji bona Misrê, ya ku ji bona wan cihekî mezin di cîhana musulmantîyê de date bidanîn, ew jî bi xwe ve yek ji encamên vî şerê dujwar bi xwe ve hate biderkevtin.

Wisa piştî bi dawî hatina vî şerê hanê ve û biserketina bi carekê ve ji bona Turkan bi yarmetîya vî Zanistvanê hanêyî dilsoz ve ji bona Sultan Peymanek di navbera Mîrên Kurdan de û Selimê Yekem de hate bigirêdan. Di vê

peymana hanê de Turkan Serpereştî li Kurdistanê de ji bona Mîrên Kurdan, yên ku ew Mîrneşîniyê ji Dondên xwe re li dû xwe didin bihiştin, her yek li Mîrneşîniya xwe de li gora Yasa û Reweştên kevnar de datin bihiştin. Li ser wan divabû ku ew Siphahên Serbixwe û di bin serpereştîya xwe de ji bona Dewletê bidin bipêşkeşkirin, gava ku ew ligel Dewleteke dinî mezin de bide bişerkirin û herwehaji divabû ku ew her sal komeke nişankirî ji peran ji bona xizna Dewletê bidin bidan. Weha bi vî rengî ve Kurdistan li gora vê peymana hanê de bi jêrdestî desthilatîya Osmanî ve hate bikirin. Sultan Selîm Fermanên li sermorkirî de bi bendên vê peymana hanê ve date biderkirin û pêrejî diyarî û xelat ji bona Mîr û Melan date bibelavkirin. Wehaji wî ji bona Idrîsê Bedlîsiyî hozan re ji Dîyariyeke pir mezin ligel Fermaneke Sultanî de date bitirxankirin, ya ku ew têde dildariya xwe beramber bi Şêx ve dide biderxistin û ew wî bi heşt Kirasên Teşrifîya Mezin ve ligel şûrekî pir bi nerx ve bi destikekî zêrê xurûyî zêrinî ve û 12000 Zêrên Dokî de dide bixelatkirin.³

Weha ev dewrana hanê ji mêjûwê nala bextiyariya Turkan û belavbûna Dëshilatîya wan di Asya û cîhana musulmantîyê de tete biderketin. Herwehaji pêrejî ev dewrana hanê ji nala jêrdestîya Kurdistanê di bin serdariya Turkan de dide bidestpêkirin û pêrejî ligelji de destanên Milî û belayên Civakî ji li ser Kurdistanê û Miletê kurdî belengaz de hêji ji wê çaxê ji de têtin bikirin.

---

³Li "Şeref Nama" farîsî di mêjûwa Kurdistanê de û mêjûwa Hammer ya Dewleta Osmanî bide temaşekirin.

Ciyografiya Kurdistanê

Serûşt û Av û Ba

Kurdistan ji gola Ormiyê ji jorî rojhilat tanî Meletyê di jêrê rojava de xwe dide bidirêjkirin. Weha dirêjbûna wêna nêzîka 900 Km û firehbûna wêna di navbera 100 û 200 Km de tête bidîtin. Ew bi heremeke çiyayî ve tête biderkevtin û ew di navbera Derca 34, 39 panbûnê de û di navbera Dereca 37 - 46 dirêjbûnê de tête bikevtin.⁴

Kurdistan bi çiyayên berzî bilind ve ji hemû semtan ji bil perçê jêrî rojava de tête bidorhêlkirin. Ev perçê jêrî rojava ji Banîyan tête bipêkhatin, yên ku ji wan kanî têtin biherikandin, û ji deştan, yên ku ew ji bal çeman de têtin biavdan. Baştirîn aliyên çandinîyê bi xwe ve ew bi perçê jêrî û jêrî rojhilat ve bi xwe ve tête biderkevtin, jiber çemê

---

⁴mêjûwa Hammer ya Dewleta Osmanî, Bergê çarem ji wergerandina Turkî.

Diclê û Firatê ligel rûbarên xweyî mîna Zabê mezin, Zabê biçûk û Xabûrê de tède têtin bidîtin.

Bilindtirîn çiyayên Kurdistanê ew di jêrî rojhilat de têtin bikevtin. Ew pir bi daristanan ve têtin bivegirtin û bi deştên nekêm ve ji bona çandiniyê bi pir baş ve têtin bidorhêlkin. Jiber vê jî Merov her û her wan bi Xelkê dagirtî ve di havîn û zivistanan de dide bidîtin û bi gund û bajaran jî ve ew têtin bitijekirin. Rêza çiyayên di navbera sînorên Turkî û Îranî de ew bi xwe jî ve bi kal ve têtin biderkevtin, ne daristan û ne jî şînayî di nava wan de têtin bidîtin. Ew ji tehtên hişkî agirpijî xwedan lêj, rik û zinarên pir bilind têtin bipêkhatin. Weha ev perçeyê çiyayî hanê li ser de bi hêztirîn û mêrxastirîn Sipah girtina wî nayête bidîtin.

Tevlivêjî piraniya çeman û rûbaran jî ji van aliyên hanê mîna Firatê û rûbarên wî û Diclê û rûbarên wî têtin biderkirin. Hemû ev çemên hanê ber bi jêr ve têtin biherikandin, ji bil çemê kutûr rûbarê ker de ew bi xwe ve ji bona derya Qezwînê tete biherikandin. Wehaji hin ji rûbar û cihokên pir jî hin ji wan ji bona gola "Wanêyî" bi nav û deng ve têtin biherikandin û hinên din ji bona rojhilatî gola "Ormiyê" têtin biherikandin, ya ku ew di nava welatê Eceman de tete bikevtin.

Çandini

Tevî ku Kurdistan jî mîna heremeke çiyayî hatîye binavûdengkirin, lêbelê di rastîya rastîyê de ew bi xwe ve berî her tiştî bi welatekî çandiniyê ve tete biderkevtin. Li piraniya hêlên Kurdistanê de û nemaze li wan hêlan de,

yên ku ba û ava wan bi sargerm û xweş ve têtin biderkevtin, werz, rez, hemû rengên darên bergir û darên tuwan, yê ku ew ji bona xwedîkirina Kurmên Hevirmêşê û mêşên hingiv didin biyarmetîkirin, û bîstanên şîneyîyê û mêwe têtin bipirkirin.

Herwehaji li piraniya hêlên Kurdistanê ji de mîna li Diyarbekir, Mêrdînê û Sêrtê de rengên pir ji dûşabê "Hingivê Tirî" têtin bipeydakirin. Herwehaji Kurdistanê pir bi Lajwerd û mencemên xwe ve bi dewlemend ve têtin biderkevtin.

Li Kurdistanê de berên çandinîyê bi hemû rengên xwe ve têtin bipirkirin. Ji giringtirin berên çandinîyê evin:

Genim, ceh, garis bi herdu rengên xwe ve, tûtin bi baştirin celebên xwe ve, kitan, kindir, kuncî, pembo, reha mêkokî, mazû, pîvaz, sîr, fasolî, behîv, gûz, zirfisteq, hejîr, bindeq, zeytûn, sêv, hirmî, mişmiş, xox, hulî, gêlas, eloce, hinar, tirî bi hemû celebên xwe ve, tû û hêjbêtir ji mêweyên di welatên sargermî de têtin bidîtin.

Herwehaji pir berên çandinîyê dinji ji mewîj, hingiv, mêweyên zuhakirî bi hemû celebên xwe ve, doşabên şêrîn, yê ku ew ji mêwa hatine bigivaştin, şîma, penêr, doşab, rûn, masîyên şor û zuhakirî, desteyên pir baş ji hirîyê, ji çerm, ji zeytê, ji tovê kitanê, ji Kurmê hevirmêşê û pir rengên xavî hevirmêşê ji bona derve têtin birêkirin.

Mencem û Lajwerd

Li Erxenê mencemeke mis -sifir- gewre xwedan navekî cîhanîyî mezin têtin bidîtin. Herwehaji li bajarokê Palo ji de mencemeke mis bi zîv ve têtin bidîtin. Li Silwanê de, li Cezîra Botan de mencemên komirê têtin bidîtin. Li hin

cihan ji wilayata Diyarbekrê de mencemên zêr û zîv têtin bidîtin. Li melbenda Sêrtê de dermanavên kebrîtîyî germ di zivistanê de û sard di havînê de têtin bidîtin. Herwehajî li ser kenarên Çemê Botan jî de bîr û kanîyên neftê jî têtin bidîtin. Wehajî li Madenê de li melbenda Sêrtê de mencemên hesin, gule -zirîng- û komirê têtin bidîtin. Li melbenda Nîrox de mencema zêr têtê bidîtin. Li nik "Wanê" de û di dorhêla wêna de Mencemên pir dewlemend bi komirê ve, bi gule ve, bi mis ve, bi perçek -qesdîrve, bi beraqis ve, bi neftê ve, bi Gêç ve, bi Gîre û çemento ve têtin bipeydakirin. Li nêzikî bajarê Arçîş û bajarokê Çolemêrgê de dermanavên kebrîtî têtin bidîtin. Li dorhêla Başqaçe de dermanavên hesinî têtin bidîtin û herwehajî di dola Zab jî de dermanvên sarî karbonî têtin bidîtin. Li melbenda Kîxê de mencemeke hesinî têtê bidîtin. Wehajî li bajarokê Kemax jî de mencemeke komirê û gule jî têtê bipeydakirin. Li melbenda Kîskîm de mencemeke mefreq û pola têtê bidîtin. Li Xinês de neft û mencemên gîre, gêç û yên din têtin bidîtin. Li Arzincan û Basîlî jî de gêç û gîre jî têtin bipeydakirin. Herwehajî li nêzikî Arzincan û Çiyayê Agirî Daxê jî de kanîyên pir ji dermanavan ji bona serşokan jî têtin bidîtin. Di naverasta Keban Maden de li wilayeta Xarpûtê de Mencemeke ji gule têtê bidîtin. Li Çemşekzik jî de mencemeke komirê têtê bidîtin. Herwehajî li melbenda Dêrsimê jî de pir kanîyên dermanavan jî têtin bipeydakirin, ku hêjî ne rengên wan jî û ne jî navên wan jî têtin binaskirin.

Çêkirin

çêkirina ber û mehfûran li rojhilatî Kurdistanê de pir bi pêşketî ve tête biderkevtin. Ev pîşîsazîya hanê bi çêkirina cihî ve tête biderkevtin û pê Pîrek di dema xweyî valan de di nava şevên dirêj de xwe pê didin bimijûlkin. Herwehajî teşî û tevinkirin bi giştî ve tanî radeyekî bi pêşketî ve tête bidîtin. Hinin ji navên pertalên hirî, pemboyî û hevirmêş em didin bidan, ji yên Kurdistan bi wan ve tête binavûdengkirin: Perde, çarçev, hêzar, çapan, satan, pertel, çît, kitan, kunbar, kulav, rayîx, rajêr, tej, ber, mahfûr, ferş, peto, kejk, şal û şapik, pertelê bi tayên zîv û qesebê ve hatine bitevinkirin û desteyên destmalên serşokê têtin bidîtin. Herwehajî çêkirina çerm û gemarkariya wan bi hemû rengên xwe ve di nava Kurdistanê tête bibelavkirin. Herwehajî zêrîngerî, xişirkarî û gewherkarî li Kurdistanê jî de têtin bikirin. Nemaze xişirkirina çekan mîna destikên şûr, xencer, demançan li ser terzê rojhilatîyî kevin de têtin biçêkirin. Herwehajî sênîyên zîv, arîdankên zîv, darikên zîv têtin biçêkirin. Wisa jî karên li ser diranên fil de, li ser sîsem -Avenos- û li ser kehremanê zer û reş jî de têtin bikirin. Herwehajî zînkerî, dartiraş bi hemû rengên xwe ve tanî radeyekî li Kurdistanê de bi pêşveketî ve têtin biderkevtin. Wehajî li hin hêlan jî de çend sabûnkerî, rengreşî û hin ji karxanên din li ser terzê nuh de têtin bidîtin. Wehajî li Mêrdînê de renekî ji sabûna pir başî bi nex ve tête bidîtin. Ew ji zeyta fisteqa tête biçêkirin û jê re "Betûm" tête bigotin.

Terş û Dewar

Em ji bona we amarekê bi dewlemendîya giştîyî Terş ve li Kurdistanê de didin bipêşkeşkirin, ya ku ew bi rêkirina wan ve ji bona welatên dorhêla xwe hatiye binavûdengkirin. Li Kurdistanê de 13 478 257 Serî mêşin, 8 185 899 serî bizin, 2 395 148 Serî dewar û 1 721 850 serî çêl têtin bidîtin.⁵

serjima Xelkê

Gerjî çijî em di vî warê hanê jî de bîr û bawerîyeke bi carekê jî ve nikarin bidin biderkirin, jiber destik û destgehên têrkirî ji bona zanîna jimareke rast ji bona serjimara Xelkên Kurdistanê nayête bidestketin. Lêbelê tevliwêjî emê dê tişteki nêzîkî rastîyê bidin binavkirin. Evjî dê ji lêgerandina di hemû serjimarên pir de û texmînen cuda de bête biderxistin, yê ku ew tanî niha di vî warê hanê de hatiye biderkevtin.

Nivîsta Zerî Firensî der sala 1892 de dibêje, ku serjimara Kurdên li Turkîyê de neşînvani, ew bi 3012879 Kes ve tete biderketin.

General Zelençi di Serjimra Turkîyê de dibêje, ku serjimara Kurd li Turkîyê de bi 2 800 475 Kes ve tete bidîtin. Di Amarê de, ya ku ew ji bal Serdarîya Turkî de di sala 1919 de hatiye bibelavkirin, dibêje, ku serjimara Kurdan di yekê avdara sala 1914 de di wilayetên Wan, Bedlîs, Alezîz -Xarpût-, Diyarbekir û Erzeromê bi 2 527

⁵Li ferhenga "Agehdarîyê" ya Şemsdîn Samî bide bitemaşekirin.

840 ve Kes tête biderketin. Bi serdejî ve ew pê dide bivekirin, ku vê hanê hêlên din ji Kurdistanê bi ber xwe ve nedaye bigirtin.

Mîrza Wêtal Konyê di nivîsta xwe de der sala 1892 de di bin navê Asya Turkî de dibêje, ku Kurdên li Turkîyê de neşîvanin, ew bi 1928550 Kes ve tête biderketin.

Di Raportê Encumana pêkhatî de di bin Serokîtiya Kont Tilkî Serokê Wizareta bereyî Mecceristanê de hatiye binivîsandin, ya ku ew ji bona lêvenerandina daxwazên Kurdan û diyarkirina wan li ser fermana Girêdana Netewan de hatibû birêkirin. Ew raportê hanê der 16 tîrmeha sala 1925 de hatiye bibelavkirin:

Kurdan	
li Turkîyê	1 500 000 Kes
Iran	700 000 Kes
Îraq	500 000 Kes
Di Walatên din û Suryê jî de	300 000 Kes
Gîşt	3 000 000 Kes

Hiç gûman têde nayête bidîtin, ku ev texmînên hanê ji dadîyê û rastîyê pir bi dûr ve têtin biderkevtin, jiber Mîrza Alekzender Japa di nivîsta xwe de "Tevayek ji Çîrok û Rûnkirinên Kurdî", ya ku ew di sala 1860 de der Pêterburg de hatiye bibelavkirin, dibêje, ku Kurdan bi Xanî û Konên wan ve tête bitexmînkirin. Ew dibêje, ku her Xaniyekî yanjî Konekî jî 5 Kesan tanî 20 Kesan tête biderketin.

Weha bi vî rengî ve li ser vê rêzana hanê de em

dixwazin remaneke rast li ser Xelkên Kurdistanê de bidin bidan. Jiber vê jî me Naverasta di navbera jimara 5 û 20 de date biwergirtin, ku ew jî 10 tête biderketin. Me ev 10 bi jimara Xaniyan ve li bajaran û bi jimara konan di nava Êlan de date bilêdan. Weha li nik me de tête biderketin:

Kurdistana Turkiyê	3 987 960 Kes
Kurdistana Îraqê	749 380 Kes
Li Îranê	3 300 000 Kes
Li Suryê	289 940 Kes
Li komara Erministanê	60 000 Kes
Gîşt	8 387 280 Kes

Belê Merov dikare bide bigotin, ku jimara rast û nêzîktir ji bona rastiyê ew bi xwe ve jimara neh milyon bi xwe ve tête biderkevtin. Lêbelê ev hanêyî texmînkirî, ya ku me ew date bixuyanîkirin, serjimara Kurdên li dunyayê de belavikirî bi ber xwe ve nade bixistin, yê ku ew dibe serjimara wan li hêlên dunyayê de li dora milyonekê û bêtir de bête derkevtin.

Ziman û Wêje

Zimanê Kurd mîna hemû zimanên Arîyî rojhilat ji Pehlevî, ji Sinsikrîtî û ji Mêdî tête bişaxkirin. Weha ev zinanê hanê berî musulmantîyê ji çep ber bi rast ve bi

Elifbayeke serbixwe ve dihate binivîsandin. Ew pir bi nêzikî Elifbaya Aşûrî û Ermenî ve dihate biderkevtin. Weha wê piştî musulmantîyê dev ji vê Elifbaya hanê date biberdan. Wê Elifbaya Erebi date bikaranîn, jiber ku ew bi Elifbaya Qurana Pîroz ve dihate biderkevtin.

Zimanê Kurdîyî niha ew ji bona çar zaravên cuda tête bibeşkirin. Ew jî evin: kurmancî, Goranî -Soranî-, Lorî, Kelher. Nêzîktirîn ji van zaravan ji bona Pehlevî ew bi xwe ve bi zaravê Lorî ve tête biderkevtin, jiber nêzîkbûna cihê Lorî ji naverasta Pehlevîyî yekemî û jiber ew pir bi Kildanîyan û Aşûrîyan ve nihatine bikêrkirin. Di piştî wê re li pêhev de bi nêzîkbûna xwe ve ji bona Pehlevî, Kelherî, Goranî û kurmancî têtin bidîtin. Lêbelêji herdu zaravayên dawî jî pir bi zimanên Aşûrî û yê Kildanî jî ve jiber nêzîkbûna wan bi wan ve hatine bipêkêrkirin.

Weha ji bona diyarkirina vê pirsiyarîya dijwar em li vê derê de givaştina nivîsandina Xwedîyê Ciyografîya Meltebron didin bianîn, yê ku wî bigir ji sedsalî li ser têgihîştina peyva Îran, yeran de, mîna ku ew li rojhilat de tête binavûdengkirin yanjî Îryanet, Aryanet, mîna ku ew li rojava tête binaskirin, û li ser pêşvexistina zimanên Iranî de, yên ku ew di nava Netewên Iranîyî xwedan bajartîyên gewre hatîye bikarhatin, dayîte binivîsandin. Ew dibêje: "ku Kevnaran di navbera Arîyan û Asqosîyan -Teteran- de didan bicudakirin, herwehaji wan di navbera gotina Toran û Îran jî de didan bicudakirin. Weha li ser avanîyên Istexer de gotina Aryane nivîsandî hate bidîtin, ku ew bi xwe vr ew navê Aryan bû, yê ku ew li nik Yunanîyan de dihate binaskirin. Lêbelê hin ji Zanistîvanên Yunan ev peyva hanê bes û bi tenha ve li ser rojhilatî Îranîyî niha Xuresan û Afxanistan didan bidanîn. Lêbelê Hêrîdot peyva Îranê li ser tevaya welatan dida bidanîn, yên ku ew di navbera

Çemê Sind û di navbera rojhilat û rojavayî deşta Diclê û Firatê de dihatin bikevtin; jiber Xelkê Mîdya jî bê gûman bi Arî ve dihatin binavkirin.

Ji kevintirîn zimanê Arî bi xwe ve ew bi zimanê Zend û Pehlevî ve têtin biderkevtin. Lêbelê zimanê Zendî ew bi xwe ve bi zimanê nivîsta oldariyî Îranîyî kevin ve dihate biderkevtin, ya ku jêre Zendevesta dihate bigotin. Weha ev zimanê hanê li hêlên bakurî Baniya Îranî ji rojavayî Buxara tanî Ezirbêcanê dihate bizalkirin. Wehajî hêjî ev zimanê hanê jî li nik Zerdeştîyan de di van Dewranên hanêyî dawî jî de tete biperestkirin, mîna ku zimanê Sensikrîtî jî hêjî ew li nik Zanistîvanên Hindî jî de tete biperestkirin. Weha ev rastiya hanê jî dide bipiştgirtin, ku ew herdu zimanên kevnar bi pir kokên ligel hev de têtin bibeşdarkirin.

Weha zimanê Pehlevî yanî zimanê Pehlevan û Şervanan, mîna ku ew tete bidiyarkirin, li Îraqa Ecemî, li Mîdya û li nik Parta -melbendeke Farîsî ye- jî de dihate bikarhatin. Weha hinek dibêjin, ku bes û bi tenha ve ev zimanê hanê bi tenha xwe ve dihate biderkevtin, yê ku ew di Qesir û Dîwanxanên Patîşahên Dûndên Kirûş de dihate bikarhatin. Belê di vî zimanê hanê de zor peyvên Kildanî û Aşûrî jiber hemsayî û hinera wan tete bidîtin. Weha nivîstên Zeradeştîyan ji kevnar de ji zimanê Zendî ji bona zimanê Pehlevî hatin biwengerandin.

Herwehajî bi vî zimanê hanê jî ve nivîsandinên neqîşandî ji dewrana Sasaniyan têtin bipeydakirin. Wisajî evaya jî dide biderxistin, ku ev zimanê hanê jî hêjî di dewrana wan jî de di Dîwanxanan de dihate bikarhatin. Lêbelê ji destpêkirina 211 z. tanî 632 z. hêdî hêdî wan nema zimanê Pehlevî didatin bikaranîn, yê ku li dû xwe wî jî wan re Meznahî û Jîrîtî date bihiştin. Ew ber bi çiyayê

Partê ve dihate biçûyîn û wan ji bona tevaya welatên Îranîyî jêrdestên xwe bi fermanên Patîşahî û qanûnên eşkere ve zimanê Partî -Farisî- yanî zarvayê herema Part -melbenda Şîrazêyî niha- dane bidanîn. Bi rastî jî ve ev zimanê hanê jî ew bi xwe ve him ji Pehlevî û him ji Zendî jî bi hêsantir ve tete bidîtin.

Gava ku Ereban welatên Îranî bicarekê ve bi jêrdestên xwe ve dane bixistin û Dewleta Farisî di sedsalê heftemî zayînê de dane binabûdkirin, wê çaxê, wê hingavê vî zimanê hanê sipehîbûn û qeşengbûna xwe date biwindakirin. Weha der sala 977 z. de di dewrana Dêlemîyan de gava ku wan vejandina yekekê ji zimnanê Iranîyî kevin xwedan bajartîyeke geş dane bixwestin, wê çaxê helbijartina wan li ser wî zimanê nîzîkî xwe û nuhatî de hate bikevtin, yê ku ew bi xwe jî ve bi zimanê farisî ve bi xwe ve dihate biderkevtin, yê ku navê wî berê niha hate biderbaskirin. Lêbelê wan di nava wî de datin bidîtin, ku bi kevtina pir peyvên Erebî û zimanên dinî dorhêlê rewşên wî hatine biguhertin û nîşanên wî hatine bihilanîn. Lêbelê Xweşxuyan û Peyvdaran ji vî zimanê hanê û ji zimanên dinî Îranîyî kevin mîna Zendî û Pehlevî -Kurdîyî Kevnarzaravayekî hêsan bi peyva xwe ve bi tîgihîştinên xwe ve pir dewlemend bi awazê pir xweş ve bi dengên xwe ve zimanek dane bihelbijartin, ku wan bi zimanê Farisîyî nuh ve dane binavkirin. Ev zimanê hanê nihajî li welatê Faris de hatîye bibelavkirin.

Wehajî Farisîya kevin him bi yarmetîya "Şahnama" Ferdosîyî bi nav û deng ve û him jî biyarmetîya nivîstên Zeradeştîyî oldarî hatîye bihiştin. Ew bes û bi tenha ve di nava nivîstên kevin de û di navbera Merovên oldarên Zeradeştî de tete biparastin û bihilanîn. -Li gotara Pêncî û Pêncan ji Pilana Asya Wergerandina Ciyografîya

Meltebronî Erebi, R. 121 bide bitemaşekirin-

Ji vê bi carekê ve têtê biderketin, ku Netewê Kurd ji kevintirîn Netewên Îranî têtê biderketin, ji yê ku wî di Banîya Iranîyî gewre jî de deritîyeke pir geş date bipêkanîn. Desthilatîya wî ji deşta Sind di rojhilat de tanî deşta Diclê û Firatê di rojava de date bidirêjkirin. Zimanî wiyî Kurdî bi navê zimanê Pehlevî yanî zimanê Pehlevan û Şervanan ve di tevaya Şahînşahiya Iranîyî pêşî de, ya ku ew ji bal Iskenderê Mekdonî de hate binabûdkirin, hate bizalkirin. Piştî vêna bi demeke kurt ve Dewleta Keyên Tîrikan hate bipeydakirin, ya ku jê re di nava mêtûwên farîsî de bi navê Dewleta Aşkanîyan têtê binavkirin, yê ku ew li ser Serdariya Iranî de demekê hatin birûniştin, tanî ku Keyê herema Farîsî zora tevan date bibirin. Wî Şahînşahiya Iranîyî hîmkirî date bipêkanîn û ew di pişt re bi navê Sasanîyê hate binavkirin. Weha bi vî rengî ve peyva "Faris" mîna peyva "Îran" li ser hemû Îranê de çî kevin yanî çî nuh jî dihate bikirin. Wehî jî bi vî rengê hanê jî Şahînşahiya Iranîyî pêşî jî bi Farîsî ve hate binavkirin, tevî ku ewaya jî bi xwe jî ve bi Kurdîyî Pehlevî ve dihate biderketin. Tevî ku jî Netewê Farîsî jî pir kevnar di Jîrtîya Iranî û Mezinbûna Farîsî jî de têtê bidîtin, lêbelê jî hê jî ew xorttir ji Netewê birayê xweyî Kurd têtê bidîtin, jiber Netewê Kurd li pêşîya wî Jîrtîya Iranîyî pêşî de date bipêkanîn.

Weha pîraniya Wêjevan û Zanevanên Kurdan nivîsandinên xwe piştî musulmantîyê di huner û zanistîyan de ne bi zimanê xwe ve datin bidanîn, lêbelê wan ew bi zimanê Farîsî, Erebi ve û di dawî jî de bi zimanî Turkî ve datin bidanîn. Tevlê jî jimareke nekêm ji zimanê xweyî welatî jî ji mêtûwên vejandinên xwe û encamên remanên xwe nedan bijibîrkirin. Wan li paş xwe de ji bona me

destnivîsandinên Kurdîyî mezin di berên cuda de ji huner û zanebûnê datin bihiştin.

Em li vê derê de bi hin navên Dengdaran ji Wêjevanan ve, yê ku wan bi zimanê Kurdî ve dane binivîsandin, jiber metirsîya dirêjbûnê didin bitêrkirin. Jiber bi dirêjî ve li ser wan de nivîandin dê her yek ji wan bi xwe jî ve Nivîsteke bi serbixwe ve bide bipêwistkirin.

Alî Herîrî

Ew di sala 1009 z. de li bajarokê Herîrê li melbenda Hewlêrê de hatiye bizayîn. dîwaneke wîyî bi nav û deng ve û pir Xweşxuanên wîyî zor ciwan têtin bidîtin. Ew li bajarê xwe de hate bimirin û li wir jî de ew hate bineşînkirin. Gora wî pir bi nav û deng ve têtê biderkevtin û herwehaji pir lê têtê biserdanîkirin.

Melayê Cezîrî

Navê wî Şêx Ahmede û ew bi wî navî ve hatiye binasîn. Ew ji Xelkê Bota ye. Pir Qesîdên wîyî zengilî di avîn de, di Xwedayê de û di sofitîyê de têtin bidîtin. dîwaneke wîyî pir şêrîn bi Xelkê ve têtê bipeydakirin. Ew der sala 1160 z. de li Cezîra Botan hate bimirin û ew li wê derê de hate biveşartin. Gora wî li wê derê de zor bi nav û deng ve têtê biderkevtin û pir lê têtê serdanîkirin.

Feqê Teyran

Navê wî Mahmûde. Ew ji Xelkê Bajarokê Meksê ye. Ew di sala 1302 z. de ji bona dunyayê hatiye bizayîn. Du dîwanên wîyî mezin têtin bipeydakirin, yek bi nav "Şêxê Senanî" û ya din bi navê "Çîrokên Bersîsa" ve têtin bidîtin. Herwehajî dîwaneke wîyî dinjî bi nav û deng ve tête bipeydakirin, ew di bin navê hespê reş de hespê Pêxember de, li ser wî silav, yê ku ew bi navê Buraqê ve bi denge, tête bidîtin. Ew nivîsandîna hanê pir di nava destên Xelkê de tête bidîtin. Herwehajî dîwaneke wîyî din jî bi navê "M. H." di sofîtîyê û yekîtîya hebûnê de tête bidîtin. Ew der sala 1376 z. de li bajarê Meksê hate bimirin û ew li wê derê jî de hate biveşartin.

Melayê Batê

Ew Mele Ahmede, bi navê Batê ve bi nav û denge, beramber bi navê gundê Batê ye, yê ku ew jî ji gundên Hekarê ye. Ew der sala 1417 z. de hatiye bizayîn. dîwaneke wî li ser çîroka zayîna Pêxember de, li ser wî mêj û silav, û herwehajî dîwaneke wîyî din jî di nava destên Xelkê de têtin bidîtin. Ew der sala 1492 z. de hate bimirin.

Ahmedê Xanî

Ew Şêxê Hozanê Zanevanê Xweşxuwawanê avîndarê bê hempa ye. Ew ji Eşîra xanîyane û Xwedîyê dîwana "Mem Û Zînê" ye, ya ku ew bi xweşxuwaniyê çîrokî ve hatiye binivîsandin. Ew çîroka hanê di warê xwe de bê nimûne ye, bes û bi tenha ve Ilyaza Homîros jêre him ta ye û him jî hempa ye. Wî ev nivîsta hanê li bajarê Beyazîdê di sala 1591 de date binivîsandin. Namilkeyeke wîyî din jî di zimanê Erebi û Kurdî de bi navê "Nûbuhar" ve tête dîtin. Herwehaji zor nivîsandên wî bi Erebi û Turkî jî ve têtin bipeydakirin. Herwehaji ew pir ji bona hunerên sipehîbûnê ji bil xweşxuwaniyê û sirûdan jî dildarbû. Ew der sala 1652 z. de hate bimirin. Dilovanî û mehrebanîya Xwedê li ser be. Ew li tenîsta wê mizgeftê hate biveşartin, ya ku wî ew li bajarê Beyazîdê de dabû biavakirin.

Ismail

Ew ji Xelkê Beyazîdê ye. Di sala 1654 z. de ji bona dunyayê hate bizayîn. Ew jî ji Xweşxuwawanên evîniyê çîrokî ne. Wî bi pê Şêxê Xanî ve dida bibidan, Xaniyê ku ew Homîrosê Kurd û Ferdosê Farişî bû. Ferhengeke wîyî biçûk bi zimanên Kurdî, Farişî û Erebi ve bi navê "Kamzar" ve tête bidîtin. Herwehaji pir qesîdên wîyî zengilî û xweşxuwanan wîyî qeşeng bi zaravayê kurmancî ve têtin bipeydakirin. Ew der sala 1709 z. de hate bimirin û li Beyazîdê de tirba wî pir bi nav û denge.

Şerîf Xan

Mîr Şerîf Xan ji Mîrên Hekarê bû. Der sala 1689 z. de li Bajarokê Çolemergê navîna Hekarê de ji bona dunayayê hate bizayîn. Pir pexşan û helbestên wî têtin bidîtin û herwehaji dîwaneke wîyî pir qenc jî tete bipeydakirin. Destekî wîyî dirêj jî di nivîsandina helbestên Farisî jî de hebû. Ew di sala 1748 z. de li bajarê Çolemergê de hate bimirin û ew li wê derê jî de hate biveşartin.

Murad Xan

Ew ji Xelkê Beyazîdê ye. Di sala 1737 z. de ji bona duyayê hate bizayîn. Pir nivîsandinên wî û helbestên wîyî ciwan di sofîtiyê de di helbestên Evînê de têtin bidîtin. Ew der sala 1784 z. de hate bimirin.

Alî Terkmukî

Ew yekeke ji Zanistvanên hêja û Mamosteyên Mezin tête biderkevtin. Der sala 1000 k. de li gundê xwe de, yê ku ew di navbera Hekarê û Meksê de tête bikevtin, ji bona dunyayê hatiye bizayîn. Destekî wîyî balayî dirêj di zanistîyan û huneran de, nemaze di hunera sipehîbûnê de dihate bidîtin. Kêfa wî pir ji xwendindanê re dihate bidîtin. Wî nivîstek li ser rêzimana Kurdî date bidanîn. Pir Serdanên wîyî bi nerx ve ji bona welatên dorhêlê hatin bidîtin. Wî di wan serdanên xwe de li ser pir tiştên bi sûd û rûnkirinên pir hêja ve date biaxivtin. Gora wî di wî gundê de tête bidîtin, yê ku ew têde ji bona dunyayê hatîy bizayîn.

Mela Yûnisê Helakatînî

Ew Xwedîyê her Sê Nameyên Kurdîyî bi nav û deng ve ji bona fêrbûna zimanê Erebi di "destûra ziman" de di "Nîr" de û di "Siwarkirinê" de tête biderkevtin. Gora wî li gundê Helketine de tête bidîtin, yê ku ew li wir de ji bona dunyayê hatiye bizayîn.

Kurd û karên wan ji bona Bajartîya Misulmantîyê û Zanyarîya Erebî.

Pir kêr ji Xelkê dinasin, bi çî karên mezin û gorîyên gewre Miletê Kurd, Rêberên wî, Sersipahên wî û Zanistvanên wî di dewranên mêjûyî cudayî musulmantîyê de li pênavê liberdanê ji bona jîrîtîya musulmantîyê û Zanyarîya Erebî de dane bikirin. Heger Merov awirekê ji bona nivîstên mêjûwîyî giringî musulmantîyê bide biavêtin, nemaze ji bona wan nivîstan, yên ku ew di nava xwe de pir rûdanên siyasî, cengîni û bi serdejî ve li ser zînetê civakî û pêşvexistina zanistîyan û hûneran de didin bigirtin, dê pir bide bidîtin, yên ku ew didin biderxistin, bê ka çend destê Kurdan di destpêkirina derketina jîrîtîya Musulmantîyê de û di dewranên cudayî de di piştî wê re di piraniya berên jîna civakî, siyasî û zanistî de şopên diyar li dû xwe dane hiştin. Li vê derê jî cih jî nayête dîtin, ku bi dirêjî li ser pêrabûnên wan di destpêkirina pêkhatina Dewleta Abasiyan de bête biraxistin, jiber ew li Faris û Îraqê jî de bi hêzên kêrdar ve dihatin biderkevtin. Lêbelêjî dide bitêrkirin, heger ku em Serdarê mezin Danerê Dewleta Malbata Abas "Bavê Musulmê Xuresani" bidin bibîrxistin. Ew ji Mirovên Kurdên bi pir nas ve tête biderkevtin. Hiç gûman têde nayête bidîtin, ku Milîbûna wîyî bi nav û deng ve dîdarên Dewletê di musulmantîyê de date biguhertin û rojgara zêrîniyê di zanistîyê û avaniyê de date bilikarxistin. Di piştî wî re "Mîr Ahmed Lawê Merwanê Kurd" Danerê Mîrmeşîniya Merwanî li Farqînê û Diyarbekrê de tête bidîtin. Wî pir bi başî ve li ber dest-

hilatîya Xelifan de dida bidan û ew her û her li ber bi-hêzkirina Peyên Turkan de dihate birabûn. Weha bi vî rengî ve dilsozîya karên wî jî ji bal Xelîfê Abasîyî Hemdemê wî Al-Qadir Bil-Lah de pê hate birûniştin. Wî ew bi nav û nîşana bi Serketvanê Dewletê ve date binavkirin û bawerîya xwe pê date bidan. Weha ji bona vî Mîrê hanê û Cîneşînên Wî şopên pir bi nav û deng ve di nava jîrîtiya musulmantîyê de li welatê Diyarbekrê, li Farqînê, li Mêrdînê û li yên din de têtin biditin. Mêjûwa Ereban navanîn û danaskirina Gewreyên Kurdan nedaye bijibîrkirin, jêyên ku wan nivîsandinên xwe bi Erebi ve di warên cuda de ji zanistî û hunerên musulmantîyê di ayînrê û yasan de, di yekîtîya felsefê de, di mêjû de, di jîyannamê de, di rûdanên mêjûwê de, di hişmendîyê -locîk- de û di Peyvên Pêxember de dane binivîsandin. Nîvîstên wan di xwendegehan de li Bexdê, li Qahirê, li Mekê û Medîne, li Isfehan, li Meraxê, li Bedlîsê, li Amedê, li Şamê, li Helebê, li Şehrezorê herema Sulêmanîyî niha de û li Paytextên dinî musulmantîyê de çend heyaman dihatin bixwendin. Welatê Kurdistanê di rojgarîya Abasî de ji bona Xilafetê di rûwên Şapê Romê de bi xutirîn Keleh ve dihate biderkevtin, yê ku ew li ser tixûbên welatên musulmantîyê de li ser dirêjbûna Çemê Furatê de ji bakur tanî dûrtirîn rojava li Bîreçekê de dihate biditin. Weha ji Perçeyê rojavayî Kurdistanî neha re di wê çaxê de welatê Şikeftan dihate bigotin. Têde Şervanên Bawermend ji Xelkên wî welatî û yên din ji Musulmanan dihatin bicihkirin. Weha Merov niha welatê Kurdan bi Keleh û Dûzan ve tije dide biditin. Weha bi vî rengî ve li gora zanebûna niha de Merov dikara welatê Kurdan bi "Kelehên pêşîyî musulmantîyê" ve bide binavkirin. Weha li vê derê de li ser pêrabûnên Dewleta Ayûbîyî Kurdîyî Mezin

de bi Pêwist ve nayête bidîtin, ku li ser de bête biaxivtin, ya ku ew ji bal Neşîvanê Buhuştan, Dilovanê Xwedê, Sultan Selah Edînê Eyûbî de hate bipêkhatin. Alên wê li Misrê, li welatê Şamê, li Kurdistanê, li Hicazê, li Yemenê û Terablosa rojava de dihatin bihejandin. Weha Mêjûvanan di kevnar de û di niha jî de bi têrbûn ve der barê vê Dewlata hanêyî Musulman de ji herdu aliyên Sîyasî û Cengîni de dane binivîsandin, bi me ve nema bi pêwistî ve tete bidîtin, ku em bi dûr û dirêjî ve li ser şop û lidûxwehiştinên wê de bidin binivîsandin. Heger Xwendevan li van hindikan de ji jîyannama Kurdayî siyasî û zanistî di rojgarîyên cudayî musulmantîyê de bide bitemaşekirin, heger wî jî hinek ji Nûçeyên wanî di rûpelên mêjûwa musulmantîyê de ji yên belavkirî jî, yên ku ew bişaşbûn ve bi Farisan ve dihatin bigirêdan, pêve bide bivekirin, yên ku ew divabûn bi nivîsteke taybetî ve li wan de bihata bigerandin, wê çaxê dê li ser wî de nehata bidijwarkirin, ku bide bibiryarkirin, ku Kurd tanî pêleke nêzik jî ji demê di avanîya Dewleta Musulmanîyê de, di pêkanîna jîrîtîya -şahristanî- wê de û di firehbûna zanebûnên wê de sitûneke xurt didan bipêkanîn. Weha niha li ser me de divî ku em careke din ji bona mebesta xwe bêtin bivegerin, ya ku me ji bona wê bi lez û bez ve ev lênerên hanê jê re dane bidanîn, da ku em rewşa nihayî Kurd bidin bixuyînkirin. Bê ka çend rengên zordarîyên Turkan li ser Kurdan de têtin bikirin û bê ka çawan ji wan zordarîyên hanê şûreşên li pê hev de têtin biderketin, ku hîç gûman tede jî nayête bidîtin, ku dê ev Miletê hanê bi darê zorê ve bi mafeyê xweyî serxwebûnê ve di ayinda nêzik de pê bête bigihaştin, heger Xwedê date berêkirin.

Em gûman dikin, ku berî em bi dûr û dirêjî ve li ser mêjûwa şûreşên Kurd de li ser Turkan bêtin biçûyîn. Bi

baştir ve têtê bidîtin, ku em rabûn û rûniştinên Kurd û sincîya wî bidin binasîn. Wê çaxê wê hingavê dê li ser Xwendevan de tarîya cudabûnên Kurd û Turk bi hêsanî ve bête biliberketin. Wehajî jiber ku mebest bi Miletê me ve têtê bigirêdan, me bi başî ve date bidîtin, ku di vî babetê hanê de ji Peyvên Biyanîyan bidin bihîstin, yên ku wan li ser Kurd û Kurdistanê de lê dane bigerandin.

Hinek ji Peyvên Mêjûvan û Lêgervanên Firengî li ser Kurd de

Mîrza Alêksender Japa di nivîsta xwe de "Tevayek ji Rûnkinên û Nûçeyan li ser Kurd de", ya ku ew der sala 1860 de hatîye bibelavkirin, dibêje:

"Di nava welatê Kurd de di wê çaxê de jimareke pir mezin ji dibustanan dihatê bidîtin û mêldarî têde ji bona zanistîyan bi zor gewre ve dihatê biderkevtin. Di her şarekî de, di her melbendekê de yanjî di her gundekî de di welatê Kurd de kêmtir ji yek yanjî ji du, yanjî ji sê û hin caran jî bêtir dibustan jî Merov didate bidîtin. Serdar û Xelk bi dil û can ve pir li dibustan û Zanevanan dihatin bimiqatekirin. Herwehaji Mezin û Biçûkan jî pir rêz û rûmet der barê huner û zanistîyan jî didan bigirtin. Mamostên hozanî pir qeç li Cezîrê, li Amêdîyê, li Soran, li Sêrtê û cihên din de dihatin bidîtin. Ji bona wergirtina Govanama (Diplom) Lênsansê li ser her Xwendevanekî de divabû ku ew di duwanzdeh zanistîyên dibustaniyê cuda re bête biderbas-kirin. Weha dibustan, Mamoste û Xwendevan îro bigir bi çarkê ve nema têtin bidîtin yanjî hebûna wan pir bi kêm ve tete bidîtin".

Mîrza Nêkîtin der nivîsta xwe de "Rûnkinên li ser Kurd de" dibêje: "Ji bona bi kurtî ve li ser sincîya Milet bête bixuyanîkirin, divê ku em bidin bibîrxistin, ku Qehbexane bi carekê ve li nik Kurd de nayête binasîn. Jiber vê jî ji bona nîşandana wê divê ew peyvên Turkî bidin bikaranîn. Her Kurdek Malxoyê bi mala xwe ve tete biderkevtin û ew bi xwe ve bi pîrbûn ve bi mêldarîya anîna yek Jînê ve bi tenê ve tete biderkevtin. Pîreka wî di nava

malê de bi xwedan desthilatiyeke pir gewre ve tête bidîtin. Ew bi Kevaniya nava malê ve tête biderkevtin û tevaya Navmalîyan di bin destên wê de têtin bidîtin. Ew xwarinê li ser sifrê de dide bidanîn. Xwarin bêyî wê nayête bidanîn. Heger Mêrê wê li malê de neyête bidîtin, ew pêşwazîya Mêvanan dide bikin, wan dide bimêvankirin û bi azadî ve ligel wan de dide bipeyivandin. Ew ne mîna Pîrekên Musulmanan tête biçarçevkirin. Mêrkirin ji dil tête bikin. Bûk û Zave bi berî berbûkkirinê ve hevdû didin binaskirin, di dima ku Jinanîn li nik hemû Musulmanên din de bê dilê Bûk û Zave û di rêya hin Mirovên din re tête bikin.

Cotkarê Kurd di jiyana rojana xwe de pir bi jêhatî ve têtin biderkevtin. Merov behetî dimîne, gava ku Merov li hêlên kurdistanêyî dûr de tête bigerandin, Merov wê çaxê dibîne, bê ka çiqasî ji hêz û bînfîrehbûnê ji bona wergirtina dewlemndîyê ji çiyayên kal û rût hatine bikarhatin".

Wehajî di Insiklopêdyaya mezin -bergê 21- de hatiye binivîsandin. Evaya jî wergerandina wê ye: "Hezkerinên malîtiyê di navbera kurdan de pir bi pêşketî ve tête biderkevtin. Ew pir dilsozin, dilpakî û merdî. Jinên wan bêtir ji Jinên Turkan bi azadtir ve têtin biderkevtin. Ew bê çarçev têtin biderketin. Pîrbûna jinanînê ji bil li nik Dewlemendan de û pêve nayête bidîtin. Ew ji Turkan bi kîn ve têtin biderkevtin. Mirovê Kurd bêqam ji aheng û semawendan dide bihezkerin".

Mîrza Hanrî Bender di nivîsta xwe de "Gerek li welatê Kurd de" dibêje: "Bi kurtî ve Kurd Mirovên sipehîne, bi hêzin û jîrin. Piştî ku ew bi şehristanîyê -Kulturê- ve têtin biperwerdekerin, wê çaxê ew bêtir ji diraweseyên xweyî Turk têtin bibilindkerin"

Mîrza A. B. Son di nivîsta xwe de "Du sal der Kurdistanê de" dide bigotin: "Di wê roja ku şiyarbûna Kurd bête bivejandin, dê Dewleta Turkî li ber wê de bête biletletkirin".

Keşê Pol Bender di nivîsta xwe "Agromîya Kurd" de dibêje: "zimanê Kurd zimanekî qeşenge, bi dengên xwe ve bi lihevhatî ve tête biderkevtin, bi hêsan ve, bi rast ve, bi dewlemend ve û bi rengînî ve tête biderkevtin û bi hêsanî ve ew tête bifêrkirin. Bi nermbûna xwe ve dilan ber bi xwe ve dide birakişandin. Gotên pêşîyan têde pir bi sipehî ve têtin bidîtin û ew pir jî têtin bikarhatin. Ew bingehê tevaya peyivandinê û mîla wê dide bipêkanîn û bi rastî jî ve bi vê jî ve zimanê kurdî jî tête binîşankirin. Zimanê Kurdî zimanekî bi têgihîştina jînê ve bi xwe ve bi dewlemend ve tête biderkevtin û ew bi zimanekî hestyariyî xweşxuwani ve tête biderkevtin. Hestyari têde tevaya beran bi ber xwe ve dide bigirtin û ew tevaya serûştîyê jî ji xwe re dide biwergirtin".

Mîrza Martin Hartman di pirtûka xwe de *Fünf Vorträge über den Islam* -Pênc Gotar li ser Musulmantîyê de-, ya ku ew der Laypzig sala 1912 de hatiye biçapkirin, dibêje: "Di wê roja ku li ser serê Netewê Kurd de Merovê wiyî niyazmendkirî bête bipeydakirin, yê ku ew di nava wî de serpereştîyê û hêzê ji bona hevkarîyê li ser bingehê Ferhengê û şehristaniya Giştî de bide bikaranîn, wê çaxê wê hingavê dê Netewê Kurd di nava tevaya dunyayê de rêzlêgirtinê û dildariyê ji xwe re bide bidestxistin".

Mîrza F. Şamoyî, Mamostê di Amojgeha Asyayî de li Pêterburga berê de û Endamê Akadimîya zanistîya Şahîñşahî têde di pêşgotina wergerandina "Şerfname" de, ya ku ew bi mêjûwa kurd ve tête biderkevtin û ya ku ew der Pêterburg de di sala 1868 - 1875 de hatiye biçapkirin, dibêje:

"Di nava Miletan de, yên ku ew li hevdû de li ser gorepana cîhanê de hatinebiderkevtin, hinên ji wan yadgarîya wan ji bona nifşên dûr bi rêya şopên sipehî ve têtin biguheştin, yên li ser mezinbûna wanî kevnar de didin binîşandan, mîna ku li nik Miletê Misrî de tête bikin, yê ku welatî wî bi xwe jî ve mîna dergûşa felsefê tête bidîtin. Herwehaji Miletên din jî nala Yunan û Roman jî beramberî wan tevaya rêzgirtina me ji bona pêşveketina wan di huner, zanistîyê, şehristanîyê, qanûn û rêxistina wanî siyasî de tête bidîtin, jiber ku navê wan beramberî hemû mezinbûn û mêrxasîya di mêjûwê de tête bibêhempakirin. Herwehaji hin ji Netewan têtin bidîtin, ku wan bes û bi tenha ve dikarîbûn xwe li gora wêrankirin û nabûdkirinê de bidin binaskirin, ya ku ew pê li wan welatan de pê hatine birabûn, gava ku Êlên wanî tî ji bona Wêrankirinê û birçî ji bona talankirin û çetîtiyê di nava wan welatan re dihatin biderbaskirin. Weha bi vî rengî ve "Hûn" di rojgara Efila de û Megol û Teteran dane bikin, yên ku wan di bin Rêberîya Vekirvanê bi nav û deng ve Cengîzخان de yadgarîyên xwe di nava wan welatên fireh de, yên ku wan ew bi serketî ve dane bivegirtin, bi kanîyên xwîne ve li dû xwe de dane bihiştin.

Herwehaji hin ji Netewên din jî bi vê navdariya şeremezdar ve nehatine binavûdengkirin. Weha ew bi nîşanên Cengîni û Mêrxasîya Komekê ve ji Gewreyên Rêberên xwe hatine binavûdengkirin, yên ku wan di rêya

rûmet, serbilindî û dilsozîya hinekan de ji Merovên Patîşahên xwe li Asya û Afrîqya de dane bidestxistin, mîna ku ev li nik Kurd de hatîye bidîtin. Kurd navê wan di kevintirîn heyamên mêjûwê de bikarên pir mezin ve hatîye binavdarîkirin, yên ku "Restem" bi wan ve hatîye birabûn, yê ku ew bi rastî ve bi "Hêrkolîsê Îranî" ve tete biderkevtin. Herwehaji bi karên pir mezinî din jî ve ji yên nuhtir jî Kurd pê têtin binavdarîkirin, yên ku ew ji bal "Selah Edîn" û birayê wî Melek Adilê Mezin de hatine bikirin. Jiber ev karên hanê pêwendîya wan ligel hinekan de ji Pehlewanên Cengên Xaçperestîya duwem de -Cenga Xaçperestên Sêyem Werger Cuma- nala Filîp Ewgost, Rişard Dilşêr û Lozininiyan û hinên din ji gewreyên Merovên Cengê tete bidîtin, ji yên ku ew ji Serbilindîya Fileteyê têtin bijimartin.

Vî Netewê - Kurd - hanê jî nala Kerîm Xan bi dunyayê ve date bidan, yê ku ew di nivî dawîyî sedsalên hijdehan de bi "Tîtosê Îranî" ve hate biderkevtin. Herwehaji wî pir ji Gewreyên Mêjûvanan û Wêjevanan nala Ibin Al-Esîr ji Cezîrê, Abû Al Fidayê bi nav û deng Keyê hemayê Ayûbî ve, yê ku ew nala Mêjûvanekî û Ciyografekî hate binavûdengkirin û Mêjûvanê li ser xwe de Idrîsê Bedlîsî bi dunyayê ve date bidan".

Destpêkirina Pevçûnê di Navbera Kurd û Turkan de

Me berî niha date bixuyanîkirin, ku destekî Kurdayî mezin di serkevtina Selimê Yekem de di şerê Çildêranêyî bi nav û deng de li ser Şahê Ismayîlê Sefewî de dihate bidîtin. Herwehaji bê çawan bi qenciya ragiyandina hozanê Îdrîsê Bedlîsê jî ve ew bi jêdestî fermandariya Sultan Selimê Yekem hatin bikirin û pêrejî ligel wî wan de peymanek datin bigirêdan, ku têde wan serxwebûna xweyî navxwe datin bipolarastin û di desthilatiya derve de jêdestî Xilafeta musulmantîyê hatin bikirin.

Niha em dixwazin bibêjin, Kurd di seranserî mêjûwê de ji hezar salan di pir rûdanên mêjûyîyî giring de di pir bûyînên demêyî bi tirs ve hatine biderbaskirin. Ew pir caran jî di pir şerên xwînavîyî de di nava Şahîşahîyên kevnar de bi gorî ve dihatin bikirin. Ew Kurdên ji destpêkirina mêjûwê de, yên ku ew bi sincîyên xweyî bilind ve pir bi nav û deng ve dihatin biderkevtin, ew her û her di dan û sitandinên xwe de ligel Turkan de pir bi baş ve dihatin biderkevtin. Ew ligel wan de di tevaya cengên Turkîyê de li rojhilat û rojava de bi xwîna xwe ve, bi malên xwe ve û bi çekên xwe ve dihatin bibeşdarîkirin. Hîç gûman têde nayête bidîtin, ku di nava Goristanên Osmanîyan de, yên ku ew li Afrîqya, li welatên Erebi, li Ewropa de û li ber Bendena Vîyena de li Nemsî de têtin bibelavkirin, pir ji hestîyên Kurdan jî têde têtin bidîtin, yên ku ew li pênavê bi nav û dengbûna Sipahiya Turkî de

hatin bigorîkirin.

Lêgerandên mêjûyî li Kurdistanê de didin bieşkerekirin, ku rewş û zîneta wêna berî pêwendîyên wê ligel Turkên Osmanî de bi gelekî ji niha bêtir qenctir, baştir û bilintir ve dihate biderkevtin. Di bin nîrên Turkan de, yên ku ew bi hîç renekî ve ji bona mafeyê jîyana serûştî ji bona Kurd û Kurdistanê pê nayên birûniştin, Kurd jî nala hemû Miletên jêrdestî Imperatoriya Osmanî jî ji mafeyê xweyî serûştî bi bê pişk û par ve têtin biderkevtin.

Kurdistan berî çarsed salî ji pir alîyan de ji niha de bi pêşveketîtir ve dihate biderkevtin. Ji aliyê serpereştîyê de bi pêşverûtir ve dihate biderkevtin, Ji aliyê zanistîyê û sincîbûnê de bi berz û balatir ve dihate bidîtin û ji aliyê civakî û abûrîyê de bi zînet û jîyanneke xweştir ve dihate biderkevtin. Gava ku Turkan datin bidîtin, yên ku ew li ser zor û sitemê de û li ser bêbextîyê û wêrankirinê de hatine bişîrvekirin, bê ka welatê Kurdan çend bi dilxweş û bextîyar ve tete dîtin û Mezinên wan çend bi hêz û mêrxas ve têtin biderkevtin, wê çaxê, wê hingavê wan li ber çavên xwe de dane bidanîn, ku ew bi her awayekî ve vî welatê buhuşt bidin bitarûmarkirin. Jiber ku ew Turkên hanê hatine bişîrvekirin, çi gava ku ew li ser welatekî de bêtin bizalkirin, divê ew cihên wîyî xweşbûnê û bextîyarîyê bidin bikavil û biwêranîkirin û Reben û Belengazan bidin bibêcîûwarkirin.

Li ber Turkan jî de ji bona bi cihanîna vê remana xweyî bêbext ve rê jêre jî nehate bigirtin, Tevî ku di nava wan û Kurdan jî de Peyman û Sozên bi navkirîyî çûyî jî ve hatibûn bigêrdan û ne jî ku Kurdan jiber xwe jî bi hemû

azadîya xwe ve tev li wan de hatin bikirin û ne ji ku Kurdan di hemû cengên Turkan de bi can û malên xwe dane bigorîkirin. Weha bi vî rengî ve ew di şeweyên destdirêjkirina nava kar û barên hundurûyî Mîrmeşîniyên Kurdan de ji bona wêrankirina wan û nabûdkirina rewş û zinetên wanî welatîyî perest û reweştên wanî Gelêrîyî bi nerx ve weha wan xwe pê dabûn bişûtkirin, ku Papazê Siyasetêyî bi nav û deng ve Mîkyavilî Danerê rêzana "perçekirin û zalkirinê" beramebr bi wan Turkan ve dê Keyakî bê guneh yanjî Pakekî zorlêkirî bihata bidîtin.

Weha ev siyaseta şûtkirî li Kurdistanê de Sultan Sulêmanê Qanûnî date bidestpêkirin, yê ku li pê Sultan Selîmê Yekem de hate biderkevtin. Wîna di navbera Mîrmeşîniyên welatîyî Kurdan de hoyên pevçûnan date bidanîn û tovên kîn û berberîyê ji bona gûrkirina gelacîyê di navbera Mîrên Kurdan de date bitovkirin. Weha gava ku du Mîrên Kurd bi pêxîlên hev ve dihatin bikevtin, wî alîkarîya yê lawaz dida bikirin û wî yê bi hêz ve dida bina-bûdkirin. Di pişt re wî yê lawaz dida bipîskirin û wî ew didate jêdestkirin. Weha bi vî rengî ve du Mîrmeşîniyên welatîyî Xurt di yek çaxê de ji rûpelê hebûnê dihatin bihilanîn.

Weha di nivîsta "Munşeat Firîdûn" de, ya ku ew mîna nimûneyekê ji bona Wêjeyên Turkîyî Mîrî tête biderketin, Fermaneke derketî ji bal Sultan Sulêmanê Qanûnî de ji bona yekemîn Walîyê Turkîyî Nişankirî di pêla wî de ji bona Diyarbekrê têde tête bidîtin. Ji vê Fermana hanê tête bidiyarkirin, bê ka çawan Sultanê Musulmanan û Şûngirê Xwedayê dunyayê Kurd dida binavkirin, yên ku ew tev li Xilafeta musulmantîyê û Sultanîya Turkan de ji ber xwe û

bi nêteke pak hatin bikirin. Weha wî ew bi vê siwarkirina Farisî ve "Kurdehayê bed nihad" ango Kurdên bed bunyad dida binavkirin!

Weha em gûman dikin, ku weha ev dîldariya ji bal Sultan de ji bona Neteweyekî bêguneh ji bil dilsozî û hogirîya wî pêve ji bona Sultan bi dîyarî ve dide beşkerekirin, bê ka çend bedbextiyên mezin Felekê bi serê vî Miletê Hejar ve di nava destên wan de dayîte bixistin.

Weha li ser vê rêça siyaseta zordariyî vî Sultanê Turkiyî hanê de tevaya Sultanên Turkiyî din li pê wî de beramberî bi Kurdên xapandî ve li ser de dihatin biiçûyîn, tanî ku Mîrreşînîyên Kurd li Kurdistanê de bi carekê ve di sala 1847 de xweser bi bin desthilatiya Turkan ve hatin bikevtin.

Weha şopên avaniyê û nîşanên bajartiyê û şehristaniyî Kurdistanêyî pêşveketî bi saya serpereştîya Turkî hatin bihilanîn. Weha ev welatê hanêyî avayî bi burc û şarên xwe ve, geşkirî bi zanistî û hunerên xwe ve bi destên Turkan ve hate bikavilkirin. Vî welatê ku ji bona dunyayê Zanistvanên mîna Amedî, Heskêfî, Goranî, Lawê Suûdî Emadî, Lawê Asîrê Cezîrîyî Wêjevan û herdu Birayên wî, Lawên Hacib û Qadî, Lawê Xelîlkan, Bavê Henîfê Dinorî, Lawî Quteybê Dinorî, Alî Herîrî, Hozanê Idrîsê Bedlîsî û Lawê wî Bavê Fedil, Lawê Selahê Şehrezorî û hinên din ji Zanistvanên pêşveketîyî bi nav û deng ve di cîhana musulmantiyê de date bipêşkeşkin.

Ji roja ku pîyên Turkan bi ser axa Kurdîstana pak ve hate bikevtin, ji wê rojê de tebat nema bi wan ve hate bikevtin û bala wan her û her pêdihate bidan, da ku ew

zimanê Kurdan û Milîbûna wan bidin binabûdkirin û bi ferhenga wan ve, bi oldarîya wan ve û bi rabûn û rûniştinên wan ve bidin bigêrekirin. Weha Turkan tu ber li ber xwe de nedane biditin, da ku ew Kurdan bi nizimbûna Turkan ve di nezanîyê de, di kuştinê de, di sertbûnê de, di pêrabûna gewretirîn xwînrijandinê de bidin bigihandin, ji bil ku ew tevaya dergehên bajartiyê, zanebûnê û zanistîyan di rûwên Kurdan de bidin bidadan.

Belê ev rûdanên hanê li Kurdistanê de dihatin bikirin. Mîrmeşînîyên Kurd yek li dû ya din de dihatin bikevtin û ew hêdî hêdî ligel Şahsamanên Turkan de dihatin bipêvekirin. Lêbelêjî van bi carekê jî ve di nava cerk û hinavên Netewe jî de şopên hiştî û birînên bi avkirî ve li pê xwe de didan bihiştin. Helbesvanên Kurd tanî berî vegirtina welatê wan ji bal Turkan de her û her helbest bi sipehîbûna Kurdistanê ve, bi çiya û deştên wêyî şîn û kesk ve û bi sûlavên wêyî zîvî ve û bi çem û rûbarên wêyî pir bi av ve didan bigotin. Lêbelê piştî ku Kurdistan ji bal de Turkan hate bivegirtin, bes û bi tenha ve Helbestên wan li ser zordarîya Turkan û serbirînên wan de li Kurdistanê de dihatin bigotin û herwehaji li ser wêrankirin û kavilkirina wan de li Welêt de dihatin bigotin.

Helbestvanan di nava helbestên xwe de didatin bixuyanîkirin, bê ka çiqasî Turkan malwêranî bi serê Kurdan ve dane bianîn û herwehaji bê ka çiqasî jî wan soz û peymanên xwe beramberî Netewê Kurd li erdê de dane bixistin, da ku ew hebûna wîyî Milî bidin biherifandin û ferhenga wîyî welatî û musulmantî bidin bihilanîn.

Ji dêlva ku li Kurdistanê de surûdên bextiyarîyê ji bal her Kur û Keçekê de bêtin bisitirandin, weha Menalên

Kurd li ser surûd û helbestên kînê, şîyarbûnê û xwe jê vegirtinê de beramber bi Turkan ve hatine bimezinbûn, yên ku ew her û her nala Dujminên Kurdan dihatin bidanîn, yên ku wan ji bona bêbeşkirina Miletê Kurd ji xêr û bêrên Walatê wî, ji bona derxistina wî ji nava cih û warê wî, ji bona tar û markirina wî di nava Welêt de didan bikarkirin, da ku ew bi qîlên birçibûnê bêtin bidevlêkirin û bi seqema dujehê ve bêtin bipêvedan.

Weha bi vî rengî ve Turkan tevaya hêzên xwe didan bitirxankirin, da ku ew nav û bangên şûreşên Kurd bidin bireşkirin, yên ku ew di rûwê zordaryê de, sitemê de û Serdarên xwînrij de dihatin birakirin. Wan hemîşe ew bi destdirêjî û tepên Biyanîyan ve didan bigirêdan. Weha her yekê ku ew dixwaze bi rastiye ve bête bigihaştin, divê li ser wî de ew li rewş û zineta kîna di nava cerk û hinavên Kurdan de bide bitemaşekirin, ya ku zordariya Turkan di nava dilên Kurdan de li dû xwe de dayite bihiştin. Herwehaji pêrejî remana Toranî jî, ya ku ew ji bal Merovên "Turkiya Genc" de di bin perda civata Osmanî de hate bidurûstkirin û bicihanîn, di nava dilên Kurdan de wêjî hêjbêtir bizotên agirê kînê beramberî Turkan dayite bigûrkirin. Ew remana Toranî bi hemû sertbûna xwe û xwînrijîya xwe ve ji bal Komara Turkî de di sedsalên bîstan de hate bidazanîn û bicihanîn.

Tevî ku Turk jî bi carekê jî ve bi rastiya vê zordariya hanê jî ve pir bi başî ve didatin bizanîn, ya ku wan li dû xwe de di nava tevaya dilên Kurdan jî de dane bihiştin, bi serdeji ve her û her ew ji qazîveji li her cihî jî de bi hebûna destdirêjî û tepên Biyanîyan nav bidû ve didin bixistin û bi pakîya serpereştîya Turkî ve û bi başîya Siyaseta xweyî

hundurû ve didin bişabaşkirin, da ku ew pê rastîyê bidin bipoşandin û ronahiya Xwedê bidin bitemirandin, Xwedê ronahiya wî bête bipirkirin.

Weha pevçûna kurd û Turk pê hate bidestpêkirin û hate bizayîn. Ew ji wê roja şûm de, - ji wê roja ku Kurd tev li Sultan Selimê Yekem de ji bona bi serketina Sunî ve li ser Şîe de hatin bikirin-, jiber bêbextiya Turkan û devjêberdana wan ji bona Peyaman û sozan ji fermanên wanî sertî dir û ji serpereştîya wanî genî hate bidestpêkirin. Weha bi vî corî ve tanî ku hoyên gihandina vê encamê bêtin bihiştin, tanî ku Turk di bêbextiyê de û zordariyê de xwe didin bişûtîkirin û di kuştinê de, di sorgonkirê de û di bê cî û warkirinê de xwe didin bibextyarîkirin û mafeyê jîyanê li ser Miletêkî de didin binayînkirin, yê ku ew ji wan kevintir û bi gelekî jî ve ji wan merdtir tete biditin, hiç gûman tede niye, ku dê kînbûn li wê gorê jî de bête bibêtîrkirin, herwehaji dê şûreş li dû hev de bêtin bivêxistin. Weha bi vî rengî ve dê pêwendîyên Kurd û Turk di nava bazinêkî xwînavî de bêtin bidîtin, ku di pişt re jî nema ne aşîti û ne jî hajbûn dikarin bêtin bidîtin.

Mêjûwa Şûreşên Kurd û Pêşveketinên wan

Mîrza B. Nêkîtîn di gotara xwe de dibêje, ya ku jêre di Kovara Mercure de france de di jimara yekê rêbenda sala 1912 de di bin nav û nîşana "hin ji lêvenerandin û rûnkirinan li ser Kurd de" hate bibelavkirin:

"Diyarkirineke bi dûr û dirêj ve li ser şûreşan de, yên ku pê Netewê Kurd li ser Turkan de pê hatiye birabûn, ji roja ku pîyên wan bi Kurdistanê ve hatine bikevtin, kar û barekî pirî dirêje û pê danîna Nivîste taybetî dide bidivakirin"

Nêta me li vê derê de ne ewaya ye, ku em mêjûweke dûr û dirêj li ser şûreşên welatî de bidin bidanîn, yên ku kurd bi wan ve li pênavê liberxwedanê de ji bona Milîbûna xwe û Hebûna xwe pê hatiye birabûn. Lêbelê em dixwazin Belavokekê li ser wan bidin bidanîn, da ku em Netewê Erebiyî Comerd bi Kurd û Kurdistanê ve bidin binaskirin, da ku em remaneke giştî li ser Pevçûnan de bidin derxistin, yên ku ew di navbera Kurd û Turkan de têtin bidîtin û herwehaji pêrejî tevaya vir û buxtanên Turkan bidin bitazîkirin, yên ku ew her û her dixwazin wan bi Pirsîyarîya Kurd ve bidin bivekirin. Weha bi vî rengî ve perda derew û bêbextîyan tête tarûmarkirin, ya ku wan li ser pirsîyarîya Kurd de dabûn bipoşandin, da ku rastîya sipî bi tav û bi ronahî ve bête bidiyarkirin.

Jiber vê jî dê emê bi bîrxistina girngtirîn şûreşên welatîyî Kurd ve, yên ku di vî sedsalên dawî de bi tevayî

ve bi wan ve hatine birabûn, pê bidin bitêrkirin. Herwehaji pêrejî dê emê hin ji dûr û dirêjîya cengên Mirê Cezîrê û Botan ji ligel Turkan de bi ser ve bidin bivekirin.

Di sala 1806 de Abdul-Rehman Paşayê Baban li şahrê Sulêmaniyê de bi şûreşeke mezin ve hate birabûn. şûreşa wî du salan date biajotin û piraniya caran jî di wan şeran jî de ew dihate biserkevtin. Lêbelê Abdul-Rehman Paşa di pêla şûreşê de hate bikuştin. Wehaji pêrejî şûreşa wî hate bidawîkirin, jiber Kes ji Serokan nebû, da ku ew cihê wî bide bidagirtin.

Di sal 1812 de Ahmend Paşayê Baban jî ji Malbata bi navkirî ve bi şûreşeke din jî ve li ser pê de hate birabûn. Herwehaji ew careke din jî di pir şeran jî de dihate biserkevtin. Wî xwe bi pesarên Bexdadê ve date bigihaştin. Hiç nemabû, ku ew wê bide bigirtin û tevaya hêza Turkî bi carekê ve bide binabûdkirin. Lêbelê Feleka mal wêran ev Serokê hanê bi Mamê wî Abdul-Rehman paşa ve, yê ku ew berî niha hate binavkirin, date bigihandin.

Di sala 1820 de Kurdên Zaza bi şûreşeke din ve hatin birabûn. Wê tanî Sêwasê li ber xwe de date bivegirtin. Ew çend mehan hate bidirêjkirin. Ew jî bi şikestinê û revê ve hate bidawîkirin, jiber azoqe û teqemeniyên wê hatin bidawîkirin.

Weha Şûreşgêr ji bona vegirtina xwe li çîyan de hatin bneçarîkirin û pêrejî şerên xwe didan bikirin, tanî ku ew bi carekê ve hatin biqirkirin.

Pir şûreşên din jî ji sala 1829 de tanî sala 1838 de li hêlên Hekarê, Rewandûzê û Torabidînê de hatin bikirin. Tevde bi carekê vê careke din jî bi ketinê ve hatin bidawîkirin. Herwehaji serhildana Mohemed Paşayê Kor jî ji Malbata Baban jî di nava wan salan jî de tete bidîtin.

Di sala 1830 de şûreşeke giştî li çiyayê Şingalê de hate bivêxistin. Wê sê salên rebeq date bidirêjkin. Pir can û mal tede hatin bigorîkin. Lêbelêji careke din jî ew jî bi ketinê ve hate bidawîkirin.

Di sala 1834 de Mîrê Bedlîsêyî bi nav û deng ve Şerîf Xan bi şûreşeke mezin ve dijî zordariyên, destdirêjîyên û tepên Turkî ji bona hilanîna bidestkevtiyên Mîrmeşînîya wîyî. Mezin date bidadan. Mîrmeşînîya wî hate binabûdkirin, jiber şikestinên ku ew pê di şûreşa xwe de bi wan ve hate bikevtin. Der sala 1821 de Mîr Bedirxan, yê ku di wê çaxê de hîjdeh buhar temenî wî bûn, Mîrmeşînîya Cezîrê û herema Botan di nava destên xwe de date bihildan. Ji roja hildana Mîrmeşînîyê ji bona nava destên xwe wî pê neda bitêrkin, ku bes û bi tenha ve ew li ber çavên xwe de bide bidanîn, bê ka çawan li ser wî divê bête bidîtin, da ku ew Mîrmeşînîya xwe ji dek û dolabên Turkan û dilbijandinên Dergehê Bilindiyî veşartî û eşkere bide birizgarîkirin. Lêbelêji pêrejî wî ji bona rizgarîkirina Kurdistanê bi carekê ve ji bin sepeştîya Turkîyî sitemkar û pêkanîna Hevgirtineke giştî di navbera Mîrmeşînîyên Kurdî cuda de dida biremankirin. Vî Mîrê dûrbîn bi dîtina xweyî tûj ve hoyê bi rastî ve ji bona bi serneketinên şûreşên Kurd û ketin û revên wanî lidû hev ve dida bidîtin. Ne ku jiber Kurd ji Turkan ji bona xebatê bi kêm karîntirin ve, yanjî jiber ku Turk bi carekê ve ji Kurdan bi hêztir ve

têtin biderkevtin. Lêbelê wî ew rastîya hanê di du hoyan de bi tenê ve didate bidîtin: 1. Nebûna Hevgirtina hêzên kurd li ser remaneke welatîyî bilind de. 2. Nebûna karxanên çek û teqemenîyê li Kurdistanê de. Wehajî jiber vê jî berî her tiştî jî vî Mîrê hanê ji bona bi serhevdana Gel ve û bi rêxistina rêzan ve di nava hêzên cuda de dest bi kar ve date bikirin. Weha wî Peyambar ji bona Serokên Kurdên dorhêla xwe datin birêkirin û wî ji bo wan ji bona hevgirtina giştî û karkirin ji bona rizgarîkirina Kurdistanê bi carekê ve date bibangkirin, jiber di wê hingavê de ji Mîrmeşînîya Botan pêve li Kurdistanê de bi serxwebûn ve nedihate bidîtin.

Weha van Serdar û Serokên hanê, yên ku navên wan tên, banga Mîr bi erê ve dane bibersivkirin û ligel wî de peymaneke perest bi dilşadî û mizgînî ve dane bigirêdan:

Mustefa Beg, Derwêş Beg, Mehmûd Beg -Xan Mehmûd- ji Serdar û Serokên wilayeta Wanê, Nur- Alla Beg Serdarekî Hekarê û Fetah Beg jî, yek ji Serokan jê, Xalid Beg Serdarê Xêzan, Şerîf Beg ji Serdarên wilayeta Mûşê û Hisên Begê Kor Serekê Eşîrên herema Qarsê û Acarê. Herwehajî Şêx Mohemed jî ji Xelkên Musilê û Şêx Yusiv jî ji Xelkê Zaxoyê - yên ku ew wê çaxê ji Zanavantîrîn Zanevanên kurdistanê dihatin bijimartin - ji bona hevgirtina perest didan bibangkirin û ew li tevaya Kurdistanê de dihatin bigerandin û wan peyv di nava Xelkê de didan bikirin û ji wan re hêvîya pakîyî Mîr didan bixuyanîkirin. Banga Mîr Bedîrxan ne bes tenê ji bona kurdên Turkî dihate bikirin, lêbelêjî ew jî ji bona Kurdên Îranê jî bi wan jî ve hate bigihaştin. Weha ji wan Mîrê Erdelanê -Ostandariya Kurdistana Farisî- banga mîr bi erê

ve date bibersivkirin û ew ligel wî de tev li peymanana perest de hate bikirin.

Weha kar û barên Mîr ne bes tenê li ser van karên siyasîyî hanê de dihate birawestandin, lêbelêjî di hem kat jî de wî xwe ji bona amadekirina Sipahî û Cengînî xwe dida bilikarxistin. Weha wîna li bajarê Cezîrê de bi xwe ve karxaneyeyeke ji bona çek û yekeke din ji bona barûdê date bipêkanîn. Wehaji wî dest bi rêkirina jimarekê ji Xwendevanan ve ji bona Ewropa date bikirin, da ku ew li wê derê de di çêkirina çekan de, di teqemeniyê de û di tevaya amadekirinên cengê de û di karanîna wan de bêtin bihînkirin û bişhrezakirin.

Herwehaji wî jî dest bi avanîya gemîyan ve date kirin, da ku ew wan li ser gola Wanê de bide bikarxistin.

Weha wîna di navbera pêlekê û ya din de hêzeke Sipahî bi ser Mîr û Serdarên wan Kurdan ve dida biajotin, yên ku wan berberîya bi serkevtina hevgirtina perest ve didan bikirin, da ku ew bi darê zorê ve ji bona xistina wan di nava wê de bide bikirin. Herwehaji di vê pêla hanê jî de li hevdû de hate birasthatin, ku Filêyên Mîrneşîniya Botan jî bacên xwe mîna hercar nema ji bona Mîr re datin birêkirin, weha wî hêzeke Leşkerîyî ji deh hezar Serbaz pêkhatî ji bona ser wan date birakişandin û wî ew bi başî ve datin bifêrkirin.

Ev kar û barên mîr tevde bi carekê ve bi Dergehê Bilind ve dihatin bigihandin. Ji hêz û hinera Mîr Bedirxan tirsê binê dilê Dergehê Bilind dida bigirtin. Weha wî ji bona lidarxistina Sipahekî ji bona vêxistina şer li ser Mîr de date bifermankirin. Lêbelêjî tevlivêjî Dergehê Bilind rêyên siyasîyê jî xwe re date bigirtin. Weha wî ji bona Mîr

Wênerên xwe ji Istenbolê û Diyarbekrê date birêkirin, da ku ew bîr û bawerîya wî bide binaskirin û wî bi sozan ve bide bihêvîkirin û sînorên Mîrmeşîniya wî bide bifirehkirin, beramberî ku ew dev ji remana yekitiya Kurd û hevgirtina Kurdistanêyî giştî bide biberdan. Lêbelê Ewropa, ya ku ew hîç bihnekî dudiliyê nade bikirin, da ku ew Sipahên xwe bi ser Netewên reben ve bide birakişandin, ji bona ku ew wan bi jêrdestên xwe ve bide bixistin û şûreşên wan bide bitemirandin, jiber ku ew xwedanên alavên nuhî kavilkirin û wêrankirinê bi hemû sertbûn û dirbûna xwe ve têtin biderkevtin, di wê rojê de bi navê Mîrzayê Îsa hate bihêkirin û bikelandin û wê li nik Dergehê Bilind de li ser şerê Bedirxan de li ser Aşûriyan de, jiber ku ew filehin, date pirotistokirin. Lêbelê Mîr Bedirxan bi dadwerîya xwe û wekhevîbûna xwe ve beramberî bi Xelkê ve bi bêcudabûn ve di nava oldarî û reha wan de bi nav û deng ve dihate biderkevtin. Wî ji roja wergirtina Mîrmeşîniyê bi destên xwe ve fermanek ji bona hilanîna reweştên neçarkirî li ser Xwedîyên Nivîstan date biderkîrin, mîna ku ew divabûn bi cil û bergên taybetî ve xwe bidin bigirêdan, ji siwarbûnê bêtin bipeyakirin, gava ku yekek ji wan pêrgî Serdarekî kurd bête bikirin û hinekî din ji reweştên kevnaî din jî date bihilanîn. Herwehaji wî jinanîn ji Ermenîyan û Aşûriyan jî pişt lê didate bigirtin.

Vî Mîrê hanê, yê ku wî weha ev kar û barên demokrasî dida bipiştgirtin, yên ku her Neteweyekî Zindî ji bona wan niha dide bikarkirin, Merov nikare di serê xwe de bide bixistin, ku vexistina şerê wî li ser Aşûriyan de ji bal koraniya oldariyê de hatiye biajotin. Jiber ku Mîr herwehaji ligel Kurdan jî de, yên ku wan banga wî ji bona Hevgirtina Kurdîyî Perestî jî bi erê ve nedidan bibersivkirin, bi xwe jî ve wî ew bi wê sertbûn û hişkbûnê

ve dane bireftarkirin, mîna ku wî ew ligel Aşûrîyan jî de date bireftarkirin.

Pêrejî ne hiştina nekokîyên Hundûrû di nava sînorên Mîrneşîniya xwe de, berî ku ew Siyaseta Hevgirtina Perest û serxwebûna Kurdî bide bicihanîn, ji bona wî yekek jî giringtirîn Erkan li ser de dihate bidîtin.

Belê Ingilistan di pêşî de û Firensa di pişt re li nik Deregehê Bilind de li ser vêxistina şerê Bedirxan de li ser Xelkên xweyî Aşûrî de datin pirotistokirin. Wan ew şerê hanê nala serbirîna giştî ji bona Aşûrîyan datin biderxistin û herwehaji wan bi dûrkirina Mîr ji Mîrneşîniya wî ve datin bidaxwazkirin.

Parastinên siyasî û serpereştîyê bi dirêjîya salê ve di navbera Seraya Dewletê û Dergehê Bilind de diçûn û dihatin. Ew pir bi başî ve li ser mebestên Mîr de agehdarbûn û wan bi tûj û wirdî ve çavdêrî li hemû livandinên wî de didan bikin. Herwehaji di nava Walîyê Diyarbekrê de û Marîşalê Anedolê de dihate karkirin, bê ka çawan dê dilbijandinên Mîr bêtin binabûdkirin û tevgera wî bête bigenîkin. Weha bi vî rengî ve destdirêjîya Ingilistanê û Firensa û tûrebûna wan jî ji bona Dergehê Bilind kêseke pirî qenc date bidan, da ku ew pêrabûnên tûj beramberî Mîr bide biwergirtin.

Nemaze piştî ku herdu Dewletan jî bona Serdariya Turkî sozê pêşkeşkirina yarmetîyên divayî di dema pêwîts de dane bidan. Weha Dergehê Bilind di xwe de mîrxasî date bidîtin, wî bi Marîşal Hafîz Paşa date bigihandin, ku ew Peyambirekî ji nik xwe, yê ku ew bi zimanê kurdî ve dizane, ji bona nik Mîr bide birêkirin, da ku ew jê nêtên wî beramber bi Xelîfe ve bide binaskirin.

Wisa Hafîz Paşa Merovek bi navê Mehmûd Efendî ve ji bona nik Mîr date birêkirin, da ku ew ligel wî de gift û goyê bide bikirin û bi navê Xelîfe ve ji bona çûna Istenbolê ji bona wî bide bibangkirin.

Hîç gûman têde nebû, ku di karîna Mîr de nebû, ku ew vê daxwaza Dergehê bilind bide bicihanîn. Ku ew ji ber xwe dev ji Mîrşeşînîya xwe bide biberdan, ay ku wî ji Bav û Kalan de Bav li dû Bav de dayite biwergirtin û ew bi destên xwe ve ronahîya dawîtîrîn Mîrşeşînîya welatî ji Mîrşeşînîyên Kurdîyî pir bide bitemirandin, yê ku ew ji bal tepên Dewletê de û nakokîyên hundûrûyî li Kurdistanê de hatin binabûdkirin. Jiber vê jî wî daxwaza Dergehê Bilind bi nayîne ve date bibersivkirin. Wî jêhatbûnên xwe ji bona li karxistina Leşkeran û peydakirina alav û destikên şer de date bipircarkirin.

Dergehê Bilind hêzeke Leşkerîyî gewre bi ser Mîr ve date bigişandin. Mîr di pêşîya pêşî de bi hêsanî ve ew hêza hanê date binabûdkirin. Wî pêwendîyên xwe ligel Dergehê Bilind de date bibirîn û serxwebûna xwe ji Dewleta Osmanî date bidazinîn. Weha wî Pûlên Kurdî bi navê xwe ve di sala 1258 koçê de dane biderkirin. Di rûwê wanî pêşî de "Mîrê Botan Bedirxan" weha hatibû binivîsandin û li rûwê din de "sala 1258 koçê" hatibû binivîsandin. Vekirî-nên wîna ji alîyekî de tanî bajarê Wanê û ji aliyê din de tanî Mehebad, Rewandûz û Musilê jî dihate bidirêjkirin. Wî Keleha Şîngalê, bajarê Sêrtê, Wêranşehrê, Siwêrekê û tanî bedena Diyarbekrêyî xurt jî date bivegirtin.

Di vê pêla hanê de şûreşek li Musilê hate bivêketin. Wî Leşkerê xwe ji bona parastîna xêza "Diyarbekrê -

Siwêrekê - Nisêbînêyî cengê date bihiştin û ew li ser serê hêzeke têrkirî de ji bona Musilê çû, da ku ew lê careke din aramîyê bide bicihanîn.

Di vegeza xwe de ji Musilê ji bona Baregehê Serdarîya xwe li Cezîrê de pêçek bi xwe ve wî ber bi rojhilat ve date bidan. Weha wî Mehebad, Sunc -Senendec- û Ormîyê li welatê Faris de date bivegirtin.

Lêbelê vê carê Dergehê Bilind xwe bi mezinbûneke pir giran ve dabû bilikarxistin. Wî tevaya hêzên xweyî bi rêxistî ve û yên din ji Jiberxwevanan û Başbozqên Anadolê date bidagirtin û di bin Rêberîya Osman Paşa de date birêxistin û ji bona rakişandina ser Mîr Bedirxan pê date bifermankirin.

Rêberê destê rastêyî vî Sipahê Turkîyî mezin Sergird Omer paşa bû û Rêberê vê bi rêxistinê Serleşker Sebrî Paşa bû.

Weha şerê pêşî di navbera hêzên Kurdî û vî Sipahê hanê-de li nêzikî Ormîyê de hate bivêketin û Mîr tede hate biserkevtin. Xebrek hate bigihandin, Ku Rêberê Sipahê Kurd Izedîn Şêr,yê ku ew ji Mirovên Mîr bû, tev li Turkan bûye û wî bi yarmetîya Sipahê Turkî ve bajarê Cezîrê Baregeha Mîrneşîniya Mîr dayîte bivegertin. Weha beramber bi vê rewşa hanê ve Mîr bi hiştîna hêzên têrkirî ve li pêş Turkan de li ser qada şer de pê hate bineçarkirin û wî bi hin hêzên dinî gewre ve ji bona şerkirina ligel Izedîn Şêr de û Turkên ligel wî xwe de date birakişandin. Piştî şerên xwînavî wî dikarîbû Turkan û Hevalbendê wan Izedîn Şêr ji Cezîrê bide biderkirin.

Lêbelê vê bêbextîya hanê ji bal Izedîn Şêr de nebes tenê Mîr Bedirxan ji jêkirina mêweyên bi serkevtina wîyî gewreyî pîrozî ve li ser Sipahê Turkî de li ser qada şer de li pesarê Ormiyê de date bibêparkirin, lêbelêjî bi serdejî ve bezandina hêzên Kurdîyî Rawestyayî beramber bi Sipahê Turkî ve li pesarê Ormiyê de wê date bihoyekirin, jiber hêza Sipahê Turkî bi tevlêbûna hêzên Turkî ve, yên ku ew ji Cezîrê hatibûn bibezandin, hate bixurtkirin. Weha Mîr Bedirxan hate bineçarkirin, ku ew xwe ji Cezîrê ji bona Keleha "Aroxêyî" sengîn bide bikişandin. Weha Turkan û ligel wan jî de Izedîn Şêr dor li Kelehê de datin bigirtin. Vê dorlêgirtina hanê heşt mehan date bidirêjkirin û her û her şer di nava van herdu bendan de dihate bivêketin.

Weha bi vî rengî ve rewş hate bidirêjkirin, tanî ku xwarin û vexwarin li kelehê de hatin bidawîkirin. Mîr bi pêrabûna hêrîşeke ji nişkê ji hundûrû ve hate bineçarkirin, lêbelêjî felekê vê carê jî bext pê neda bidan û ew pê tûşî bezeke pir pîs bû. Weha bi vî corî ve hêvîya wîyî bi تنها xwe ve li vê dunyayê de bi gihandina serxwebûna Kurdistanê ve bi carekî ve û hevgirtina wêyî giştîyî Perest hate bivemirandin. Wehajî Dergehê Bilind û Turk jî bi vî encamê hanêyî pir dilşewat ve pê hatin bikêfxweşkirin. Ji bona hiştina bîrwerîya wêna wan Midalîyek bi navê "Mêdalîya Cenga Kurdistanê" ve dane bidanîn. Li rûwekî wê de "Mêdalîya Kurdistan" datin binivîsandin û li ser rûwê din de Keleha Aroxîyî sengîn dane bineqîşkirin.⁶

---

⁶Li mêjûwa Lutfî Bergê 8, li mêjûwa Kurd û Ermenîyan ji bal Danerê wê Şapmîyan, a ku ew li Istenbolê di sala 1911 de hate çapkirin, li Nivîstoka "Nineva û Babêl", ya ku ew li London di sala 1853 de ji bal Danerê wê Sêr Hinrî Layard hatiye çapkirin, li Ferhenga Agehdarîyî Elemenî, li nivîsta "Komek ji Bîrwerî û Çîrokên Kurdî", a ku ew li

Der sala 1877 de di navbera Turkî û Rusya de ceng hate bivêketin. Dergehê Bilind pir ji Kurdan date biserbazkirin û Rêberîya perçeyekî gewre ji wan bi Zarwên Mîr Bedirxan ve date bisipartin.

Weha wan Rêberên hanê mîna Hisên Kenan Paşa û Osman Paşa ev kêsa bi nerx ve ji xwe re datin bigirtin û ew ligel Evser û Serokên di bin Rêberîya xwe de lihevhatin û wan bi hev re çûna ji bona Kurdistanê dane bibiryarkirin, da ku ew wê hêvîya bi rûmet ve "Yekitîya Kurdistan û Serxwebûna wê" bînin bicihanîn, ya ku têde Bavê wanî Gewre di cihanîna wê de nehate biserkevtin, mîna ku hate biderbasbûn. Weha ji bona bi cihanîna wê bîryarîya hanê ve ev herdu Mîrên Kurd di sala 1879 de bi dizî ve ji bona Kurdistan çûn û ji nişkêve wan xwe li nava Cezîrê de datin biditin û hevsarê kar û baran bi nava destên xwe ve dane bixistin û xweser wan serxwebûna Kurdistanê datin bidazanîn. Pîrî caran ew bi ser hêzên Turkîyî rakişandî ve bi ser wan ve ji hemû alîyan dihatin bikevtin. Vekirinên wan tanî Çolemêrgê navîna Hekarê, Zaxo, Amêdîyî, Mêrdînê, Midyadê û Nisêbînê hatin bidirêjkirin. Weha Mîrmeşîniya Gewreyê wan Mîr Osman hate bidazanîn û Navê wîna ji dêlva navê Sultanê Turkan di Peyvdariya Înê de dihate bixwendin.

Weha bezandina hêzên Turkîyî li hevdû de û belavbûna Desthilatîya Mîr Osman li tevaya welatê Kurdan de

---

Pêterburgê sala 1860 de ji bal Danerê wê Mîrza Japa Kunsulê Rusî der Erzeromê hatiye çapkirin û herwehaji li mêjûwa Mîrên Kurdan ji bal Danerê wê Şêx Sultan Memduh bide bitemaşekirin.

Sultanê Serdemê - Abdul Hemîd neçar bû, ku ew siyaseta xwe beramberî Kurdistan û Kurdan, nemaze beramberî Binemala Bedirxanîyan bide biveguhertin.

Weha Dergehê Bilind hate bineçarîkirin, ku ew tevaya Xelkên Binemala Bedirxanîyan bide biberdan, ji yên ku wî dabûn bigirtin. Weha Dergehê Bilind ji bona herdu Mîrên Xebatvan li Kurdistanê de date birêkirin, ku ew ji bona rawestandina xwînrijandina Musulmanan dide bibangkirin û ew ji bona bicihanîna dawxwazan bi rêyên aşîfî ve bi amade ve tête biderkevtin. Weha ev herdu Mîr jî bi van gotin û peyvên Bira û Merovên xwe ve pê hatin bixapandin, yên ku ew wê çaxê hêjî li Istenbolê de dihatin bimayîn, yên ku wan Siyaseta nermî Sultan didan biderxistin, ya ku ew vê dawîyê li ser diçû. Weha herdu Mîran ligel Turkan de li ser mercên lihevhatinê û bi cihanîna Daxwazên Kurdan de gift û go dane bikin. Hêjîbêtir bawerîya herdu Mîran bi Turkan ve li ser pêşewazîya wanî pir baş de di hemû civînan de ji bal Turkan de dihate bikin û herwehajî pêrejî peyvên Wênerên Turkan ji bona bi cihanîna daxwazên herdu Mîran ne bes tenê der babetê Mîrmeşînîya Cezîrê de lêbelêjî der babetê tevaya Kurdistanê bi xwe jî ve dihatin bikin, jiber wan didan biderxistin, ku ew dixwazin serxwebûna hundûrû ji bona Kurdistanê bidin bidan, lêbelê wan ew bi mercên pîrî poşandî ve bi tar û mij ve didan biderxistin.

Weha van dîdarên hanê tevan bi hev re ji bal Turkan de pir li nik herdu Mîrên Bedirxanîyan de datin bikêrkin. Wan jimara Peyên Pasevanên xwe dane bikêmkirin, yên ku ew ligel wan de ji bona hemû baregehê Kongire û Civînan diçûn. Turkan her û her cihê civînan bi zanebûn ve didan biveguhertin. Weha rojekê ji rojan di cihekî de

Kongire hate bigirtin, ku tède hêzên Turkan bi pir carî ve deha ji hêzên Kurdan dihatin bibêtirkirin. Weha Turkan ev kêsa hanê ji xwe re datin bigirtin, tevî ku ev tepa hanê jî bi xwe jî ve ji bal wan hatibû bidanîn. Hêzên Turkî dora herdu Mîran û Pasevanên wan datin bigirtin û ew herdu dane bidîlkin. Turkan herdu Mîr dane bigirtin û ew ji bona Istenbolê bi destgirêdayî ve dane birêkirin. Hiç gûman tède nebû, ku ew dê bi darvekirinê ve bêtin bidadkirin. Lêbelê metirsîya Sultanîyî jîr ji vêxistina gurîna agirê şûreşeyî giştî li Kurdistanê de ew ji vê remana hanê date bidûrkirin. Jiber vê jî wî bi avêtina wan ve ji bona binê zindanê ji bona demekê date bitêrkirin. Di pişt re wî ew dane biberdan, lêbelê ew divabûn li Istenbolê de bêtin bimayîn.

Der sala 1881 de Şêx Ubeydula li bajarê Şemdinan de bi şûreşeke xurt ve hate birabûn.

Wî daxwaza serxwebûna Hundûrû ji bona tevaya Kurdistanê li jêr desthilatîya Turkî de dida bikin. Weha di pêş de biserkevtin ji bona hêzên Şêx bi yarbûn. Lêbelê hêzên wî ligel hêzên Îranî de hatin biberengarîkirin û di nava wan de şerên pirî xwînavî hatin bilidarxistin. Di dawî de Şêx hate bikevtin û hêzên wî jî hatin bişikestîn. Ew hate bigirtin û ew ji bona Medina Munewer hate bisorgonkirin û ew li wê derê jî de hate bimirin.

Der sala 1889 de herdu Zarûwên Mîr Bedirxan Amîn A-lî Beg û Medhet Beg bi dizî ve dev ji Istenbolê datin biberdan û wan xwe bi Terabzûnê ve datin bigihandin. Wan li wî derê de dest bi nasîna Merovekî ve datin bikin, ku jêre Mustafa Nuri Afendî Al-Şamilî tète bigotin, da ku ew pêwendîya wan ligel Serokên Kurdistanê de bide

bilidarxistin. Weha bi vî rengî ve ew lihevhatin, ku hêzeke çekdariyî Mezin di bin Rêberiya hinekan ji Serokên Kurd de tanî cêhê, ku jêre Cuwêzlek dibêjin, di navbera nivê rêya Erzeromê û Terabzûnê çavdêriya herdu Mîran bide bikin. Wehajî bi rastî jî ve ew hêza li ser lihevhatî de xwe bi cihê navkirî ve date bigihandin û herdu Mîr jî ji Terabzûnê bi dizî ve wan jî xwe bi cihê navkirî ve datin bigihandin. Lêbelê Merovê, yê ku di rêya wî de pêwendî dihate bikin, ew di rastiya rastiye de ji Mikurvanên Sultanî bû. Weha wîna Dergehê Bilind date biagehdarîkirin, da ku ew bi lez û bez ve ji bona rêkirina hêzên Sipahiî gewre bi dizî ve ji Erzeromê û Erzencanê ji bona wan hêl û rêyan bide bifermankirin, yên ku divabûn herdu Mîrên bêagehdar di nava wan re bêtin biderbaskirin. Wehajî evaya jî bi xwe ve hate bikin. Bi vî rengî ve herdu Mîran xwe ligel hêzên ligel xwe de ji nişkêve di nava du hêzên Turkiyî gewre de li jêrî bajarê Payportê de datin bidîtin. Şerekî xwînavîyî pîrî giran di nava wan de hate bidadan, ku ew bi bezandina hêza Kurd ve ji bona çiyayên Erxenê û Madenê hate bidawîkirin û wan li wê derê de pîyên xwe datin bigirtin. Weha bi vî rengî ve cengê di nava wan de demkê date bidirêjkirin, tanî ku herdu Mîr bi berdestbûna xwe ve hatin bineçarîkirin, jiber hêzên Kurd hêdî hêdî dihatin bikêmkirin û gihandina hewaran ji bona Turkan ji hemû Semtan dihatin bigihaştin -li Insiklopêdya musulmantîyê de bi zimanê Fîrensî ve ji bal Minoriskî de û li nivîsta "Li ser Kurd de" ji Danerê A. Verionov bide bitemaşekirin.

Belê ev şûreşên hanê bi carekê ve hatin bikevtin û ne yek jî ji wan jî hate biserkevtin. Lêbelêjî tevlivêjî ew bê qazanc nebûn. Wan her û her pilingên agirê

welatperwerîyê di nava cerg û hinavên Kurdan de li hemû hêlên Kurdistanê de didan bivêxistin û bigûrkin. Wan hêvîyên mirî di nava dilên Kurdan de didan bizindîkin û agirê welatperwerîyê di nava dilên Netewê Kurd de li Kurdistan û Derve de ne dihiştin bêtin bitemirandin. Hêjî bi serdejî ve wan li nik Turkan de tirs û lerz di bicihanîna dilbijandinên xwe de bi carekê vê li ser Kurd û Kurdistanê de didan bikin.

Di sala 1913 de şûreşeke Kurd li wilayeta Bedlîsê di bin serokîtîya Mele Selîm, Şehab-edîn û Alî ve hate bikin. Vîrinên agirê wê jî xwe bi bajarê Bedlîsê ve jî datin bigihandin. Lêbelêjî tevlivêjî ew jî jiber pîrbûna hêzên Turkî û giranîyan wan jî li ser wê de bi ketinê ve hate bidawîkin. Serdarê wê Mele Selîm xwe li Şahbenderîya Rusî de li Bedlîsê de date bipenakirin. Ew têde ma, tanî ku Turkîyê li ser Rusya de ceng date bidazanîn, wê çaxê wê kês jî xwe re date bigirtin û Peyên wê Şahbenderîya bi navkirî ve datin bivegirtin û wan Mele Selîm datin bigirtin û ew li ser şeqamên Bedlîsê de li dar de dane bixistin.

Evaya givaştina kurtîya şûreşên welatîyî Kurdî bû, yên ku pê Mîrov û Binemalên cuda li Kurdistanê de dijî Serdarîya Turkî di sedsalê dawî de li pênavê liberxwedanê de ji bona rûmeta xweyî Milî û yekîtîya perestîyî Kurdistanê hatine birabûn. Me bi kurtîyeke giştî ve ew tanî berî Cenga Cîhanî Yekem date bibîrxistin. Ji bona we va ye, em kurte puxtekê li ser mêjûwa bizavên zanistî û karên siyasî de didin bipêşkeşkin, yên ku ew jî bal civatên Kurd de li pênavê mebesta Perest û "Yekîtîya Netewê Kurd û serxwebûna Kurdîsanê" de pê hatin birabûn.

Kar û Barên Zanistî û Xebata Siyasî

Welatperwerên Kurd tevaya jîna xwe datin bitirxankirin, yên ku şikestinên hemû şûreşên Kurd ji bona wan bi destaneke pirî giran ve dihate biderkevtinb, yên ku ew ji bona Rizgarîkirina Kurd ji nava pencên Serdariya Turkî û bi cihanîna serxwebûna Kurdistanêyî hêvîkirî û yekîtiya wêyî Perest ve hatin bikirin, da ku ew li qadên Siyasetê û zanistîyê jî de bidin bixebatkirin, ku ew bêtir liberxistinê li ser vê mebesta bi rûmet ve bi xwe ve bidin bibelavkirin.

Weha bi vî rengî ve der sala 1315 k. de derkirina rojnameyeke Kurdî hate bibiryarkirin, da ku ji bona kêşa Kurd bête biragiyandin û Netewan û Dewletan li ser mebest û armacên wê pê bidin bigihandin. Bi rastî jî ve Mîr Medhet Bedirxan yekemîn rojnama Kurdî bi navê "Kurdistan" ve date biderkirin.

Weha di wê hingava hanê de civateke Kurdîyî bi rêxistî ve bi têgihîştina nû ve ne dihate bipeydakirin. Lêbelêjî tevlvêjî hestkirina giştî bi pir dilsoz ve Welatperweran li

vir û dera hanê jî de ji bona girtina civînan dida bipêwistkirin, da ku ew di nava wan de li ser welatê xweyî perestiyî talankirî û Netewê xweyî lêzorkirî û ji mafeyê xweyî bê beşkirî de bidin biaxivtin. Weha bi vî rengî ve rojanama "Kurdistanêyî" bi navkirî ve zimanê xwestiyên wan Welatperwer û Dilsozên hanê, destikê girêdana di navbera xebatên cuda de û navnişana yekitiyê û serxwebûna welatê bi gorî ve dihate biderkevtin.

Lêbelê gava Xwediyê rojnama bi navkirî ve û Serokê Sernivîsarê wê hate binexweşkevtin, weha Birayê wî Mîr Ab- Dul- Rehman Bedirxan li Qahire de, li Cinêfê de û di pişt re jî li Volkston de ew rojname dida biderxistin. Weha piştî dazanîna Destûra Osmanî ev rojnama hanêyî Kurdî li Istenbolê de di bin Serokitiya Mîr Sûreya Bedirxan de û di pişt re jî di pêla Cenga Cîhanîyî Tevayî de careke din hate biderkevtin.

Weha yekemîn civata siyasîyî kurdîyî mezin di bin nav û nişana "Cumyê Al-tealî wel tereqî Kurd" -Civata Bilindîyî û peşveketiyî Kurd- ve hate bipêkhatin, ya ku ew der Istenbolê de di sala 1908 de hate bipêkhatin. Weha jî Danerên wêyî Gewreyî pir nas ji Merovên Kurdên xwedan nav û nişan ji van navên tîn: Mîr Amîn A-lî Bedirxan, Sergird şerîf Paşa, Gorîyê Welêt Seyîd Ab-dul Qadir, yê ku ew jî bal Kemalîyan de li Diyarbekrê de bi sêpîyê ve hate bidarvekirin, Damad Ahmed zû El-kuful Paşa û hinên din jî têtin biditin.

Herwehaji di vê pêla hanê jî de li kêleka vê civata siyasîyî gewreyî hanê jî de civateke wêjeyî nazdar di bin nav û nişana "civata Belavkirina Zanyarîyên Kurdî" de hate bidamizirandin. Weha wê dibustaneke Kurdî li

Cenberli Taş ji bona fêkirina Zarokên malên Kurdan li Istenbolê de dikarîbû bida bivekirin.

Lêbelê wergirtina Itihadan hevsarê kar û baran di Selteneta Osmanî de û pêkanîna wan Serpereştîyeke Zordar û Diktator di bin perda Destûr û Demokrasyê de herdu civatên hanê bi hev re dane bigirtin û dibustan jî dane bihilanîn. Lêbelê civata siyasî- " Civata Te-Alî û Tereqî Kurdî" -Civata Bilindî û Pêşveketîyî Kurd- hate bineçarîkirin, ku ew bes û bi tenha ve kar û barên xwe bi rêyên veşartî û rengên dizî ve bide bikirin.

Di sala 1910 li Istenbolê de Civata "Hêvî" Kurd ji bona Xwendevanan jî Mîrzayên Omer, Qedri ji Malbata Cemil Paşa ji Nasyarên Diyarbekrê, Fuad Temo Begê Wanê û Zekî Beg ji Xwendevanên Xwendegaha Çandinîyê li Istenbolê de li ser dawxzaz û piştgirtina Xelilê Xeyalê Motkê de hate bipêkhatin.

Weha ev civata hanê bi kar û barên xwe ve ji bona bi cihanîna mebestên xwe tanî kevtina Turkî di Cenga Tevayî de pê dihate birabûn. Wêna kar û barên xwe date birawestandin; jiber tevaya Endamên wêna ji bona qadên ceng û şer hatin birêkirin. Herwehaji di vê pêla hanê jî de Mîrzayên Hemze Efendî, Memduh Selim Beg û Kemal Fewzî Beg, yên ku ew di vê dawîyê de li Diyarbekrê de hatin bilikarxistin, wan bi hev re li Istenbolê de rojnama "Jîn" ya Kurdî didan biderxistin. Herwehaji Mîr Sûreya Bedirxan li Qahire de piştî li hevhatinê de "Civata Serxwebûna Kurd" date bipêkanîn. Wehaji Mîrzayên ji Beg û Paşan, Seyid Ab-Dul Qadir Gorîyê Welêt, Xwedê lê dilovanîyê bike, Amîn A-lî, Murad Mohemed Alî, Xelîl Ramî, Kamîran ji Zar û Nevîyên Mîr Bedirxanê Mezin,

Fuad Paşa û Hikmet, Hisên, Şûkrî, Fuad Mehmud û Alî ji Baban, Seyîd Ebd Eb-Dula, Remzî Begê Xarpûtê, Akrem Begê Cemîl Paşa Zade, Necmidîn Hisên, Memduh Selîm, Hesên Hamid, Firîd, Doktor Şûkrî Mohemed, Hisên Ewnî Wênerê Xarpûtêyî berê, Mohemed Wênerê Melatyayî berê, Amîn Zekî, Serheng Xelîl Begê Dirsimî, Mehmud Nedîm Paşa, Sergird Mustefa Paşa Sulêmanî, Sergird Hemdî Paşa, Qayim Qam Mohemed Amîn Begê Sulêmanî, Şêx Alî Şêrolî, Seyid Şefîq Efendiyê Xêzanê û hinên din ji nava Navnasan Civata "Tealî Kurdistan" datin bipêkanîn.

Herwehaji di piştî vê re ji Mîr Amîn A-lî, Celadet û kamîran Bedirxan, Kemal Fewzî, Akrem Cemîl Paşa Zade, Doktor Şûkrî Mohemed, Memdûh Selîm û hinên din Civata "Rêxistinên Civakiyî Kurdistanî" datin bipêkanîn. Herwehaji pêrejî di vê Pêla hanê de bi xwe ji ve li Istenbolê ji de civateke kurdîyî din di bin navê "Partiya Netewê kurd" de dihate bidîtin.

Van civatên hanê bi kar û barên xwe ve li Istenbolê de tanî hatina Leşkerên Kemalîyan di nava wê de pê dihatin birabûn û ew di pişt re li welatên din de li derve de bi wan pê hatin birabûn. Weha bi sedan şax û çilkên wan ve li hêlên Kurdistanê de dihatin bidîtin.

Weha bi vî rengî ve tevaya van civatên hanêyî cuda piştî pêkhatina civata "Xweyîbûn" ya kurdîyî welatperwer di vê dawîyê de wan xwe ji hev dane bixistin û tevaya Endamên wan ji bona vê civatê hatin bikevtin, ya ku ew bes û bi tenha ve bi civata yekaneyî jêhatî ve tete bidîtin. Weha bi vî tonî ve tevaya hêzên siyasîyî Kurdî xwe li dora ala vê civata hanê de dane bicivandin.

Kurd Piştî Destûra Osmanî

Di tîrmeha de sala 1908 Destûra Osmanî hate bidazanîn. Weha Itihadiyan, yê ku ew bi navê Pehlewanên Wergerandina Osmanî ve hatin binavkirin, hevsarên kar û barên Seltena Osmanî di nava destên xwe de datin bidanîn. Weha wan ji tevaya dunyayê re him li hundûr û him jî li derve de datin bibelavkirin, bê ka ew çi ji Pirojeyên siyasî, Avanîyê, Civakî, Rastkirinên Serpereştîyê û ji yê din ji peyv û sozên xweşkok dixwazin bidin bicihanîn. Weha bi vî rengî ve wan siyaseta giştî çî li hundûr û çî li derve jî de pê dane bisergêjkin.

Wehajî Ewropa bi van sozên vala jî ve hate bipêbawerkirin, jiber vê jî wê bicihanîna biryarîyên girtîyî Kongirê REVAL dijî Selteneta Osmanî date birawestandin. Jiber rojnaman li hundûrû dest bi belavkirina gotarên zengilî ve di Biratîya Osmanî de, di Wekhevîbûnê de di navbera Musulman û Nemusulmanan de, di navbera Turkan û Miletên din de ji Miletên Osmanî di mafeyên bajartî û civakîyê de bê cudabûna di navbera oldariyan û Milîbûnan de datin bikin. Vê ragiyandina

hanê di nava Xelkên Kîndar de li ser Peyên Selteneta Osmanî de xwe date bikêrkin. Weha wêna di navbera wan de kîn û nakokî date bihilanîn. Weha Xelkê çavdêriya pêkhatina Dewleteke bajartiyî demokrasî bi rast û durûstî ve ji Nevîyên Mengolan didan bikin.

Wehaji bi vî rengê hanê jî ve Xelkê bi zayîna Fereştiya azadiyê û demokrasîya rast ve ji Bêjiyên Hovên Mengolî pê didan bibawerikirin, yê ku bedbûna wan di kevnar de hatiye binasîn.

Lêbelê jî tevlivê jî wan Nevîyên Mengol û Teteran jî, yê ku wan xwe di pişt perda bajartîya tenik jî de didan biveşartin, her û her bi şev û roj jî ve hêjî didan bikarkirin, da ku ew pîlanên dujehî û rêyên şeytanîyî xwînavî ji bona nabûdkirina Xelkên Neosmanî û qirkirina wan bi wergirtina (asîmilasyon) wan ve, bi sorgonkirina wan ve û bi kuştina wan ve bidin bicihanîn. Tevlivê jî wan hêjî didan bidazanîn, ku ew bi Siyaseteke "Welatperwerîyî" nuh ve didin bigirtin. Bi serdejî ve wan ango Gencên Turkan xwe nala Şagirtên Nuhvanên Ewropî didan biderxistin, yê ku ew Siyaseta Turkiyî Toranî, ya ku tanî wê çaxê jî Selteneta Osmanî û nemaze di pêla Sultan Abdul-Hemîd de li ser diçû, bi Siyaseta Osmanîyî musulmantî ve dixwazin bidin biveguhertin. Belê cudabûneke mezin di navbera cewher û koka herdu Siyasetan jî de ne dihate bidîtin. Jiber vê Selteneta Turkiyî Osmanî ji roja pêkhatina xwe tanî dawîya pêla Sultan Abdul-Hemîd jî her û her ji bona Wergirtin û Tevlihevkirina Xelkên Neturkî, Musulman yanî Nemusulman jî di nava Turkan dida bikarkirin û ew ji bona mebestên xweyî Milî û bicihanîna dilbijandinên xweyî Sipahîyî Mengolî didan bikaranîn.

Weha wêna di tevaya mêjûwa pêlên Rastkirina xwe de-heger ku jê re mêjûwa Rastkirinê jî bête bidîtin, her û her wê ji bona bicihanîna vê mebesta zordariya xwe û têrkirina Nehîşiyên Turkî dida bixebatkirin. Weha Osmanî bes û bi tenha ve bi nala komekê ji derew û bêbextîyan ve dihate biderkevtin. Ew ji bona berjewendîya Turkan û poşandina mebestên wanî bed beramberî Xelkên Neturkî hatîbû bivejandin, da ku ew pê bi wan ziyânên pîrî mezin ve, lêbelê bi rê û şeweyên cuda ve bidin bigihandin.

Wehaji bi vî rengê hanji ve evaya bi xwe ji ve bi mebesta Itîhadîyan ve dihate biderkevtin, ku wan ji bona bi cihanîna wê şve êweyên nuhî serdemêyî mêrxas didan bikaranîn. Wan perde datin biçirandin, ya ku xwe di pişt wê de Sultan bi navê Musulmanîyê û Civandina Osmanîyê ve didan biveşartin. Wan ji tevaya dunyayê re bi eşkere ve datin bidazanîn, ku ew berî her tiştî Turkin û Serdariya Turkî bi xwe ve bi xurû ve tete biderkevtin. Wehaji jiber vê jî divê tevaya Gel bi Turk ve bête bidîtin. Selteneta Osmanîyî zîvarî pir kêmasî dane bikirin, jiber wê Turkirina Miletên Neturk tanî niha di ser guhên xwe re dayîte biavêtin.

Wehaji jiber vê jî wan bi hemû rûsarî û rûreşî ji ve nuhkirina avaniya Selteneta kevna bi canê Turkîyî regezperestî ve û bi xwîna Toranîyî pir ve bi ser milên xwe ve dane bihildan. Lêbelêji regezperestîya wan Gencên Turkan jî ne mîna welatperwerîya bi nav û deng ve li dunyayê de dihate biderketin. Lêbelê wê dida biarmanckirin, ku Selteneta Osmanî ji serî tanî binî bes û bi tenha ve bi welatekî Turkîyî xurû ve bête biderkevtin û bes û bi tenha ve ji bil Turk pêve kesekî din bêhna xwe tede nede bikişandin û tede jî ji bil Milîbûna Turkî, zimanê Turkî û

jîyana Turkî pê ve pê neyête birûniştin.

Weha Xelkên Neturk divên bes û bi tenha ve ji bona Turkan bi Kole û Bende ve bêtin biderkevtin û ew ji bona ceng û pevçûnên wan bi ardû ve bêtin biderkevtin, yê ku ew ji bona nehîşîya wan û dilbijandinên wan ne dihatin bidawîkirin. Weha wan ji bona bi cihanîna vê mebesta hanê bi rengê karkirî ve ev herdu rêzanên hanêyî tên bi hemû diratî û xwînsarî ve datin bidanîn: 1. Bi tevlêkirina her yekî ji Xelkên din ve ji bona Xelkê Turk dihate bipêrâbûn, yên ku ew dikarin bêtin bitevlêkirin, da ku ew bêtin biwergirtin -Asimilasyonkirin- û bêtin biturkkirin. 2. Ji bona nabûdkirina Xelkên Neturk dihate bikarikirin, yên ew bi tu corekî jî ve bi wergirtina şeweyên zordariyê, sertbûn û dirbûnê jî ve nayêtin biturkkirin.

Weha van herdu rêzanên Toranîyî hanê jî ji bal Gelê Turkî de tu berxwedari li ber xwe de nedan bidîtin û herwehaji li pêşîya wan jî de ji bona wergirtina wan jî ji bal Turkan tevan jî de hiç dijiwariyek jî nehate bipeydakirin û neji wergirtina wan jî pêwistî jî bi demê ve dane bikin. Lêbelê hêjî bi serdejî ve ew herdu rêzanên hanê jî nala zikmakîya oldarîya regezperestîya Turkî hate bidîtin. Wan herdu rêzanên hanê Miletên Osmanî ji Ereb, Ermen, Arnaûtî -Albanî-, Arwam, Çerkesî û Kurd bi ber xwe re dane bidan.

Lêbelê ji bona Ereban Tevlêkirina wan di nava Turkan de û Wergirtina wan pirî bi dujwar ve dihate biderkevtin; jiber ev Netewê merd xwedan şehristanîyeke musulmantîyî geş û vekirinên fireh di rojhilat û rojava de dihate bidîtin. Bi serdejî ve hêjî ew nala Roma Rojhalt tête bidîtin û zimanê wîyî Erbîyî bilind bi mîna Latînî ve ji

bona şehrîstaniya Ewropî tete bidekevtin.

Magelo Imperetoriya Turkî ji şesid salî li ser bajartiya musulmantîyê û çandîniya Erebiyî pirî dewlemend de di ziman de, di serpereştîyê de, di siyaset, qanûn û ferhengê de ne bi gen ve dihate biderkevtin?

Imperetoriya Osmanî ji bona Imperetoriya Erebiyî geşkirî bi xwe ve ew bi wergerandineke pirî bed ve dihate biderkevtin. Weha bi vî corî ve ne bi cihananiya Siyaseta Tevlîkirîna Erebi ve û ne jî bi Qirkirîna wanî bi carekê ve bi hêsan ve dihate biderkevtin; yên ku wê çaxê serjimara wan di Seltenata Osmanî de bi bîst milyon Nefer dihatin biderketin.

Weha Turkan datin bibiryarkirin, ku ew Netewê Erebiyî rûniştî li jêrî Selteneta Osmanî di welatên Erebiyî bi hev ve bidin bihiştin û jimareke pir ji Xelkên din di nava wan de ne din bixistin. Wan Netewê Ereb di ser guhên xwe re datin biavêtin.

Ew di nava bendên koletîyê de dihate bivezilandin û wan li ser wî de Siyaseta kolonyaliyî Toranî didan bicihanîn, da ku ew xêr û bêrên wî bidin bidawirandin, Dewlemendiya wî bidin bitalankirin û Peyên wî di qadên cengên dûr de bidin bikaranîn û di dawîya dawî de wî ji bona Biyanîyan bidin biberdestkirin, da ku ew wî bi alavên dujehîyî Ewropî û destikên kolonyaliyî pir ve bidin biazarkirin, da ku vejandina Erebiyî mêldar ji bona Civandina Erebiyî Mususlmantî neyete biditin; jiber ew nala kelemekî li pêş bicihanîna remana Toraniyî Gurên Axokî de dihate biderketin.

Lêbelê Ermenîyên reben li ser serên wan Netewan de dihatin bidîtin, yên ku ew divabûn bihatena binemankirin û biqirkirin, beramberî wan biryarî hatibû bidan. Tevaya Xelkê dizanîn, bê ka ew çawan dihatin biserjêkirin û bê ka çawan jî ew dihatin binemankirin. Weha Arneûtîyan -Albanîyan- xwe ji nava pencên Serdarîya Turkî û Serbirînên Toranî bi hoyê encamê cenga Belqanê ve xwe datin birizgarkirin.

Weha li ser serjêkirinên Ermenîyan de li tevaya dunyayê de ji bona Turkan sergêjîyeke xirab hate bikirin; jiber vê jî wan careke din serjêkirin bi tirs ve didan bikirin. Weha bi vî rengî ve Yunanî piraniya wan jî bil çend sedan de ji serjêkirinên giştî hatin birizgarkirin. Yên mayî ji bona derve revîn yanjî hatin biderkirin, tanî ku Peymana Lozanê hat bipêkhatin û yên mayî bi barkirinê ve hatin neçarîkirin.

Herwehajî Çerkes jî ji kêra vê Siyaseta Toranîyî sert jî tevî kêmanîya serjimara wan jî li Turkîyê ew nehatin birizgarkirin. Herwehajî tevî ku Çerkes bi karên pir mezin jî ve di pêlên cuda jî de ji bona Turkan pê hatin birabûn. Wisajî bi serdejî ve van Xelkên hanê kêreke pir giran di nava Xelkên Mengolî de di bejnê û qamê de di xweşikkirina çavên Turkîyî Mengolîyî teng de di hinarkên rûwê Mengolîyî beloqiyî naşirin de datin bihiştin. Tevlîvêjî em dikarin bêjin, ku hîç şopek ji van Xelkên jêhatî jî li Turkîyê nema jî tete bidîtin.

Wehaji di dawîya dawî jî de dora Kurdan hate biderkevtin. Hêviya Turkan pir gewre bû, ku ew bi hêsanî ve di tevlihevkiirina Xelkên Kurdistan de ligel Turkan de bêtin biserkevtin; jiber zimanê Turkî li hin bajarên mezînî

Kurdan de hate bibelavkirin, yên ku bi kêra Şerpereştiya Turkîyî genî ji sedan sal ve ji aliyê bajartîya nuh hatin bisarkirin û bilipaşvexistin; jiber bes û bi tenha ve mebesta Turkan li Kurdistanê de dihate biderkevtin, ku ew her û her wê ji xwe re bi embara Sipahan û mêrga çêrandina Leşkeran ve bidin bikirin.

Di Pêla Cenga Giştî de

Bi peqandina bomba yekem ji bombên Cenga Giştî ve Turkan bi cihanîna pîlanên xweyî şeytanî ve dane bidestpêkirin, yên ku wan ew di dema aşîtiyê de li kar dabûn bixistin, da ku ew remana Toranî bidin bicihanîn û Xelkên Neturk bidin biqirkirin.

Weha li pêşîya Turkan de komeke mezin ji Xelkê dihatin bidîtin, yên ku ji bona wan biryarîya qirkirinê û nehiştina bi carekê ve ne hatibû bidan, lêbelê ew divabûn bêtin bitarûmarkirin û ew ji bona welatê Turkîyî dûr bêtin bisorgonkirin, da ku ew di nava Xelkên Turkî de bêtin bitevlêkirin. Jiber Xelkên Turk berjêrî mêldarîya kevtinê û genîbûna civakî û sincî dihatin bikevtin.

Bi ser jî ve ew tûşî windabûn û nemanê ji bal nexweşiyên vegirtinêyî giştî de nala Firengî -Sivlê-, ya ku ew pir di nava Desteyên Turkî de tête bibelavkirin, Êşazirav, Taûlerz -Melarya- û pir ji êşên din têtin bikirin, yên ku welatê Kurdî bi saya serê Xwedê ve ji wan tête biparastin.

Ew koma hanê jî Kurd bi xwe ve dihatin biderkevtin,

yên ku wê hingavê serjimara wan li Turkîyê de bi pênc melyon Nefer dihatin biderketin. Bi serdejî ve ew pir bi hêz, şeng, mêrxas û bi bê hempa ve di zikmakîya xwe de û pir jî jîr dihatin bidîtin.

Weha bi erk ve dihate bidîtin, ku divabûn pênc melyonên Kurdên bêdesthilat di nava welatê xwe de ji bona welatê Turkîyî dûr bêtin bitarûmarkirin, da ku ew ji bona tevlêkirina wan di nava Xelkên Turk de bête bikin û ew bi vî rengî ve bêtin biwergirtin -Asimilasonkirin- û biturkirin.

Weha ji bona gihandina vê mebesta hanê bi Xelîfe ve Sultan Mohemed Reşadê Pêncem hate bikin, ku ew li ser fermanekê de ji bona kirina qanûnekê bide bimorkirin, ya ku ew ji çend bendan dihate bipêkhatin, yên ku wan rê bi rêxistina vê siyaseta bêbext ve didan bidan. Navroka vê qanûna hanê dida bidivakirin, ku tevaya Kurdan divên ji nava welatê xwe bêtin bisorgonkirin û ew di nava wilayetên Turkî de bêtin bibelavkirin, bi mercekî ve ku endazê serjimra wan Derkirvan û Barkirvanan ji 5 der sedî de ji Xelkê di hîç bajerekî Turkan de neyêtin bibêtirkirin. Herwehaji bi mercekî jî ve divabû li Serek, Xwedan Peyv û bidesthilatên Kurdan jî de bêtin bizordarîkirin, ku ew bes û bi tenha ve li bajar û navîyên Turkî bêtin bineşînkirin û Hevalbendên wan ji Peyan, ji Eşayir û Êlan li ser gundên dûr de divabûn bêtin bibelavkirin, da ku pêwendî di nava wan û Serekên wan de neyête bikin. Weha bi vî rengê hanê ve dê Kurd di nava Turkan de bête bitarûmarkirin, ku piştî demeke kurt zimanê Kurdî û hemû pêkhatinên wîyî Milî û zînetên gelêrî di nava Kurd de, şopa wîyî dawî di rûpelê hebûnê de, heger Xwedê ne xwesta, dikarîbû bête

bihilanîn. Wehajî bi rastî jî ve Serdarîyê wê çaxê jî ji bona bi cihanîna wan bendên Qanûna hanê ve pê date bidestkarkirin.

Weha ji Tomarên Serpereştîya Barkirvanan tête bidiyarkirin, ya ku wê di vî warê hanê de dida bikarkirin, Ku serjimara Barkirvanên Kurd ji Kurdistanê ji bona welatekî Turkî 700 000 Kes dihatin bidîtin. Herwehajî hin ji tomarên wê jî didin bidiyarkirin, ku biserhatina wan Kurdan, yên ku ew ji bona barkirinê hatin bineçarîkirin, li nik Serpereştîya de bi navkirî ve bi carekê ve ne bi diyar ve tête biderkevtin. Lêbelêjî tevlivêjî ew biserhatina hanê li nik me Xelkên Kurd de bi diyar ve dihate biderkevtin.

Weha beşekî mezin ji wan Belengazên Barkirvanan di rê de ji westandinê, ji seqema zivistana sar û ji kêmbûna xwarin û vexwarinê hatin bimirin.

Beşê din ji bal Turkan de hatin binabûdkirin, berî ku ew bi cihê barkina xwe ve bêtin bigihaştin. Weha em li vê derê de, ji bona nimûne, amareke biçûk ji bona jimara barkirvanên Kurdan didin bidan, ji yên ku ew ji wilayetên xweyî dûr di rojhilat de ji bona rojavayî Enedolê bi darê zorê ve bi wan ve hatin bibarkirin, da ku Xwendevan li ser hin ji rûpelên barkirina bi navkirî ve bêtin biagehdarîkirin, yên ku ew ji bal rojnama "Serbestî" yî Turkî de hatine biwergirtin, ya ku ew li Istanê de di jimara 481 de di mêjûwa 30 kewçêrînkê sala 1919 hatiye biderkevtin:

81 Pirsiyariya Kurd

Jimara Barkirvanên Kurdan li Senceqa Bordur de li Enedolê de.

Jimar a Kesan	Navên Koman
300	Hevalbendên Abdula Axa ji Zadeyên Wanê
190	Hevalbendên Qasim Axa ji Zadeyên Wanê
225	Hevalbendên Şêx Hemze Axa ji Zadeyên Wanê
130	Hevalbendên Mohemed Reşîd Axa ji Zanistvanên Bedlîsê
150	Hevalbendên Nec Medîn Enfendî ji Zadeyên Mûşê
150	Hevalbendên Nec Medîn Cafer Beg ji zadeyên Mûşê
100	Hevalbendên Mustefa Efendî ji Zadeyên Wanê
270	Hevalbendên Qotas Axa ji Zadeyên Wanê
130	Hevalbendên Ismayîl Axa ji Zadeyên Wanê
100	Hevalbendên Ahmed Axa ji Zadeyên Wanê
100	Hevalbendên Kamil Axa ji Evserên Eşîran
60	Hevalbendên Yusîv Axa ji Zadeyên Wanê
70	Hevalbendên Cundî Axa ji Zadeyên Wanê

100	Hevalbendên Cafer Axa ji Zadeyên Wanê
100	Hevalbendên Ahmed Axa ji Serekên Bedlîsê
500	Ji Malên tar û markirî
Tevde 2675 Kes.	

Jimara barkirvanên Kurd li Sinceqa Isparta de li Enedolê de

Jimara Kesan	Navên Koman
475	Hevalbendên Nesir Edîn Efendî ji Zadeyên Bedlîsê
150	Hevalbendên Redwan Axa ji Zadeyên Erzeromê
360	Hevalbendên Yusiv Axa ji Yuzbaşîyên Eşîrê û ji Zadeyên Wanê
130	Hevalbendên Ereba Axa ji Zadeyên Erzeromê
200	Hevalbendên Şêx Abdul Rehman Efendî Zadeyên Erzeromê
80	Hevalbendên Mele Mohemed Efendî ji Zadeyên Bedlîsê
125	Hevalbendên kelşen Axa ji Zadeyên Bedlîsê
270	Hevalbendên Sadûn Axa ji Zadeyên Bedlîsê
90	Hevalbendên Yes Axa ji Zadeyên Wanê

110	Hevalbendên Mele Mohemmed Efendî ji Zanistvanên Bedlîs
Tevde 2070 Kes	

Weha bi vî rengî ve karîkirina "Barkirinê" di tevaya dirêjbûna Cenga Giştî de bi hemû dirbûn û hêza xwe ve dihate bikirin, tanî ku şer ragirtina "Monderês" hate bigirtin, ya ku pê mirovanîya bi êş û derd ve bi nemana Turkîya Sitemkarî dir ve hate bimujdekirin. Weha bi vî rengî ve dirbûna Taqimê Toranî tanî demekê hate bijihexistin.

Piştî Şer Rawestandina Giştî

Şer hate birawestandin. Gernasên Itihadîyan hatin bizandin. Li Istenbolê de tanî radeyekî Serdarîyeke nerm hate bipêkhatin. Weha bi vî rengî ve Netewên sitemkêş, herwehaji di nava wan jî de Netewê Kurd jî bêhneke xweyî kûr date bikişandin.

Civatên Kurdî li Istenbolê û cihên din de ji bona biserxistina pirsiyariya welatîyî Kurd bi eşkere ve ji bona kar hatin bijêhatîkirin. Ew bi kêra canê paki bîr û baweriyên dilbir û sipehîyî Wilson ve dihatin bitêrkirin.

Van civatên hanê bi mîrîtî ve ji bona serxwebûna Kurdistanê didan bidaxwazkirin. Wan ligel Encûmena Vegirtvaneyî Dewletên Hevalbendan li Istenbolê de dane bidan û bisitendin. Herwehaji wan ligel Encumenên Ewropî û yên Emerîkî jî de dane bipêwendîkirin, yên ku ew ji bona lêpîrsîna Gelên perçekirî ji Selteneta Osmanî hatin bipêkhatin. Ev civatên hanê bi karkirinên siyasî ve bi tenê ve nehatin bitêrkirin, herwehaji pêrejî ji bona karkirinê di nava welatê Kurdan jî de bi vekirina şaxên xwe ve û pêkanîna encumenan li hêlên dûrî Kurdistan jî de

wan xwe datin bijêhatîkirin û wan dengê xwe ji bona daxwaza serxwebûna kurdistanê dane biberz û bibalakirin.

Weha li nik Turkan de hîç gûman bi serkevtinê di Cenga Giştî de bi saya Elemanan de ne dihate bidîtin. Bi vî rengî ve wan tîna xwe bi xwînê ve datin bişikandin û şûrên xwe di serbirîna Ermenîyan de datin bikokirin. Wer bi vî awayê hanê ve wan Melyonek ji bêgunihan bi hemû dirbûn û hovîtiyê ve dane biserjêkirin. Lêbelê gava hêvîya wan biserketinê hate bitemirandin, wê hingavê jî serbirinên Ermenîyan li Ewropa, Emerîka û seranserî Dûnyayê jî de hatibû bibelavkirin. Wê çaxê tirsê ew datin bigirtin, ku dê ew li ser destên xweyî hovî bi xwîn de bêtin bitawanbarkirin; jiber vê jî wan dest bi pêkanîna Dadgehên taybetî ve datin bikirin, da ku ew sizayên tûj bi wan kesan ve bidin bidan, yên ku bi tawankariyên dir û hov ve beramberî Ermenîyan hatine birabûn. Wehajî bi rastî jî ve di dîyarî de hin Kes ji Hevalbendên Itihadiyan ji bona Dadgehê datin bipêşkeşkirin, da ku ew bi vê rêya hanê ve xwe û Serdarîyê ji wan karên hovîti bêguneh xwe bidin bidexistin û da ku ew ji bona dînyayê tevî re bidin bidiyarkirin, ku ew serbirîna dir û hov ji karên Neferan bû, yên ku ew ji bal qanûnê de hatin bisizakirin û ew karên hanê ne li ser pilanekî Turkîyî de hatibû bidanîn û ne jî ew li ser Siyaseta Toranî de hatibû bidanîn. Wan ji aliyekî din ve di vî warê hanê de dergêh mîna her car ji reweşta kevnarî Turkan ya her dem dane bivekirin, ku ew vê tawanbarîya hanê bi Kurdan ve bidin bivekirin.

Weha ji bona Xwendevanê Comerd vaye, metnê ku Serekwezîr Tewfîq Paşa dayite bigotin, yê ku ew di şûna Wîzîrên Dewletê de bêtir ji nîvsedsalî hatiye bicihkirin.

Ew di rojgarîya Xilafeta Hemîdî de û di rojgarîya Destûra Itihadîyî Toranî de Wezîr bû. Ew piştî rawestandina şer ji bonâ London hate biçûyîn û wî di peyva xweyî pêşî de di Kongire de date bigotin:

"Yên ku wan Serê Ermenîyan dane bibirîn, ew bi xwe ve Kurd bi xwe ve têtin biderkevtin. Turk û Serdarîya wan ew ji wî karê hanê bi bêguneh ve têtin biderkevtin. Heger ne pêwistîya çengê û dijwarîyên wê bana, dê Serdarîyê bikarîba ber li wî karê hanê de bida bigirtin û dê sizadanî bi Kirvanên wî karê hanê ve xweser bida bidan".

Weha bi vî rengê hanê ve Serekê Wênerê Turkîyî Mirî di Kongirê de, Wezîrê Dewleta Osmanî, Wênerê Xilafeta musulmantîyê ev tawanbarîya kirêt bi Kurdan ve date bivekirin, bêyê ku ew hiç bi vê bêbextîya hanê ve kêmtirîn jan ji bona bextê xwe li ser vê derewa malwêrana hanê de pê bide bihestkirin, ya ku devî wî dijî Neteweyekî mezin hate bivekirin, yê ku wî pir caran bi dilsozî ve ji bona Serdarîya wî dayite bikarkirin, gava ku wê dida bigotin, ku ew Wênerîya Xilafeta musulmantîyê dide bikirin.

Lêbelê ji xweşbextîyê di dêwanxanan de hatibû binavûdengkirin û herwehaji bi xwe jî ve Ermenî jî pê hatibûn birûniştin, ku Miletê Kurd ji wan re di pêla Cenga Giştî de û Serbirîna Ermenîyan de karên mirovanîyî gewre date bipêşkeşkirin. Merovên Kurd jîna pêncî hezar Ermenî ji nava pencên Turkan datin biparastin, gava ku wan ew di malên xwe de di nava zarokên xwe de datin biveşartin û di pişt re ew ji bona Sipahê Rusî û hêzên Ermenî datin bisipartin, yên ku wan perçeyekî gewre ji Kurdistanê di pêla Cenga Giştî de dabûn bivegirtin. Weha bi vî rengî ve bêbextîya Turkan ji hev hate bipejiqandin, ya ku Wezîrê

Turkî dixwest wê bi gerdena Gelê Kurdê reben ve bide bivekirin.

Weha Mîrza Kilêmenso bi navê Dewletên Ewropîyî wê çaxê ve bi vê peyvdarîya hanêyî ve bi tirs ve date bipeyvînkirin, wî date bigotin: "Turkan bi diyartirîn burhan ve datin bicihkirin, ku wan bi saya Serpereştiya xweyî bed û Sitemkarîyên xweyî pir cuda ve ji pir heyaman de datin bixuyanikirin, ku ew bêkarin û ne li gora Serpereştiya Xelkên Neturk de têtin bidîtin. Weha di bin vê zînetê hanê de divê ku em hîç Neteweyekî din di nava Serpereştiya Turkan de nedin bihiştin".

Weha vê peyvdarîya bi tirs ve û jêhatibûna civatên Kurdî di vê pêla hanê de Dergehê Bilind date bilerizandin û bitirsandin. Wetov wî di xapandineke din de dida biremankirin, da ku Cihêbûna Kurdistanê ji Dergehê Bilind û Serxwebûna wê ji Serpereştiya Turkî neyête bikirin. Weha Turkan bi Serdarî û Rojnamên xwe ve pê datin bidestpêkirin, ku Kurd bi xwe ve ew bedbextiya musulmantîyê bi xwe ve têtin biderkevtin û hemû bedbextîyên wan ew bi xwe ve ji nava destên wan bi xwe ve bi ser serên wan ve têtin biderkevtin. Herwehaji pêrejî wan biratîya musulmantîyê, welatperwerîya Osmanî û pirên din ji wan peyvên vala didan bianîn, yên ku wan bi wan Musulmanên ji Ereb, Kurd û yên din ve pê didan bixapandin. Wehaji bi rastî jî ve Dergehê Bilind pêkanîna Encumeneke Wizarî date bidurûstkirin, da ku ew li Pirsiyariya Kurd bide bilêvenerandin û rêyeke Şerpereştiyê bide bidîtin, da ku ew li Kurdistanê de bête bicihanîn, ji bona ku Kurdistan ji nava Serpereştiya Osmanî neyête biderkevtin. Bi vî rengê hanê ve Encumen ji Şêx El- Islam

Heyder Zade Ibrahim Efendî, Ebûq Paşa Çavdêrê Kar û Bar, Ewnî Paşa Çavdêrê Derya, ji Civata Tealî Kurdistan Mîr Amîn A-lî Bedirxan, Murad Bedirxan û Seyid Abdul-Qadir Efendî ji Endamên Diwanxana Pîrmendan hate bipêkhatin. Vê Encumena Wizarî di Dergehê Bilind de date bicivînkirin û wê pir civînên din datin bigirtin, ku wê di wan de bi lihevhatin ve evên tên datin bibiryarkirin:

1. Bi Kurdistan ve Ewtonomî - Serxwebuna nav xweyî- bête bidan, bi mercekî ve ku Kurd mana xwe di nava Civandina Osmanî de pê bête birûniştin.

2. Rabûnên pêwistiyî bi karî ve ji bona dazanîna vê serxwebûna hanê divên bêtin bilikarxistin û bi cihanîna wê ve divê xweser bête bicihkirin.

Weha li vê derê de em wêneyî vê nivîsandina hanê nala belgeyekî mêmûyî ji daxwaza Dergehê Bilind ji bona yekekî ji Endaman didin bicihkirin, yê ew ji bona beşdarbûnê di civîna Encumena Wizarî de hatiye bidawxazkirin. Herwehaji di pişt re jî wergerandina wêyî Erebi jî tete biditin. -Em bi wergerandina wêyî Kurdî ve li vê derê de didin bitêrkirin Cuma:-

Ji bo Berêzbûna Amîn A-lî Beg Bedirxan Paşa Zade

Jiber ku berjewendî hatina mezinbûna we di Encumena Wizarî de dide bipêwistkirin, ya ku dê civîna xwe di roja sêşema tê de bête bigirtin, hevîdariya hatina we ji bona Dergehê Bilind di demjimara dudwan de piştî nivro ji roja bi navkirî ve tete bikirin?

Yekê axlêva sala 1335 de

Ji dêlva Serek Wezîr

Ibrahîm Heyder

Wênerê Serektîya civata taybetiyî Wizaretê

Weha înan li dû înan de û meh li dû mehan de dihatin biderbaskirin û hêjî Serek Wezîr Ferîd Paşa bi hîç awayekî ve ji bona bi cihanîna biryariyên Encumena bi navkirî ve tevî li sozên pir jî de nedaye bidestpêkirin. Weha Welatperwerên Kurd hatin bineçarîkirin, ku ew careke din xebata xwe li dam û destgehên Ewropî û welatên din de bidin binuhkirin.

Weha Civata Tealî Kurdistan, Civata Pêkhatinên Civakî û Civata Serxwebûna Kurdistan Ceneral Şerîf Paşa ji xwe re ji bona Wêner datin bihelbijartin, da ku ew liberxwedariyê beramberî Kongirê Lihevhatinê ji bona serxwebûna Kurdistan bide bikin û ji bona bi serxistina pirsiyariya welatîyî Kurd li wê derê de bide bikarkirin. Weha jêhatbûna Welatperwerên Kurd û xebata wanî li dû hev de tevî cudabûna wanî rêçiyê siyasî jî- jiber armanca wanî welatî tevde bi yek ve hatin bikin - bi saya Siyaseta Paşê bi navkirî û têgihiştina wî ve ew bi van encamên hanê ve hatin bigihaştin:

1. Peymanek ligelhevî di navbera wî û Boxos Nubar Paşa de Serekê Wênerê Ermenîyan li Parîsê de hate bigirêdan. Di wê peymanê hanê de pirsiyariyên, yên ku li

---

ser wan de pevçûn di navbera Ermenîyan û
Kurdan de dihatin bidîtin, divabûn bi
şeweyekî aşîti ve bêtin biçarekirin, bêyê ku
kês ji Dewletan re ji bona destdirêjkirina
navbera wan bête bidîtin.

2. Ev bendên tên ji bona nava
Peymana Sêverîyî bi nav û deng ve der barê
Kurdistan de divên bêtin bixistin.

Wergerandina beşê taybetî bi Kurdistanê ve vaye ji
were tete bipêşkeşkirin, yên ku ew ji peymanan Sêvrê -
mêjuwa 8 gelawêja sala 1920 de- hatine biderketin.

Peymana Sêver

Beşê Sêyem: Kurdistan

Benda 62:

"Dê Encûmenk cihê wê li Istenbolê de bête blidarxistin, ku ew ji sê Endaman tête bipêkhatin. Her yekî ji wan ji xwe re hersê Dewlet, ya Ingilistanê, ya Firensî û ya Îtalî didin binîşankirin. Evaya jî di navbera şeş mehan de ji bi cihanîna Peymanana serxwebûna xweyî tête bikirin. Evaya derbarê heremên ketîyî rojhilatî Furatê û beramberî sinorê jêrî Ermînya, yê ku ew di pişt re dikare bête binîşankirin, ji yên ku Xelkên Kurd di nava wan de têtin birûniştin. Sînorê Turkî ligel Suriyê û Îraqê de dê ew li gora nişana diyarkirî de di metnê duwem û sêyem de ji movika duwem ji benda jimara 27 bête bidanîn. Lêbelê heger lihevhatin li ser mebestekê de nehate bidîtin, wê çaxê dê ew bi agehdariya Endamên Encûmenê de her yek ji wan ji bona Dewleta xwe wê mebestê bide birêkirin. Ev pirojeya hanê divê girawbûnên têrkirî ji bona parastina Kildanan, Aşûrîyan û Kêmayetîyên din, çi Tuxmî yanî Oldarî bin, di nava wan

---

heremên hanê de bide bidan. Jiber vê jî dê Encumenek ji Wênerên Birîtanya, Firensa, Îtalya, Eceyan û Kurdên Cih bête bidestnîşankirin, da ku ew lê bide bivenerandin û rastkirinan bide bibiryarkirin, heger ku wê date bidîtin, ku divê ew li ser sinorên Turkan de bêtin bikirin; jiber ku li gora metnên vê Peymana hanê de jî sînorê bi navkirî ve ligel sînorê Eceyan jî de tete suwarkirin".

Benda 63:

"Dewleta Osmanî ji îro û pêve li ser xwe de dide bisozkirin, ku ew dê bi biyarîyên herdu Encumenên, yê ku ew di benda jimara 62 de hatine binavkirin, di navbera sê mehan de ji mêjûwa agehdarîyê, ji yê ku ew ji bal wan herdu Encumenan de têtin bidazanin, bête birûniştin û wan bide bicihanin"

Benda 64:

"Heger ku di nava salekê de ji destpêkirina mêjûwa bicihanîna vê Peymana hanê Miletê Kurd, yê ku ew li heremên nişankirî de di benda jimara 62 de tête bineşînkirin, daxwazek diyar ji bona Koma Netewan date bipêşkêşkirin, ku piraniya Miletê van heremên hanê didin bixwestin, ku ew ji Turkîyê bêtin biserxwebûnkirin. Wehaji gerjî vê Koma haneyî bi navkirî ve date bidîtin, ku ev Miletê hanê ji bona serxwebûnê bi karinê ve tête biderkevtin, wê çaxê ew pê dide bitemînînkirin. Weha Turkî ji niha de li ser xwe de dide bisozkirin, ku dê ew bi wê Temîniya hanê ve bête birûniştin û ew dê ji hemû mafeyên xwe û bi destkevtiyên xwe di van heremên hanê de bête bidakevtin- dê dûr û dirêjîya van dakevtinên hanê bi Mebesta Lihevhatineke Taybetî ve bête bidîtin, ku dê ew di navbera Dewletên Hevalbendên giring û Turkeyê de bête bigirêdan. Heger ku dakevtin bêtin biwergirtin û gava ku ew bêtin biwergirtin, wê çaxê hîç beramberîyek ji bal Dewletên Hevalbendên bi navkirî ve beramberî Yekbûna Kurdan nayête bidîtin, ji yên ku ew li perçê xakê Kurdistanê nihayî de di nava Wilayeta Musilê de têtin bijiyandin, ku ew bi hemû azadiya vîna xwe ve ligel Dewleta Kurdîyî Serbixwe de bêtin biyekirin".

Weha Mustefa Kemal Paşa hate biliberketin, yê ku ew bi tevgera Enedolê ve hatibû birabûn, piştî ku Dergehê Bilind bi Peymana Sêver ve hate bipêrûniştin, ya ku ew bi mafeyê Jîyanê ve ji bona Kurd û serxwebûnê ji bona Kurdistanê tête birûniştin - heger çi jî ew rûniştina hanê jî bi kêmî jî ve tête bidîtin, ku ew nikare ji alîyek li ber Kurdan de û ji alîyê din jî li ber Dergehê Bilind de bide bidan.

Weha wîna piştî girtina Kongirê Erzeromê date bidestpêkirin, ku ew bi jîrbûn û hişbûna xwe ve bi Serokên Kurdan û Endamên Kongirê bi navkîrî ve bide bikêrkin, ku ew ji wan re divabûna bergîrkirina Pirsiyarîya Kurd bide bixuyanîkirin, tanî ku welatê Turkî bi carekê ve ji Dujminan bête bipakkirin û aştiya giştî bête bigirtin. Ev jî nayête kirin, heger ku herdu Xelkên Kurd û Turk Xwedîyên Welêt hevdû nedin bigirtin. Wehajî wîna jî hêjî bi serdejî ve ji bona wan sozên pir diyar bi pêrûniştina Turkîyê ji bona Kurd û Kurdistanê bi serxwebûnê ve bi topixeke mezintir ve, ji ya ku ew di Peymana Sêvrêyî bi navkîrî de hatibû bidîtin, li ser xwe dedate bigirtin.

Hîç gûman têde nebû, ku rojnamên wê çaxê tevan bi carekê ve çî yên derve û çî yên hundûr pir li ser serêşîyan de didane binivîsandin, ji yên ku ew dê bi musulmantîyê û Musulmanan ve bêtin bikevtin, heger ku Kurd û Turk beramberî Dujminên çavbelûqî ber bi Turkîyê ve xwe bi yek ve nedin biyekkirin. Weha wan li ser awaza kevin de ji dildariyên oldariyê di nava cerk û hinavên Kurdan de û girtina wanî bi tûnd ve bi reweştên musulmantîyê û Musulmanan ve û herwehajî bi pêwendîyên pîrî kevin ve di navbera Netewê Kurd û Turk de û pêrejî li ser rûmeta Kurdîyî bilind de didan bilêdan - ku ev tev bi carekê ve li ber Kurdan de nahêlin bêtin bikirin, ku ew Turkan bi tenha xwe ve li gorepana şer de bidin bihiştin. Bi van peyvên xemilandî ve Mustefa kemal di nava cerk û hinavên pîranîya Kurdan de date bikêrkin. Lêbelêjî Kêmayetîyek ji Kurdên Şiyarevan jî dihatin bidîtin, ji yên ku wan jî mêj de Turk bi rast û durûstî ve didan binaskirin. Hêjî ji nava perdên mejîyên wan jî Reşikên Bêbextîya Turkan bi carekê jî ve nemaze jî yariya Turkîyî vê dawîyê jî nayête bihilanîn,

ya ku Encumena Wizareta Turkî dixwest pê ligel Civatên Kurdan de bide biyarîkirin.

Weha di ser wan re ev yariyên Mustefa kemal nehatin biderbaskirin; jiber vê jî wan ji bona pêrûniştina bi tiştên, yên ku ew ji bona wan têtin bipêşkeşkirin, datin bimerckirin, ku divê hêzên Turkîyî Sipahî û bajarî xweser ji Kurdistanê mîna girawkirina sozên Turkan ji bona Kurdan xwe bidin bikişandin. Lêbelê mexabin, dil bi janê ve tête bisûtandin, ku piraniya Kurd bi wan sozên derew ve hatin bixapandin. Weha dildariya wanî oldarî û mirovani zora wan date bibirin. Weha bi vî rengî ve careke din Felekê Miletê Kurdê reben ji bona nava lepên Toraniyan date biavêtin, ji yên ku ew li wan de dilovanîyê hiç nadin bikin.

Weha van Welatpewerên Kurd, yên ku wan rojekê ji rojan bi carekê ve bi peyvên Mustefa Kemal û sozên Turkan ve nedane bibawerkirin, ji bona wergirtina pêrabûnên pêwist ji bona liberxwedanê bi hêza çekdarî beramberî mafeyên Kurdistanê pê dane biremankirin, yên ku ew ji bal Peymana Sêverêyî bi navkirî ve piştî goriyên mezin û xebateke giran bi wan ve hate bipêrûniştin. Lêbelê wan xwe beramberî Hevalbendan datin bidîtin, yên ku wan carekê nikaribûn bi serên xwe ve bidana bixistin, ku dê ew mîna kelemekî li pêşîya wan de li pênavê hêviyên wanî welatî de bêtin bidîtin.

Weha perçeyê mezin ji Kurdistana jêrî xwe di bin vegirtina Ingilistanê de didate bidîtin. Herwehaji Firensa ji kenarên deryayî ji xwe re dane bivegirtin. Lêbelê bakurî Kurdistanê ji xwe re Rusan, Îraniyan û Turkan didane bivegirtin.

Weha Serokên Wênerên Hevalbendan li Parîsê de ji Ceneral Şerîf Paşa re Serokê Wênera Kurd li nik Kongirê Aşîtiyê de didan bisozdan, ku parastina Kurdan ji bona aramîyê û bêdengîyê ji bona pêgihandina Hêviyên Milîyî Kurdî pêwistî pê tete biditin û pêrabûna her karekî dijî aramîyê û bêdengbûnê daxwazên welatîyî Kurdan bi ber tirsê ve dide bixistin. Wehajî bi vî rengê hanê jî ve Serdarên hêzên Hevalbendan û Wînerên wanî Bala jî li Istenbolê jî de li ser vî awazê hanê jî de ji bona Wênerên Civatên Kurdan jî ji wan re didan bilêdan.

Weha Serdarê hêza Ingilistanê li Kurdistanê de wê çaxê Ceneral Mak Andiro belavokek bi zimanê Kurdî ve date bibelavkirin. Weha evê tê tede hatiye binivîsandin:

"Jiber ku dê sernivîştî xakên Osmanî, ya ku piranîya Xelkên wê ji Reha Kurdî têtin bipêkahtin, di kongirê Aşîtiyê de bite bibiryarkirin, weha dê hêviyên Milîyî Kurdî û mafeyên serûştî ji bona Kurd û Kurdistanê bêtin bicihanîn. Weha bi vî rengî ve divê li ser kurdan de ku ew aramîyê û bêdengbûnê bidin biparastin û ew piştî xwe bi Dadwerîya Ingilistanê ve bidin bigirêdan, ya ku ew dê li ser mafeyê Kurdan de bide biparastin ".

Lêbelê ji aliyekî din ve Sertîp Bêl Serokê Parastina Ingilistanê li Helebê de belavokek nehişt bête bibelavkirin, ya ku Mîr Sureya Bedirxan Sikretêrê Civata Serxwebûna Kurdistanê li Helebê de dixwest bide biçapkirin û biderkirin, da ku ew yarîbazîyên Mustefa Kemal ligel Kurdan de bide bidiyarkirin. Bêl ji wî re date bigotin, ku gewretirîn kar û mezintirîn qazanc ji bona Gelê Kurd niha tete bipêşkeşkirin, gava ku niha jê re ji bona aramîyê û

bêdengbûnê bête bibangkirin.

Wehajî ev Sertîpê hanê ji bona Meleyê hat bigihandin, gava ku wî pê date bihestkirin, ku Mîr Celadat Berdirxan, Mîr Kamiran Berdixan û Akrem Beg Cemîl Paşa Zade Wênerên Civata Tealî Kurdistan li çiyayên kaxtê de hêzên Kurd didin bicivandin, da ku ew hêrişa Turkî ji bal Mustafa kemal Paşa de bidin bivegerandin, ya ku ew ji nişikêve û bê sebeb li ser Welatperwerên Kurd de dixwaze pê bête birabûn. Weha Serheng Nuêl ji bona Wênerên Kurdên bi navkirî ve date birêkirin, da ku ew bi navê Dewleta xwe ve bi wan ve bide bigihandin, divabûna hêzên Kurd xweser ji hev bêtin bibelavkirin û ku kêmtirîn pêrabûna çekdarî pirsiyariya kurd bi ber tirsê ve dide bixistin, ya ku wê niha dildariya Dewletên Ewropî ji xwe re dayîte biwergirtin.

Lêbelê Welatperwerên Kurd, yên ku wan pir bi başî ve Turk didan binaskirin, carekê ji caran jî ew ne bi gotinên wan ve û ne jî bi sozên wanî derewîn jî ve dihatin bixapandin, weha ew mexabin, beramberî peyvdarî û zozên Peyên Ewropa hatin bixapandin, yên ku wan ew bes û bi tenha ve di rêya Peyvên wanî siyasî de û Pevdariyên wanî Mîrî de nedidan binaskirin. Weha kêş bi wan ve nehate bikevtin, ku ew bi wan re derbarê pirsiyariyên siyasî, civakî û kar û barên cihanîyî din bi xwe ve bidin bidan û bisitendin, tanî ku ji wan re rastîya cewhera wan Kesan bête bidiyarkirin, yên ku ew ligel wan de kar û baran têde têtin bibeşadarîkirin.

Weha jiber ku Dewletên Hevalbend li ser xwe de sozên bi diyar ve datin bigirtin, ku dê ew hêviyên welatîyî Kurdî

bidin bicihanîn û herwehaji wan di vir de bi aramî û bédengbûna Miletê Kurd ve datin bimerckirin, tanî ku Kongirê Aşîtiyê kar û barên xwe bide bikirin. Herwehaji wan datin bigotin, heger ku Turk Peymana Sêver nedin bicihkirin, wê çaxê jî dê ew jî ji Istenbolê jî bêtin bibêparkirin. Weha bi vî rengê hanê ve Kurd pê hatin bineçarîkirin, ku ew pišta xwe bi van peyvdarî û sózan ve bidin bigirtin û ew aramîyê û bédengbûnê bidin biparastin. Weha wan li ber xwe de kêsên pir û nîrên pir giringî lihevhati jî bona bi cihanîna hêviyên Kurdî ve dane biwindakirin. Weha careke din gotina mêjûwê bi rast ve hate biderçûn "Ku mêjû xwe careke din xwe bi xwe ve dide bivegerandin", ku Berberîya Ewropî bi hev re û Siyaseta Tirazûkirina Navadewletan, yên ku kêreke wanî mezin ji bona mana Dewleta Osmanî dihatin bidîtin, careke din ji nû ve piştî rawestandina şer bi hemû diyarbûnên xwe ve hatin biderkevîtin. Weha wan kêrên hanê Dewletên Hevalbend di pêla cengê de mîna Berberan di pêla aşîtyê de dane biderxistin; jiber pir dilbijandinên wanî bi rîş û rîçal ve, yên ku ew di pêla cengê de hatin bivejandin, lêbelê ew di pêla aşîtyê de nehatin bicihanîn. Belê van herdu kêrên hanê dikarîbûn careke din Turkî ji werta nemanê û qirkirinê bidin birizgarkirin.

Weha bi vî rengê hanê ve hemû soz û peyvên beramber bi mafeyê her Neteweyekî ve di mafê sernivišta xwe de û herwehaji hemû biryarkirinên derketî derbarê ne hiştina hîç Neteweyekî Neturkî di bin serpereştîya Turkî de - Ev bi carekê ve bi hev re - bes û bi tenha ve reş li ser sipî de hatine bibihîştin.

Ez gûmandikim, ku tiştê Mîrza Emîl Borcuwa,

Mamostê mêjûwa siyasî û zanistîyên siyasî li zanîstgeha Parîsê, di bergê duwem de ji nivîsta xwe li ser Siyaseta Derve de, di rexnegirtin û lêvenerandina rûdanên siyasîyî di sed salên vê dawîyê de dayite binivîsandin, ku ew bi carekê ve bi xwe jî ve li ser rûdanên van salên vê dawîyê jî de têtin bisuwarkirin. Weha ew dibêje:

"...Dewletan xwe datin bidestpêkirin, ku ew xwe jî hevalbendên mafeyên welatî û Milî bidin bijimartin, yên ku wan di berê de bi hemû hêzên xwe ve şerên wan didan bikirin; jiber ku wan bi metirsiyên çavbeloqî ve ber bi xwe ve dane bihestkirin. Lêbelê gava ku ew metirsîyên hanê hatin bihilanîn û wan dostaniya Dewlet û Partîyan bi dest xwe ve dane bixistin, hinekan ji wan dane bidestpêkirin, ku ew ligel hev de dostaniyê û berjewendîyên beramberî hev bi hev re bidin biguhertin.

Weha lihevhatinên Patîşahan, yên ku ew hatin biguhertin, di rastîya rastî de ew bes û bi tenha xwe ve bi nala bazarkirina kar û berekî kompanîyeke madîyî çepel ve dihate biderkevtin, mîna Lihevhatina Firdrîkê Duwem diji Polonya dida biderxistin; jiber ku ew di her bihekê de ji bona hevixistina xwe û tar û markirina xwe bi saya pevçûna vêketîyî nuh ve li ser parvekirina talanyê û bicihanîna dilbijandinên pir û jihevredaketinên cuda de dihate bidîtin. Weha wan ji bona vê Lihevhatina perest pir peyvên xweş dane bikirin, ya ku pir peyv û rexne li ser wê de têtin bigirtin. Herwehaji hoeyên ji bona girtina wêna hatin bidîtin, ew bi xwe jî ve ji pir gûmanlêkirin û gûmanlêkevtinê nayêtin bipakkirin".

Serûştî bû, ku Peymanek wisa, ya ku ew di navbera Turkî û Dewletên Ewropî de hate bigirtin, piştî ku metirsîyên çavbeloqî ber bi wan ve hatin bihilanîn û

dilbijandinên wanî Impiryalî hatin bilivandin, herwehaji pêrejî piştî ku Kurd bi wan jî ve hatin bixapandin û wan kêsên pir bi nerx ve ji nava destên xwe dane biberdan, em dibêjin, serûştî bû, ku peymaneke wisa di navbera bendên xwe de ji bona Kurd û Kurdistanê ji bil xapandina Kurdan bi metnên bê nerx ve ji bona wan pêve nihate binavkirin. Weha bi vî corê hanê ve gerandina bazinê xwîna Kurdan bi saya vê peymana hanê ve careke din ji nû ve xwe date bidestpêkirin. Weha Mustefa Kemal Paşa tanî girtina vê Peymana hanê jî hêjî wî tu nêtên xwe beramber bi Kurdan ve nedida biderxistin, bi serdejî ve wî û herwehaji Endamên Civata Welatî li Enqera de bi çepik û qêrîna şabaşan ve peyvdariyên Hisên Ewnî Beg Cîgerê Erzeromê di Civatê de datin biberamberkirin, gava wî got: "Mafeyê peyvandinê ji ser vî textê hanê bes û bi tenha ve ji bona herdu Netewan, Netewê Kurd û Netewê Turk pêve nayête biditin".

Wehaji Fethî Beg Serokê Wênerîya Turkî di Kongirê Tirsanê de li Istenbolê de, yê ku ew ji bona çarekirina pirsîyarîya Musilê hate bigirtin. Wî di wî Kongirê hanê de bi xwe jî ve date bigotin: "Ev welatê hanê bes û bi tenha ve Xwedanê wî Kurd û Turkin".

Weha gava Peymana Lozanê ligel hemû Dewletên Ewropî de hate bigirêdan, wisa bi vî rengî ve li nik Mustefa Kemal de tiştek nema, ku ew li ber wî de ber bide bigirtin, da ku ew nêtên xweyî xwînavî beramber bi Gelê Kurd ve nede biderxistin.

Sûreşa Welatîyî Mezin der sala 1925 de

Peymana Lozanê li ser de hate bimorkirin, di wê hingavê de ku li Turkîyê de ji Xelkên pîrî Neturk ji Miletê Kurdan pêve nema dihatin bidîtin. Belê biryarîyek ji bal Toranîyan de dijî Kurd hatibû biderkevtin. Lêbelê ev biryarîya hanê ma dikarîbû bihata bicihanîn, yanjî ew hinekî jî pêwîst bi guhertinê ve dihate bîkîrin? Evaya bi xwe jî ve erkê li ser Kemalîyan bi xwe bû, yê ku ew bi xwe jî ve Tîpê Duwemî Etîhadîyan bi xwe bûn, yê ku wan jî ji bona bicihanîn remana nabûdkirin û qirkirina Kurdan jî dida bigotin. Jiber wergirtina kurd û tevlêkirina wan di nava Turkan de pîlanek bû, ku ew bi carekê ve nikarîbû bihata bicihanîn, tanî ku Miletê Kurd piçekî li ser xwe de bi şîyar ve bihata biderkevtin û tanî dildarîya wîyî welatî têde dihate bişînkirin. Weha bi vî rengî ve Kosên Enqera, yê ku sertbûna Teterî ew dane bizayîn û zikreşîya Vegervan⁷ ew dane bişûtkirin, ev pirsiyarîya hanê li ser ferşê lênerîne de datin biraxistin. Weha bi lez û bez ve biryar bi divabûna nehiştina Gelê Kurdî Biyanî ve ji Turkan bi Bunyand, ziman û Xwîna xwe ve hate biwergir-

---

⁷Ew bi xwe Cuhuyên, yê ku wan xwe ji bona Turkîyê dane penakirin, yê ku wan xwe di demên cuda de ji welatên Ewropî jiber zordarîyê dane revandin. Wan xwe bi musulmantîyê didan derxistin û cihên pir bilind di Dewletê ji xwe re dane girtin. Wan di nava Turkîyê de ji xwe re Partiyên Neoldarî di bin navên cuda de bi xuyanî ji bona vejandina Milya Turkî li navroka xwe de, da ku ew pê pêwendiyên musulmantîyê û girêdanên di nava wê de bidin nabûdkirin, dane bipêkanîn.

tin; jiber tevlêkirina wî dema wê hatibû bibuhurandin.

Weha erk dida bidivakirin, ku ev kar û barê hanê bi lez û bez ve bête bicihanîn. Da ku yê mayî ji Kurdistan bi rêyên hovîtiyî bêbext ve bête biturkkirin û bi lez û bez ve ew ji bona Tebrîza Turkumanî bêtin bigihaştin, ya ku ew yekeke ji wilayetên Iranîyî gewre têtê bijimartin. Ji bona ku ew wê ji xwe re bidin bingehkirin, da ku ew remana xweyî Toranî li ser kîsê Netewên Îranî de bidin bicihanîn. Bêgûman wan jî ji bona Netewê Farisî jî bi xwe jî ve nêt û reman didan bihilgirtin, mîna yên ku wan jî bi xwe jî ve ji bona Netewê Kurd didan bihilgirtin.

Weha Turkî bi başî ve didab bizanîn, ku dê Kurd beramberî wê bi xurtî ve bêtin birabûn, gava ku ew dest bi vê qelaştina xweyî hanê ve pê bêtin birabûn. Weha wêna bi divayî ve date bidîtin, ku hemû karînen dibin bêtin bikin, jê yên parastina Kurdan ji bal Dewletan de date - bihilanîn, yanjî kelemên di bin di rêya serbirîna Turkan de li Kurdistanê de, yên ku ew nêtdikin pê bêtin birabûn, neyêtin bidîtin.

Weha Turkî Bêalîbûna Firensî li Surî de ji xwe re beramberî Pirsîyarîya Kurd date biwergirtin, bi destpêkirina wêna ve bi girêdana peymaneke Dostaniyê û Hemsaya xweş ve ligel wê date bikin.

Li Ingilistanê de wê çaxê Wezîrê wêyî Derve û Serokê Wênerîya wê di Kongirê Lozanê de Lord Kurozon bû. Wî pir caran mîna berê li ser parastina mafeyên Kurd de dida bipeyvdarîkirin. Lêbelê vê Ingilistana hanê piştî çarekirina Pirsîyarîya Mûsilê di nava wê û Turkî de li gora kêfa xwe de wê xwe date bibêdengkirin û bi serdejî ve sozê Wezîrê xweyî Derve date bijibîrakirin. Weha di navbera wê û

Turkî de Peymana Hemsaya xweş hate bigirêdan. Wisa bi vî rengî ve Turkan ne dijbûna wê li ser pılanên xweyî dujehî de li Kurdistanê de ji xwe re datin bigirawkirin. Weha piştî bi dawîhatina Pirsiyarîya Mûsilê ve li gora daxwaza Ingilistanê de li pêşîya Turkan de hîç tu ber nema dihatin bidîtin, ku ew duduliyê ji bona bi destpikirina rabûna qirkirina Kurdan ve bidin bikin. Wisa Latên Enqera dest bi cihanîna biryariyê ve li hemû aliyên Kurdistanê de û bi hemû destikên wêrankirinê ve ji topan, tivingan, şûran, baltan, rim û yên din ji destikên madî datin bidan, ya ku wan berê ji xwe re dabûn biwergirtin.

Wehaji wan bi van jî ve nedan bitêrkirin, lêbelêjî bi serdejî ve wan zimanê Kurdî jî ji hemû avanî û xwendegehên welatî datin bihilanîn. Wan gotin û peyvîn pê di nava cadan û civatan de, herwehaji pêrejî di nava dam û destgehên Serdariyê de û di dadgehan jî de datin biqedexekirin. Hemû Xanedanên Kurdan û Xwedan peyv di nava wan de ji Axayên Eşîran, ji Began, ji Şêx û Serokên welatîyî Şiyarvanan ji bona wilayetên Turkîyî dûr datin bidûrkirin. Weha bi vî rengî ve wan ji xwe re kês ji bona pêrabûna serbirinan di nava rêyên çiyayên sext de û di daristanên bi tovî çol ve û di newal û dolên kûr û dûr de ji ber çavan datin biwergirtin.

Weha Kurdan, yên ku wan bi başî ve Turk didan binaskirin, ku ew ne bes bi tenê soz, peyman û civînên xwe ve nayînin bicihanîn, lêbelêjî hêjî bi serdejî ve wan xwe ji bona nabûdkirina Gelê Kurd û qirkirina wî bi hemû dirbûn û hovitiyê jî ve xwe dane bilikarxistin, bê hîç gûman lêkirin, ku Nevîyên Teteran û Mengolan hîç mafeyekî nadin bidîtin, heger ku ew ne bi darê çol ve bête

biwergirtin. Weha wan hîç rê û rêwanî ji bona parastina jîyana xwe ji bil destavêtina darê ço pêve nedatin bidîtin; jiber ew rêya hanê bi xwe ve ya bes û bi tenha ve dihate biderkevtin, ya ku pê zordariya Turkan li ser Kurd û welatê wî de dikarîbû bihata bivegerandin.

Weha Serheng Gorîyê Welêt Xalid Begê Cibrî, -yê ku ew di dawîya dawî de li ser destên Turkan hate bikuştin-, di sala 1925 de pilana şûreşê li ser Turkan de pê hate birabûn. Wî bi rêkirina Wêneran ve ji Hevalên xwe ji bona hemû hêlên Kurdistanê date bidestpêkirin, da ku ew şax û civatên giştî bidin bipêkanîn û çek û teqemeniyên cengê li ser alîyên giring de bidin bibelavkirin.

Weha hatibû bibiryarkirin, ku di 21 avdara sala 1925 de bi Şûreşa Giştî ve bête bidestpêkirin. Weha lihev hate birasthatin, ku hêzeke Turkî bi gundê Neşînvânê Buhuştan, Xwedê lêbuhurî Gorîyê Welêt Şêx Seid ve di roja heftê avdarê de hate bigihaştin, yê ku ew jî di nava Lihevhatina Giştîyî Perest de li ser Şûreşa Giştî de dihate bidîtin. Weha şer li ser pirseke hîç û pûç de di nava Mirîd û Hevalbendên Şêx de û vê hêza hanê de hate bivêketin. Bi vî rengî ve agirpijên şûreşê ji hemû hêlan berî dema xweyî biryarkirî bi Panzdeh rojan hatin bivêketin. Weha dengê gulên gundê Pîran Baregehê Şêx Seidê Gorî li tevaya Kurdistanê de lihev deng dane bivegerandin.

Weha Xalid Beg û Evserên Kurdên ligel wî de ji bona gihandina cihê şûreşê dane bidestpêkirin, jiber ku ew li derveyî cihê şûreşê lê vêkevtî de dihatin bidîtin, da ku ew serpereştîya şûreşê bidin bikirin û berê şer li gora bernameya berêyî dayîni de bidin bigerandin. Lêbelê pîranîya wan, berî ku ew bi xêza agir ve bêtin bigihaştin, hatin

bigirtin û xweser bê dadgehî û pirsîlêkirin di cih de hatin bidarvekirin. Tevî ku ev şûreşa hanê jî berî dema xweyî biryarkirî jî hate bivêxistin, tevî jî ku ew ji destên Daner û Rêberên xweyî nas bi hunerên cengê jî ve hate bibêpar-
kirin, tevî jî ku ew di nava destên Kesên hîç nenas de bi
hunerên şeran û veşartîyên şûreşan jî ve hate bidîtin, weha
berê wê di demeke pir kurt de di topraxeke mezin de hate
bifirehkirin.

Wêna bigir tevaya welatê Kurd li Turkîyê de ber bi xwe ve date bivekirin.

Weha Xebatvanên Kurdan di vê şûreşa hanê de demên xweyî bi nêrx ve datin biwindakirin. Xwîna xweyî paqij ji bona vegirtina bajarên mezin û cihên sext datin birijandin; jiber weha wan didan bibawerkirin, ku biserketina li ser Talanker de bes û bi tenha ve wisa dikare bête bikirin. Di vê dema hanê de Turkan Leşkerên xwe Lek bi Lek ve ji hemû alîyan bi ser Kurdistanê ve didan bikişandin. Wan bi rêkirina hêzên Turkî ve ji aliyên Siwasê, Erzeromê û kenarên Derya Reş bes nedan bipêtêrkirin, lêbelê jî bi serdejî ve wan hêzeke mezin nêzîka bîst û pênc hezar Şervan bi şivên hesinîyî Surî ve di rêya Helebê re datin birêkirin.

Belê hêzên Turkî di dawîya dawî de şûreş dane binabûdkirin û wan Neşînavanê Buhuştan Şêx Seid datin bigirtin. Beşek ji Şûreşvanan di serên çîya de û di nava dehil û devîyan de xwe datin biveşartin. Herwehajî beşekî din hate bineçarîkirin, ku ew xwe ji bona welatên Îranî, Îraqî û Surî bidin bipenakirin. Lêbelê vê zorbirina hanê jî li ser Turkan de pir bi giranî ve bi can û mal ve hate birûniştin. Hêzên Turkî, yên ku ew ji bona ser vê şûreşa hanê hatin birakişandin, ji van hêzên tên dihatin bipêkhatin: 9 hêzen Leşker ji Peyade, 9 Beterîyên Topan,

3 hêzên Leşkerên Suwarî. Bi serdejî ve li Qars, Sêrtê, Mêrdînê û Midyadê de, 6 hêzên Leşkerên Peyade ji kewçêrînkî sala 1924 de dihate bidîtin.

Ziyanên Turkan di şerên vê şûreşa mezinî hanê de bi 50.000 Şervan hate bigihaştin û Xercîyên Sipahîyî Turkî ji 60.000 Lîrên Zêrên Turkî hate biderbaskirin. rojname "Miliyet" ya Turkî der jimara 1624 xwe de di 19 gelawêja sala 1930 de dibêje: "Me malekî pir mezin ji pênc salan de ji bona sertewandina çend Derketîyan datin bixerckirin, heger ku me ew malê hanê ji bona pêkanîna torekê ji şivên hesinî bidana bixerckirin, dê weha we ji bona Welêt xêr û bêrên pir mezin bida bianîn". Weha wê çaxê Turkan di rojnameyên xwe de datin bizanîn, ku şûreş hate bidawîkirin û Şûreşvan bi carekê ve hatin biqirkirin. Wehajî evaya jî ji aliyê wan bi derew û buxtan ve dihatin biderkevtin; jiber şûreş hêjî nehatibû bidawîkirin û ew jî carekê jî ji caran jî nayête bidawîkirin, tanî ku Kurdek jî li Kurdistanê jî de bête bidîtin. Delîl jî li ser vê de û li ser derewa daxuyanîyên Turkîyî Mirî jî de gava ku Ismet Paşa, yê ku wî wê çaxê jî ew daxuyanîyên hanê dabûn biderckirin, di peyva xwe de, ya ku wî di ahenga vekirina Şîva Hesinîyî Siwasê û Enqerê de date bigotin, bi vê peyv-dara hanê ve hate bineçarîkirin:

"Gelacîya ku destarê wê ji berî pênc salan di wilayetên rojhilat de bi alîkarîya keleşî û genîkirina Rûniştvanên Derveyî tete bigerandin, weha ji îro û pêve wê nivê hêza xwe date biwindakirin".⁸

---

⁸Rojname "Miliyet", Jm. 1626 di 3 Awgostê de Mêjûkirî di sala 1930 de.

Weha Turkan, yên ku ew di nava derew û buxtanan de hatine bikosekirin, herwehaji yên ku ew di wêrankirinê û azardanê de hatine bişûtkirin, ji bona tevaya dunyayê li vir û dera hanê de didan bizanîn, ku bes û bi tenha ve Kurdan li ser Turkan de dane bişûreşkirin, da ku ew Xilafetê û Seltenetê careke din bidin bivegerandin. Weha bi vî rengî ve wan ji xwe re didan bibawerkirin, ku dê ew şûreşa wan Kurdan, yên ku wan beramberî talankirvanên xwe ji bona hebûna xweyî Milî û serxwebûna xweyî welatî didan bişerkirin, mîna şûreşa nezanîyê û xwîngerbûna koranîyê beramberî ronahîya zanistîyê û bajartîyê bidin biderxistin.

Wan dizanî bû, ku Kurd pir bi çakî ve didin bizanîn, ku Komara Turkiyî îro û herwehaji Imperetoriya Osmanî yanji Xilafeta Osmanîyî donê jî yanji herwehaji her Turkekî din jî bi hîç carekê jî ve ew bi mafeyê Kurdan ve di jînê jî de pê nayêtin birûniştin. Weha dagîrkirina Turki çî di bin navê Xelîfe de yanji di bin navê Sultan de bête bidîtin, herwehaji gerji ew bi oldarîyê ve bête biderkevtin, yanji bi dunyayî ve bête biderkevtin, ew bi xwe ve beramberî Kurdan xwe di yek endazê de dide bidîtin û ew xwe bermaberî Kurdan nade biveguhertin; jiber ew tevde bi hev re beramberî Kurdan yek Siyaseteke dujehî ji xwe re didin biwergirtin, ew jî bi xwe jî ve bes û bi tenha jî ve bi nabûdkirina Kurdan ve tete biderkevtin...

Kul, derd û zordarî li ser Kurdan de di demên cuda de ji bal Selteneta Turki, Xilafeta wanî Osmanî û Komaran wan de bê qam û jimar dihatin bibarandin.

Hişê Turkan beramberî Kurdan bi xwe ve ew nayête biçakkirin û neji ew jî tete biveguhertin, hegerji çî jî

rengên Serdarî û Partîyên wan jî bêtin bidîtin. Weha jiber vê jî Merov Kurdan dide bidîtin, ku ew xwe pir ji Turkan didin bidûrkirin, ew bi wan ve nadin bibawerîkirin û bi hemû çekan ve ew beramberî wan didin bişerkirin, da ku ew xwe ji nava pencên fermanariya wanî zikreş bidin birizgarîkirin.

Nivîsandinên civînen dadgehên serxwebûnê li ser gotinên me de pir didin bihîmkirin, yên ku di nava wan de Şûreşvanên Kurd di sala 1925 de hatin bidadkirin û fermana bidarvekirina wanî bi qeflan û yekane ve dane biderkirin, ku şûreşên Kurd bi carekê ve welatperwerbûn û tevde bi carekê ve di rûwê sitemkarîya Turkî de û zordariya Mengolîyan de hatin birakirin. Pêrejî wan datin bidiyarkirin, ku Turk di peyv û belavokên xwe de li ser şûreşên Kurd de bi derewkar û bêbext ve têtin biderkevtin.

Weha jiber bi me ve nayête bikirin, ku em tevaya nivîsandin û wergirtinên civînan, yên ku di nava wan de peyvên bi hezaran ve ji Gorîyên welatê Kurdan didin bigirtin, di vê nameya hanê de bidin bianîn. Weha em bes xwe bi anîna hin ji peyvên nivîsandina civîna dadgehkirina Şêx Seidê Xwedê lêbuhrî ve didin bitêrkirin:

Rojnama "Weqit" ya Turkî di jimara xweyî mêjûkirî de, di 9 axlêva sala 1925 de di bin nav û nîşana "Ji Nivîsandina çivîna Dadgehkirina Şêx Seid û Hevalên wî - ji Mukurhatinên Bigbaşî Qasim Beg" date bigotin:

"Qasim Beg - Ez ji beşê veşartî ji civatê nehatim bikevtin; jiber vê jî ez veşartîyên wê nizanim, lêbelêjtê dê ez ji we re tevaya zanebûna xwe li ser wê jî de bidim bigotin. Li Erzeromê de di sala çûyî de sê Evser: Tewfîq Sulêmanî, Salih û Ismaîl Heqî dihatin bidîtin. Ismaîl Heqî

sala çûyî rabuhurandina xwe date biwergirtin û ew ji bona Diyarbekrê hate biçûyîn, da ku ew bi diyarbûn ve li wê derê de rabuhurandina xwe bide biderbaskirin, di pişt re ew ji bona Orfa hate biçûyîn, demekê ew li wê derê de hate bimayîn, ji wir ew ji bona Helebê hate bicûyîn, ji wir wî nameyek date birêkirin. Bêgûnam li Bedlîsê de rêxistinên taybetiyî civatê dihatin bidîtin; jiber Yusiv Diya Beg li wir de dihate birûniştin.

Armanca rastî bi xwe ve serxwebûn û gihandina wê bi xwe ve dihate biderkevtin. Hinekan ji wan xwe bi kar û barên oldarîyê ve û yê din xwe bi pîlanên siyasî ve didan bikarkirin. Armanca yek bû û ew nedihate biveguhertin ".

Wê li cihekî din jî de di wê jimarê de bi xwe jî ve di bin nav û nîşana "ji mukurhatîyên Bigbaşî Qasim Beg - rastîyên ku ew ji bona ber çavan û mêjûwê têtin biberzkin" date bigotin:

"Qasim Beg - bi rastî ve Seyid Abdul- Qadir û Bedirxanî, yê ku ew bi xwe li Istenbolê de dihatin bijîyandin, ji pir salan de ew ji bona tevgera kurd bi ragiyandinê ve dihatin birabûn. Weha xebata wanî li dû hev de pêkanîna Civata Tealî Kurd li Istenbolê de date bipêkanîn. Ez gûmandikim, ku pir liqên wê li wilayet û hereman de hate bipêkhatin. Weha kar û barên vê civata hanê di pêla Cenga Giştî de de piçekî hate bisarkirin. Lêbelê piştî şer rawestandîne wan ji xwe re lawazîya Serdariya Turkî û Gelê Turkî datin bikêskirin û careke din ji nû ve wan ew ji xwe re datin bipêkanîn. wan bi eşkere ve ji bona vekirina liqên wê li hemû semtan de datin bikarkirin. Canekî xurt li nik hemû Kurdan de, herwehaji pêrejî li nik Xelkên sade jî de ji bona xebatê li pênavê serxwebûna Kurdistanê de hate bivejandin. Weha wê çaxê li Parîsê de

Merovek bi navê Şerîf Paşa dihate binavkirin, wî xwe bi Wênerîya Gelê Kurd ve date biderxistin. Wî dest bi gift û goyê ve ligel vî û ligel wî de derbarê serxwebûna kurdistanê de date bikirin. Di sala 1336 -1919- de, gava ku yekemîn Civata Welatî li Enqerê de hate bivekirin, min têlgirafek bi pîrozbayê ve ji bona wê date birêkirin, ew li min de hatin bitûrebûn û wan ji min re datin bigotin, tu Merovekî Kurde, ma çawan tu li Turkan de pîrozbayê û ji bona wan mêldarîyê dide bikirin. Wan bêtir heştê ji sedî ji bîr û bawerîya giştî bi ser xwe ve dabûn bigirtin. Wan dixwesetin, ku Kurd bi carekê ve ligel wan de bêtin bidîtin. Evaya givaştina kurtîyî ji bona mêjûwa Şûreşê têtê biderkevtin".

Di rojnama "Weqt" ya Turkî de di mêjûwa 18 axlêva sala 1925 de di bin nav û nîşanê de hatiye binivîsandin, ku "Cîgirê Giştî daxwaza sizakirina 53 Kesê Kirvanên bi rastî ve dide bikirin": "Cîgerê Giştî - şûreşa vê dawîyê, ya ku ew di wilayetên meyî rojhilat de hate birûdan, yên ku ew giringtirîn perçe ji welatê meyî Turkîyî hermayî ji alîyê liberxwedanê û parastina hebûna Dewletê têtin bijimartin, ew bi xwe jî ve bi wî canê pîs ve dihate biperverdekirin, yê ku wî pal bi welatê Bosne û Hirsik ve ji mêja ne dûr ji bona şûreşê li ser Turkan de pê dida bidan, yên ku ew ji sê hêlan ve bi Dewletên Biyanî ve li ser Turkîyê û musulmantîyê de dihatin bidorhêlkin. Weha wî canê hanê bi Albanîyan ve, yên ku ew ji pêncsed salî bi rûmeta welatîya Turkî û biratîya Osmanî hatibûn bixelatkin, pal bi wan ve date bidan, ku ew Turkan ji piştê di cenga Belqanê de bidin bixincerkin, Turkên ku ew her û her jî birayên xwe bi dildariyeke bêsînor ve didin bihembêzkin. Herwehaji ew canê hanê jî di Cenga Giştî

de li ser Surî û Felestînîyan jî de hate bizalkirin. Armanca ku ew niha Kurdan li ser Turkan de dide birakirin, ew bi xwe jî ve ew armanca hanêyî çepel bi xwe ve tête biderkevtin, ya ku wê ew Miletên hanê li ser Turkan de dane birakirin. Yên ku ew bi vî karê hanê ve li hundûr û derve de têtin birabûn, ew bi xwe jî ve ji wan Bêbextan tête biderkevtin, yê ku ew ligel pir Kesên bê welat de li nêzîka sînorên meyî welatî de bi alîkariya Dujminên me ve ji bona wan bi yekbûna ve tête biderkevtin". Evayajî movekeke ji peyva Serokê Dadgehkirina serxwebûnê ji bona Tawanbarên dadkirî bi darvekirinê ve ji bona we didin bipêşkeşkirin: "Hinekan ji we Xelk ji bona kar û barên xweyî nizam bi navtêdana Biyanîyan ve didan bikaranîn, hinên din jî ji we li ber çavên xwe de bi cihanîna dilbijandinên xweyî siyasî ve didan bidanîn, lêbelê hûn tevde li ser yek deqê bi yekbûn ve dihatin biderkevtin: ew jî ji bona bi pêkanîna Kurdistaneke serbixwe ve dihate biderkevtin.

Hûnê dê niha li ser xwînrejdandina xwe û malwêrankirinên xwe de li ser van sêpiyên çiqandî de ji bona bicihanîna Dadweriyê bêtin bisizakirin".

Herwehaji di rojnama "Weqt" de di mêjûwa 3 axlêva sala 1925 de di bin nav û nîşanê de hatiye binivîsandin: Çawan şûreş hatiye bilidarxistin? "Diyarbekir 3 axlêvê - Tiştê derketî ji dadgehkirina Şêx Seid, ya ku ew tanî niha jî hêjî tête bikirin, bi vanên tèn ve tête bigivaştin: "Di wîlayetên meyî rojhilat de di sala çuyî de civateke veşartî hatibû bipêkhatin, ku armanca wê serxwebûna Kurdistanê bû. Ji giringtirîn hîmên vê civatê û Endamên wê, yê ku ew di nava welatê me de têtin birûniştin, Merovên... Weha ev civata hanê bi rêya Yusiv Diya Begê bi darvekirî ve bi xwe ve vekirina Malbata Şêx Seid hate biserkevtin. Ji her

Kesê bi du çavan ve hate bidiyarkirin, ku civatên Kurdi şûreş di bin perda oldarîyê de dane bilikarxistin, da ku ew bi armanca xweyî bi tenha ve bête bigihaştin, ew jî bi xwe jî ve di pêkanîna kurdistaneke serbixwe de di wilayetên meyî rojhilat de têtê biderkevtin. Lêbelê ew berî dema xweyî jêre biryarkirî hate bivêxistin".

Barkirinên bi darê zorê ve û serbirîn

Tevî ku Turkan jî ji tevaya dunyayê re datin bidazanîn, ku wan agirê şûreşa Kurd dane bitemirandin, ya ku ew der sala 1925 de hatîbû bidadan, wan date bidestpêkirin, da ku ew biryara nabûdkirin û qirkirina Kurd bi şeweyên cudan ve bidin bicihanîn. Weha li ser Xwendevanan sertbûna sarbûnê li Kurdistanê de, nemaze di herdu mehên rêbend û reşemehê de nayêtin biveşartin. Magelo zordarkirina li Xelkê de di vî welatê hanê de ji bona barkirinê di nava van herdu mehên zivistanîyî hanê de, ji welatên Bav û kalên xwe, bê milk û malên xwe ji bona welatekî pirî dûr di rojavayî Turkî de çi dide biderxistin?

belê Turkan bi zanebûn ve bi Xelkên Beyazîdê ve di dûrtirîn rojhilatî Kurdistanê de ji bona Azmîrê di dûrtirîn rojavayî Turkî de bi darê zorê ve bi wan ve didan bibarkirin. Magelo gûman tède dihate bidîtin, ku deh ji sedî ji wan, yên ku ew bi darê zorê ve ji bona barkirinê di nava wê seqema sermê de hatin bizorkirin, bi saxî ve bi Azmîrê û Dorhêla wê ve dê bêtin bigihaştin.

Wehaji ji wan Xelkên gund û bajarên Kurdan jî, ji yên ku ew hêjî dihatin bijîyandin, ji yên ku gund û bajarên wan ji bal top û belafiran de hatibûn biwêrankirin, ji Pîrek,

Keçik û Menalan ew mîna Kerîyan ji bona nava gund û bajarên Turkan dihatin bijotîn. Dewlemendên Turkan û Karmendên wan ji wan Xelkan tevaya mal û tiştên wan didan bitalankirin. Di herema ku hêjî şûreş lê lidar dihate biderkevtin, berî vê Turkan Komeke Mezin ji Kurdan, ji Pîr, Pîrek, Zarok û Keçikan, ji yê ku jimara wan nêzîka du hezar ten têtin biderketin, di nava lodên kayê de li gundên dorhêlê de datin bicivandin û ax bi ser wan ve de datin biavêtin û ew bi saxî ve datin biveşartin...

Bîst û pênc Peyên malan ji Kurdên bajarekî li jorî Gola Wanê de jiber zordariya Turkan bi serên çiyayê ve hatibûn bikevtin, weha Turkan Pîrekên wan bîst û pênc malan ligel zarokên wan de datin bigirtin. Turkan serên wan Pîrekan datin bijêkirin û pîr bi pîsî ve bi Cendekên wan didan biyarîkirin.

Wehaji di pişt re ji bi laşên wan ve li nava kolananên Argîş û bajarên din de di heremê de wan didan bigerandin, da ku ew pê Xelkê bidin bizdandin û tolê ji Revîyan bidin bisitandin.

Me di dawîya vê nameya hanê de daxuyanîyek li ser kar û barên Turkan de ji sala 1925 de tanî 1928 de ji wêrankirina wanî xanî û sûtandina wan, kuştina wan ji bona bêgunehan ji Pîrek, Zarok û Pîran dayite bidanîn. Me di wir jî de jimara xaniyên şewitandî, jimara kuştîyan û hêlên dane binîşankirin, yê ku di nava wan de serbirîn û rengên wêrankirinê hatine bikirin.

Weha di sala 1927 de Mustefa Beg Serleşkerê 41 ji Sipahê Turkî dorhêla gundên pesarên bajarê "Dar Ahîne" date bigirtin. Di pişt re wî ew ligel Xelkê de bi hev re datin

bibombebarankirin. Wî ew bi carekê ve datin biwêrankirin. Kes ji Xelkên wan gundan nehatin birizgarkirin; jiber yên ku wan xwe ji gundan dikaribûn bidana dbierxistin û serên xwe ji bombên topan bidana birizgarkirin, gava ku ew bi xêza dorlêgirtinê ve dihatin bigihaştin, ew bi reşên gulên ve ji bal Sipahê dor li wan girtî de dihatin bigulebarankirin û careke din ew didan bivegerandin. Weha bi vî rengî ve 430 gundên Kurdên bi Xelkê ava ve hatin biwêrankirin. Weha jimara rizgarkirî ji agirê bombên topan û sûtandina wan ji van gundên pir ji pêncî Kesî bêtir nehate bigihaştin.

Serbazên Turkan Zikên Zarokan bi serê Sungên xwe ve didan çbîrandin û ew bi saxî ve ji bona nava agirê gûrkirî didan biavêtin. Weha bi hovîtî ve wan ev kar û barên han didan bikin, ku Merov nikare hovîtîyeke wisa bi ber çavên xwe ve bide bixistin. Em ji bona we rûdaneke azardankirinê di bilindbûna hovîtî de didin bipêşkeşkin:

Bigbaşî Heyder Beg Serliqekî ji Suwaran hin ji Zadeyên bajarê "Erxenê Madenî" bi tawanbarîya "Welatperwerîya kurdî" date bigirtin, ku ew Yusiv Efendî, Abdul-Rehman Efendî û Mustefa Efendî bûn. Wî ew yek mehê dane bineçarîkirin, ku ew şev û roj li pêş Serbazên Sûwarên wî de peya herin û bi serdejî ve li wan de dihate bilêxistin. Weha wî her şevê sî şiv li bin lingên wan de dida bilêxistin û di pişt re jî wî xwarineke pir kêr jî bi wan ve dida bidan. Vê zîneta hanê yek meha rebeq date bikişandin. Di pişt re wî ew dane bigulebarankirin.

Weha jimara wan kesan, yên ku ew ji welatê xwe hatin biderkirin û ji bona welatperwerîya xwe li Kurdistanê de bi carekê ve di vî pêla hanê de hatin biazarkirin, nêzîka

yek melyon Ten dihatin bigihaştin. Wehajî heger amareke mîrî jî di nava destên me de bi jimara wan Kesan ve nayêtin bidîtin, yên ku ew bi saxî ve ji bona hêlên bi zorê ve bi rûniştin ve di nava wan de hatin bigihaştin. Tevlivêjî em dikarin bi xurtî ve bidin bigitin, ku jimar pir bi bipirbûn ve dihate biderkevtin, yên ku ew di rê de ji serma, ji westandinê, ji nebûna xwarin û vexwarinê hatin bimirin û herwehajî ji yên ku ew bi songên Serbazên Turkên rêkirî ve ligel van kerîyên Mirovan de hatine bikuştin, bi vê mehnê yanjî mehnke din ve ku wan xwestine xwe bidin bivedizandin.

Bi kurtî ve Turkan hîç hovitîyek ji nava destên xwe nedan biberdan, ji yên ku wan di pêla Cenga Giştî de li ser serên Armenîyan de datin bicihanîn, ku wan ew ne li ser serên Kurdan jî de bi hemû dirbûn û hovitî ve nedan bicihanîn, bêyî ku bextê wan jî piçekî bête biêşandin.

Bendên 38, 39 û 40 ji derîyê sêyem ji Peymana Lozanê didin bimetinkirin, ku Serdarîya Turkî li ser xwe de dide bîsozkirin, ku Kurd, yên ku ew Kêmatîyeke Milîyî Tuxmî li Turkiyê de dide bipêkanîn, rast û durust mafeyê wan di peyivandina zimanê xweyî Milî de têtê biderkevtin û bi pê ve li ber Dadgehên Turkî de bergîrîya xwe bidin bikirin, baregehên kurdîyî zanistî, civakî û perwerdekirinê bidin bipêkanîn, di nava Turkîyê û Derveyî wê de bi hemû azadîya xwe ve çûn û hatina xwe bidin bikirin, herwehajî ew bi xwedan hemû mafan ve bêtin biderkevtin, yên ku Turk jî pê têtin bixwedankirin. Herwehajî benda 37 dide bimetinkirin, ku Turkî li ser xwe de dide bisozkîrin, ku ew hîç tu qanûnekê yanjî biryarekê nade biderkîrin, ku ew dijî wan mafeyên derbasbûyî bi navkirî ve bêtin biderketin.

Benda 44 dide bimetinkirin, ku ev sozdanên Turkî Dewlî bi hîç corekî ve ji coran jî ew nabin bêtin binayînîkirin, heger na, her Dewleteke ji Dewletên morkirî li ser Peymana Lozanê de û Dewletên, yên ku ji wan Koma Netewan tête bipêkhatin, mafeyê wan tête bidîtin, ku ew serpereştîyê bidin bikin, da ku Turkî van sozên hanê bi hûrbûn ve bidin bicihanîn, herwehaji bi mafeyên wan ve tête biderkevtin, ku ew diji Turkî destdirêjîyê bidin bikin, da ku ew bi neçarî ve sozên xwe bide bicihanîn, yên ku wê beramberî Cîhanê bi ser xwe ve dayite bihildan.

Tevî rast û durustîya van bendên hanê jî hemû xebata bi navê Miletê Kurd ve ji bona Girêdana Netewan û Dewletên Morkirî li ser Peymana Lozanê de bi bê kelk ve hatin biderkevtin, bes û bi tenha ve ew bi bêdengbûnê ve dihatin biberamberkirin!

Daxwazên me bes bi tenê ve nebêtirbûn, ji bil ku bîr û bawerîya Cîhanê di rêya Encumenên Ligerandinê de li ser hovîti û serbirînan de bête biagehdarîkirin, yên ku Turkan di nava wan hêlan de bi bêdilovanî û mehrebani ve pê hatine birabûn, yên ku dam û destgehên mirovanîyê û qencîyê ji bona Kurdistanê û herwehaji ji bona wilayetên Turkî didin birêkirin, yên ku ji bona wan Kurd hatine bidûrkin.

Weha heger ku Turk bêguneh bana, serbirîna kurdan bi dû wan ve nedihate kevtin. Wehaji dê wan rê li ber rêkirina encumenên lêgerandinê de nedana bigirtin, da ku ew li Kurdistanê de û di navbera welatîyên meyî Kurd de bêtin bigerandin. lêbelê ew Tawankarin û xwe didin

biveşartin. Ew li ser tawankarîya xwe de sorin, tanî ku welat ji hêzeke madî vale be, ya ku di rûwê wan de bête bigirtin. Weha Merov wan dibîne, ku ew bi hemû kar û barekî ve têtin birabûn, da ku ew tawankarîya hovitî û serbirînên xwe di bin perda bêdengiyê de bidin bipoşandin.

Civata "Xweyîbûnî" Kurd

Turkan ne bes tenê zîyanên zor di mal û can de di nabûdkirina xwe de ji bona şûreşa Kurd datin bixwarin, ya ku ew der sala 1925 de hatibû bivêxistin, herwehaji vêjî li bal Kurdan jî de hêza wan jî date bilawazkirin. Lêbelêjî tevlvêjî xurtbûna bawerîya wan bi serkevtina pirsîyarîya wanî perest ve hêza wanî mayî neda biwindakirin. Wê şopeke giran di nava cerk û hinavên Welatperwerên Kurdan de date bihiştin, yên ku wan xwe li serên çiyayên Kurdistanêyî bilind de datin bisengînkirin, yanjî yên ku ew ji hev hatin bitarûmarkirin û ew ji bona welatên Îranê, Suriyê, Îraqê û Misrê hatin bipenakirin.

Gava ku van Welatvanên Kurd datin dbiştin, bê ka çi bi serê welatê wanî xweşevist ve ji derd û belan piştî şûreşa sala 1925 hatiye bikevtin; jiber ku Turkan pêrabûnên pîrî dir û şeweyên Mengolîyî hovîtî dane biwergirtin.

Wan nêt ji bona girêdana Kongireyekî Kurdîyî Mezin di sala 1926 de dane bikirin, ku têde hemû Perçên Kurdîyî Serokî ji Wênerên Civatan, Serokên Eşîran, Gewreyên Welêt û Navîyan bêtin bidîtin, da ku ew biryarîyên bi lezî kêrkirî ve bidin biwergirtin, ji bona ku ew careke din

xebatê dijî Turkan bidin bivegerandin, da ku Kurdistan ji nava pencên Turkan bête birizgarîkirin, berî ku Turk Êlên mêrxasî bi nav û deng ve bikaribin bi carekê ve wan bidin bitarûmarkirin û weha bi vî rengî ve ew tevaya mayîna mayî ji Welatperwerên bidin binabûdîkirin, yên ku ew li ser çiyayên Kurdistan de hatine bipêkirin. Weha ew Wela-tîvanên hanê ji bona girtina wî Kongirê Kurdîyî Mezin di sala 1927 de di nava sinorên Turkî de, ango di nava welatê Kurdan de, yê ku ew di bin dagîrgirina Turkan de têtê bidîtin, hatin biserkevtin. Civînên Kongire meh û nîvekê hatin bidirêjkirin. Di nava wan de biryarîyên pir giring hatin biwergirtin. Em ji wan yên tên didin binavkirin:

1. Jihevxiştina bi carekê ve civatên Kurdîyî hene, da ku ji bona pêkanîna civateke kurdîyî mezin pê bête bidestpêkirin, ku ew tevaya Endamên civatên kevin û Endamên nuh di nava xwe de bide biwergirtin.

2. Li ser şûreş û xebatê bi dijî Turkan ve divê bête biçûyîn, tanî ku Serbazê dawîyî Turkî ji xakê Kurdistanê pak bête bibarkirin.

3. Pêt bi vanên tên divê bête bikirin, berî ku dest bi Şûreşa Giştî ve bête bikirin:

A. Divê Serokekî giştî ji bona hemû hêzên welatîyî Kurdî bête bidestnîşankirin.

B. Divê hemû hêzên Şûreşgêrî li ser şeweyên Sipahî û Cengîni de bêtin birêxistin û wan bi nuhtirîn çekên şer û cengê ve bidin biçekkirin

C. Divê ji bona Şûresê û Serkirdayetîya wêyi Bilindî hemû hêzên welatîyi Kurdî Baregehekî Navînîyi Giştî li çiyakî de ji çiyayên Kurdistanêyi bilind bête bipêkanîn.

4. Divên pêwendiyên biratîyê û xweşewestîya her demî ligel Dewleta Îranî û Gelê Farisîyi bira de bêtin bidanîn.

5. Divên pêwendiyên biratîyê û xweşewestîya her demî ligel herdu Dewletên Îraq û Suri de bêtin bidanîn û herwehaji bi mafeyan ve bêtin bitêrkirin, yê ku ew ji bal Dewletên Vegirtvan û yê din ji Peymanên Dewlî de ji bona Kurdan di van herdu hereman de hatine biwergirtin. Herwehaji ji van herdu Dewletên van welatên hanê jî mafeyekî dinî siyasî nedin bixwestin, ji bil ji yê hatine binavkirin.

Weha "Xweyîbûn" di demeke kurt de hate biserkevtin, ku wê bi sedan ve ji liq û şaxan di nava welatê Kurdan de û di derveyî wî jî de, herwehaji pêrejî li Ewropa û Emerîka jî de date bipêkanîn. Weha Kurd bi qeflan ve ji hemû hêlan ji bona nava vê civatê û liqên wê dihatin bikevtin û wan

xwe tevan bi hev re li dora ala wê didan bigirtin. Bi vî rengî ve Navîniya Civata Giştî bi Ihsan Nuri Paşa ve ji bona pêkanîna Rêxistinên Sipahî li Agrîdaxê pê hate bisipartin. Ew bi vî karê xweyî hanêyî pîrî bi tirs ve zor bi başî ve pê hate birabûn. Wî Heremeke Sipahîyî kurdî li wî çiyayê Kurdîyî serfirazî pir xurt û asê de date bidurûstkirin.

Weha pêrabûna vê herema hanê di nava her bêhnekê û ya din de bi rêkirina desteyên Pêşmergan ve ji bona hêlên, yên ku di nava wan de Karmend û Serbazên Turkan hovîtî û serbirîn beramberî Kurdên bêguneh didan bikin, herwehaji bi serketina van hêzên rêkirî û nehiştina wan, ve ku Gundîyên Kurd li gora Bernameya Serdariya Turkî de ji bona welatê Turkan bêtin birêkirin, pêrejî roj bi roj ve firehbûna desthilatîya vê civata hanê û bi sernekevîna hêrişa Turkan ve, ya ku ew pê di sala 1928 li ser Herema Agrîdaxê pê hatin birabûn, van hemûyan bi hev re li ser Turkan de datin bineçarîkirin, ku ew siyaseta xwe beramberî vê herma hanê ji bona demekê bidin biveguhertin. Weha Turkan careke din dest bi fen û xapandinan ve dane bikin.

Wan Lêbuhurandina Giştî datin bidazanîn. Sorgon û barkirina bi darên zorê ve datin birawestandin. Rê bi Barkirvanan, ji yên ku ew hêjî sax mabûn, ji bona vegerandina wan ji bona welatê xwe hate bidan. Herwehaji ji bona Serpereştîya kurdistanê Soraxvanekî Giştî wê date binîşankirin û di nava destên wî de hemû Desthilatî date bicivandin. Di pişt re wê ji bona Kurdan date bibangkirin, ku ew dev ji çekan bidin biberdan, ji bona Serdariya Turkî serên xwe bidin bitewandin û Civata -Xweyîbûnî- Kurdîyî welatperwer ji hev bidin xistin.

Weha bi vî rengî ve ev canbazîya diyar, lêbelêjî hêjî bi serdejî ev xapandina bêvac di ser kesekî re nehate biderbaskirin; jiber rûdanên dûr û yên nêzîk û serpêhatîyên wanî dujwar hêjî li ber çavan de diçûn û dihatin. Hiç bê dudulî welatê Kurdan ev pêşkeşîyên Turkan bi serbilindî ve date bivegerandin, wî date bigotin, ku ev yeka hanê bi carekê ve dê neyête bidîtin, tanî ku Serbaz û Karmendê Turkîyî dawî ji nava xaka Kurdistanê neyête bibarkirin û Turkî bi serxwebûna Kurdistanê ve neyête bipêrûniştin.

Rewşa Niha

Turkan, yên ku ew di hemû livandinên xweyî Sipahî de beramberî Agrî Daxê de, ya ku ew yeyek ji heremên Sipahîyî Civata Xweyîbûnî Kurdî bû, di salên 1928 de û 1929 de hatin bişikestin, wan dest bi karxisteneke xweyî gewreyî giranî ve ji bona livandineke Sipahîyî firehî pir bi ber ve li dora çiyayê bi navkirî ve ji destpêka dawîya cotana sala 1930 tanî pêşya 5 axlevê pê dane bikirin. Weha Xweyîbûn bi başî ve pilana liberxwedanê bi ser ya pilana hêrîşê ve dane bigirtin; jiber wê dida bibawerkirin, ku hêjî bi hatina şûreşa welatîyî giştî ve dem nehatîye bigihaştin. Weha bi vî rengê hanê ve li nik Turkan de hate bibawerîkirin, ku civata bi navkirî ve lawaz û ji kar hatîye bikevtin. Weha wan dida bibawerîkirin, ku dê ew çiyayê Agrîdaxê di nava çend rojan de ji xwe re bidin bigirtin.

Lêbelê vê civata hanê, ya ku wê ji bona xwe ji çend salan de ew çiyayê bi navkirî ve ji xwe re mîna Bingehekî Navînîyî Sipahî dabû biwergirtin, hîç terxemîn ne dida bikirin, ku wê her û her ji bona liberxwedana wî bingehî hemû pêrabûn ji xwe re didan biwergirtin, da ku hêrîşa

Turkan bête bişikandin, ya ku wan xwe jê re ji sê mehan didan bilikarxistin. Civata Xweyîbûn li ser nêta Turkan de beramberî vî çiyayê hanê ne bi bê agehdarî ve dihatin biderkevtin.

Mebesta Turkan ji van livandinên firehî gewre dihate biderkevtin, da ku ew bikaribin ala Kurdî ji ser wî çiyayê payedar bidin bidaxistin, hêzên Kurdîyî Welatperwer yên sazkerî ji hev bidin bitarûmarkirin, yên ku ew bi nafka Sipahê Şûreşeyî Giştî ve ji bona Gelê kurd, yê mafê wî tete bixwarin, dikarin bêtin bikirin, na hêjîbêtir wan dixwestin van hêzên hanê, heger bi wan ve bête bikirin, bi carekê ve bidin biqirkirin. Herwehajî ji pilana wan bû, ku ew hîç tiştekî li ser van livandinên Sipahî de û li ser vê Herema Şûreşgêriyî Kurdî de nedin bibelavkirin, tanî ku ew wê bi carekê ve ji xwe re nedin bivegirtin, da ku kesek li ser rastiya rewşê de li kurdistanê de neyête biagehdarîkirin. Weha bi vî tonî ve Turkan li ber bîr û bawerîya Giştî de li Turkî û cihên din de li ser Kurd de , li ser civandin û rêkirina xwarin, vexwarin û teqemeniyê de ji bona ser sînorên xweyî rojhilat dane biveşartin.

Di sibeha 11 Yunî de di sala 1930 de hêzên Turkî xwe bi ser çiyayê Agrê de dane rakişandin. Weha wan xwe di nava heremên çiyayîyî pirî sext de dane belavkirin. Sê rojan wan xwe di nava dehil û devîyan de bi pêş ve didan bipêşkevtin û hêzên Kurdîyî veşartî di nava vî çiyayê payedare de bê deng û pêjin xwe didan bihiştin. Weha Turk bi şûreşeke gewre ve hatin bizdandin, ya ku agirê wê di piştê dorhêla çiyê de li pişt Leşkerên wan de ji Aaxedir, Tendurg tanî Argîş, Wan, Bedlîs û Çiyayê Subhanî hate bidadan.

Weha ew neçarbûn, ku ew dev ji rakişandina xwe li ser çiyayê bi navkirî ve bidin biberdan û herwehajî pêrejî ew

neçarbûn, ku ew xwe di Xêza liberxwedanê de beramberî şûreşên vêkevî di van hêlan de bidin bigirtin.

Weha şeran ji 13 axlêvê tanî 13 tîrmehê de datin bidirêjkirin. Turkan di nava van şerên hanê de çend hezar Kuştî û Birîndar, duwanzdeh balafir, şêst top, şêst hezar qawanên fişekan, pêncî rêjînk, sed û pêncî çadir, sê hezar tiving, çil barên fişekan dane biwindakirin. Jimara Revîyan ji hêzên Turkî bi ser çar hezaran ve hate bikevtin. Di çiyayê Agrê jî de Leşkerên hevft, heşt û desteyên ji Leşkerên din pêve neman. Wan ne bes tenê bi ser hêzên Kurdî ve xwe nikaribûn bidana birakişandin, lêbelêji wan jî bi xwe jî ve nema dikaribûn li ber xwe de bidin bidan.

Weha desthilatiyên Turkî ji bona zayînen salên 1901, 1902, 1903, 1904 û 1905 bi serbazkirina wan ve hatin bineçarîkirin. Herwehaji pêrejî ew hatin bineçarîkirin, ku ew hêrişa rakişandina giştî ji bona destpêka kewçîrînkê bidin bigîrkirin.

Weha gava rewş li Kurdistanê de bi vê zîneta hanê ve hate bigihaştin, nema desthilatiyên Turkan nûçe li ber bîr û bawerîya giştî de dikaribûn bidana biveşartin, nemaze piştî ku wê Serbazkirina Giştî datin bidazanîn. Wê çîrok û çîvanokên pir bi derew ve ji xwe re û ji ber xwe datin biafirandin, da ku ew van livandinên Sipahîyî gewre bê tawan bidin biderxistin. Wan di pêşekî de datin bigotin, ku Keleş û Dizan ji welatê Îranê ji bona ser sinorên Turkî ji xwe re dane bihêrişkirin. Ew li wê derê de talankirinê û diziyê didin bikirin. Lêbelê gava tevger ber hate bifirehkirin, wan datin bigotin: Hinek ji Kurdên Şerfiroşên Nezan di hûndur de bi gotinên Gelacan ve hatin

bixapandin, yên ku ew dek û dolaban ji bona Komara Turkî ji xwe re didin bigerandin. Wan tevgereke kevnepereşt li kurdistanê de dane bigerandin, ya ku ew dujminatîyê beramberî bajartîyê û demokrasîyê dide bikin.

Wehaji di dawîya dawî de gava ku ew neçarbûn, ku li tevaya welatê Turkî de Serbazkirina Giştî bidin bidazanîn, pêrejî ew neçarbûn, ku ew bi şikestina hêzên Turkî ve beramberî hêzên Kurdîyî rêxistîyî bi rêk û pêk ve bidin bipêrûniştin, yên ku ew bi başî ve bi top, tiving û rêjînkên hatibûn biçekdarîkirin û yên ku ew ji bal Rêberîyeke hêja ji Kurdên Endamên Civata "Xweyîbûnîyî" kurdî dihatin birêberîkirin, yên ku wan ji bona serxwebûna kurdistanê û rizgarîkirina Kurdan ji Serdarîya Turkî didan biarmanckirin.

Herwehaji sergêjîyên Turkan ew ne bes tenê ji bona Kurdên Turkîyê bi tenha xwe ve dihatin biditin, lêbelêji ew ji wê jî hate bibuhurandin. Weha pir kesan ji Kurdên Surî û yên Îraqê jî hêzên Kurdî datin bipêkanîn û ew ji bona nava sinorên Turkî ji bona yarmetîya Birayên xweyî Şûreşgêr ji sê mehan tevî pêrabûnên herdu Serdarîyên Ingilîzî û Firensî jî datin birêkirin.

Hovîti û Serbirînên nuh

Turkan, yên ku ew beramberî hêzên Kurdên Çekdar destvalan hatin biderkevtin, bi ser serên Kurdên bêguneh ve hatin bidakevtin û ji wan bi tundî ve tevaya tola xwe datin biwergirtin. Weha bi vî rengê hanê ve ew bi hemû

dirbûn ve bi van kar û barên hovîtîyî hanêyî tîn ve hatin birabûn:

1. Bi mehna şûreşa li çiyayê Agrêyî vêketî de wan 220 gundên Kurdan dane bikavilkirin û Xelkên wan, yên ku serjimara wan 10. 000 Ten dihatin biderkevtin, di newala Zilan de ji Pîr û Kalan, ji Lawik û Keçikan datin bicivandin û ew bi bombên şewatê ve ji balafir û topan datin bibarandin. Weha bi hemû hovîtî ve wan ew datin biqirkirin.

2. Komeke mezin bêtir ji sed Şiyarvanên Welatperwerên Kurd ji bal Turkan de hatin bigirtin û ew bi saxî jî ve ji bal wan de ji bona gola Wanê hatin biavêtin.

3. Li dorhêla Çolemergê Navîna Hekarê de sêsed gund hatin bisûtandin û bêtir ji pênc sed Ten ji Pîrek û Menalan bi hemû hovîtî ve bi sêpiyê ve hatin bivekirin.

4. Çar sed gundên kurd li dorhêla çiyayên Agrê û Tenduruk de bi ser serên bêgunchên Xelkên wan ve bi bombên sûtandinê û pijekên wêrankirinê ve dane bitarûmarkirin.

5. hêzên Turkîyî hêrîşkirî di bin Rêberîya Cewad Paşa de ji wilayeta Hekarê

tanî Mala Xortan û ji wê derê tanî Şemdinan her gundekî Şûreşvanan, yanjî yê ku wî alikariya wan daye bikirin, di hêrişxa xwe de wî dida bişewitandin. Weha wî bi vi rengê hanê ve 120 gund û war date biherifandin.

6. Hêza Turkîyî hêrişkirî ji wilayeta Wanê di bin Rêberîya Kemal- Edîn Samî Paşa de li herema Çildêran de 83 gund date biherifandin û wî 590 Ten date bikuştin, ji yên ku Feleka bêbext di rêya wî de datin biditin.

7. Soraxvanê -Mufetiş- Giştîyî Wilayetên Rojhilat, -yê ku ew wê çaxê li Istenbolê bû-, civînên xwe wî her û her ligel Kemal Paşa Serokê Komarê de, ligel Serokê Wezîran de û ligel Wezîrê Hundurû de dida bikirin, da ku ew li şeweyên kar û baran de bidin bitemaşekirin, ji yên ku ew li gora gotina wan de rê li ber her tevgereke şûreşgêrî de li Kurdistanê de bide bigirtin. Ev jî bi vanên tên têtin bigivaştin:

1. Jiyana Eşîran bidin bihilanîn, evjî bi belavkirina Neferên Eşîrên Kurdan ve li ser wilayetên Turkî de tete biditin

2. Xelkên wilayetên rojhilat ji çekan bidin bibêçekkirin.

3. Xelkên gundekî ji bona yê

din bidin biveguhestin, da ku binemaleke mezin bi tenha xwe ve di gundekî de nikaribe bête bineşînîkirin.

4. Turkkirina Xelkê bi giştî ve bi darê zorê ve û nehiştina peyivandin, nivîsandin û xwendina bi zimanê Kurd ve bidin bikirin. - Rojname "Alehwal" ya Bêrûtî di 13 gelawêja sala 1930 de-

Evaya bû, yê ku me we piçekî li ser hovîtî û serbirînan de dane biagehdarîkirin. Bes û bi tenha ve Xwedê dizane, bê ka li piş van derd û kulên hanêyî hov de çî têtin biveşartin, ji yên ku ji ber wan mûyên Mirovan têtin birakirin û dilê Merov bi wan ve tete bixelandin.

Weha Encumena Karger ji Deftera Kargerên Sosyalistîyî Navdewletan li Zorîxê de pirotêstek di 30 gelawêja sala 1930 de date biderxistin, gava ku ev Deftera hanêyî bi navkirî ve li ser hovîtîyên Turkî de li Kurdistanê de hate bagehdarîkirin. Em vê li vê derê de didin bibelavkirin, mîna ku ew di rojnameya Ehrama Misrî de di mêjûwa 9 kewçîrînka sala 1930 de hatîye bidanîn:

Kurd û Deftera Kargerên Sosyalistî:

"Encûmena Bicihanîna Deftera Kargerên Sosyalistîyî Navdewletan li Zorîxê de di 30 gelawêja sala 1930 de hate bicivandin û wê ev biyara tê date biderxistin:

"Encûmena Bicihanîna Deftera Kargerên Sosyalistîyî Navdewletan dixwaze awira Cîhanê bi ser Serbirînan ve bide bixistin, yên ku Serdarîya Turkî beramber bi Kurdan ve pê têtê birabûn, Kurdên ku ew ji bona serxwebûna xwe didin bixebatkirin. Herwehaji ew pê dijî Miletê Kurdê birîndar têtê birabûn, yê ku ew di tevgerê jî de ne hatiye bibeşdarîkirin. Weha bi vî rengî ve Turk dixwazin, ku Kurd jî li ser destên wan jî de bi wan ve bête kevtin, mîna ku bi Ermenîyan ve li ser destên Turkan de bi wan ve hate bikevtin. Evaya tevdejî bêyî ku bir û bawerîya giştî di nava Netewên Gewre jî de li ser vê hovîtiya hanêjî de bidin bipirotestokirin. Encûmen awira Cîhanê jî li ser metirsiyên nuh jî bi kevtina Sipahê Turkî di nava xakê Farisî de pê dide bixistin, yên ku ew dibe Aştiya Cîhanê bi ber tirsê ve bidin bixistin. Weha evaya delîlekî pîrî bi diyare ve li ser nekarîna Encûmena Cîhanîyî Navdewletan têtê biderketin, ya ku ew rûmeta hêzên Sipahî bi hêrişên xwe ve ji bona xakê Neteweyekî lawaz dide bişikenandin. Encûmena Bicihanîne Cîhanê ji bona pirotêstkirinê -tûrebûnê-li ser bûyînên li Kurdistanê de ji rûdanên xwînavî, yên ku di nava wan de Miletê Kurd bi gorî ve têtin biderkevtin, dide bibangkirin ".

Em li ser rûpelên vê nameya hanê de bi navê Gorîyên welatê bi bêbehr ve sipasên xwe ji bona Encûmena bi navkirî ve didin bipêşkeşkirin, ya ku wê mirovanî bi derkirina pirotêsta -tûrebûna- bi navkirî ve ji bona liberxwedana beramberî Xebatvanên li pênavê welêt û perestîyên wîyî mêjûyî de date bixelatkirin.

Weha Xwendevan di vî wêneyê têtê didin biditin, yê ku Turkan ew mîna durujmekî xewîndarî ji bona rûdanên

vê dawîyê li Kurdistanê de dane bidanîn û yên ku rojnama "Miliyet" ew dane bibelavkirin. Weha li ser kêla tirbê bi Turkî ve hatiye binivîsandin "li vêderê de Goristana Kurdistanê bi Xewindarî ve tête bidîtin"!

Lêbelê bi rastî ve dê ji bona rojnama "Miliyet" bi baştir ve bihata bidîtin, heger ku wêna ew bi navê "Goristana Serbazê Nenas ve li pênavê serxwebûna Kurdistanê hatî de" bida binavkirin. Weha heger ku ew pê ji xwe re xewinan didin bidîtin, ku serxwebûna Netewê Kurd rengê ji xewnan tête bidîtin, weha bi vî rengî ve Serdarîya wê bi wê şaşbûnê ve bi xwe ve pê hate bikevtin, di wan rojên ku wê serxwebûna Surb, Bolgar û Girava Erebi bi rengê ji xewnan didate bidîtin. Merôvê Turk heger jî çî jî rewş û zînetên wî jî bêtin biveguhertin, lêbelê remankirina wî nayête biveguhertin.

Wehajî dê ji Kurdistanê jî mîna Yemena donê jî bi goristana Turkan ve bête bikirin. Debera ew goristanên xwe, li her dera ku ew ji xwe re dixwazin, bidin biavakirin! Debera ew ji xwe re goristanan ne bes tenê li ser wêne de, lêbelêjî li ser lat û zinaran jî de bidin bidurustkirin!

Gotineke Tevayî

Turk divên pê bêtin bibawerkirin, ku ew roj dê bête bidîtin, ya ku ew têde dê nêrxê xwîna pak bidin bidan, ya ku wan bi darê zorê û sitemkarîyê ve li Kurdistanê de dane birijandin. Belê ew roja hanê pirî nêzîktir jî tête bidîtin, ji ya ku Turk lê didin bigûman û bitexmînkirin. Weha pircarkirina komkirina bi sedan ve ji Xelkên bêguneh û reben ji Kalan, ji Pîrek û Menelan li yek cihî de û di pişte re jî qirkirina wan bi carekê ve, mîna ku ew donê jî bi serê Ermenîyan ve dihate bikirin, Miletê Kurd vê carekê ji caran jî wê di ser guhên xwe re hîç nade biavêtin û ew wê jî bi carekê jî ve ji xwe re nade bijîbîrkirin.

Weha divê ji sitemkarên Xwînkaran re bête bizanîn, ku dem dê ji wan re neyête bidirêjkirin, ya ku ew têde cerk û hinavên Jinên Kurdan bi songo û xincerên xwe ve didin biçirandin. Hîç bi carekê ve gûman têde niye, ku Kurd dê tola xwe bi darê zorê ve bidin biwergirtin. Herwehaji pêrejî cihana mirovanyê jî, ya ku ew nihajî li ser kul û derdên bi ser serên Kurdan ve tête kevtin, ew bi bédengbûna xwe ve li ser zor û sitemkarîya Turkan de

têtin bibeşdarîkirin, hîç gûman têde niye, ku ew dê rojekê ji rojan di rûwê xwînkariyê de bête birawestandî û dê ew yarmetîya Sitemkêşvan li ser Sitemgêrê wî de bide bikirin. Magelo dê çawan mirovaniya dilperitî li ser serbirîna pênc melyon Xelkên bêguneh û nabûdkirina wan de mîna berxan bi agir û wêrankirinên Turkan ve lê nedin bipirskirin?

Miletê Kurdî pehlewana, yê ku ew berî hêrîşa Turkan li ser wî de bi çend hezar sal ve bi xwedanê vî welatê hanêyî niha ve têtê biderkevtin, ew xwe nikare di çavên Turkan û yên din de çepel bide bidîtin û ku ew ji bona mafeyên xwe dide biparskirin, yanjî ku ew lawaz têtê bidîtin û ew di nava çiya û bajarên xwe de bi dû wan ve têtê bikevtin, mîna ku li dû komên nizimî bêçaran de têtê kevtin.

Ji bin nîrê jêrdestîyê her Miletê, ji yê ku ew ji bal Serdarîya Turkîyî çepel de dihate bizalkirin, ji bil Miletê Kurd pêve hate birizgarîkirin. Magelo Xelkek dê bêtin bidîtin, ku ew ji bona vî Miletê hanê mafeyî wiyî serûştî di jîyan û serxwebûnê de bidin binayînkirin? Dibe, ku hinek ji kurtbînan serxwebûna Kurd bi xewin bidin bidîtin, lêbelê ji bona wan dem hatîye biderbaskirin; jiber ku serxwebûna Yunanî, Surb û Bulgarî bi deha car ve bi xwe jî ve ew bi xewin ve di demekê de ji deman dihate biderketin, lêbelêjî tevlivêjî ew xewnên hanê rastîne li rastê de di vê roja hanê de têtin bidîtin. Bawermendîya welatî, xweragirtina Milî, vîna polayî, yên ku ew di Pehlewana û Xebatvanên Kurdan de xwe didin bigewdekirin, yên ku ew xwîna xweyî pak li pênavê serxwebûna welatê xwe de didin birijandin, ew bi xwe jî ve nekêmtir jî ji bawermendî û vîna rastî têtê biderketin, ji

ay ku ew di nava cerk û hinavên wan Kesan de dihate bigirtin, ji yên ku ew li pênavê serxwebûna Yunanê, Bulgarê û Surbê hatin bigorîkirin. Welatparêzên Kurd nadin binayînîkirin, ku alîkarî, ya ku ew ji bona wan Miletan di rêya piştgirtina Dewletên Biyanî de dihate bikirin, ji bona Kurdan ew nayête bikirin. Herwehaji ew pê nayêtin birûniştin û hîç jî ew xwe di nava torên wan de nadin bixistin. Lêbelê bawerîya wan bi bawermendiya wanî Milî ve ew bes û bi tenha ve dide bihiştin, ku ew pê bidin bibawerkirin, ku serxwebûna kurdistanê, ya ku ew di îro de mîna evsanê tête biderketin, dê rastîyeke diyar di ayinda nêzik de bête bidîtin, ger ku Xwedê xwest.

Weha Serdariyên Ingilistan, Firensa û Îranê, yên ku wan ligel Turkî de Peymanên Dostaniyê û başbûna Hemsayê dane bigirêdan, wan ne bes tenê di pişt van peymanên hanê de dane bixwestin, ku ew xwe ji erkên li ser xwe de -jiber ya yekem û duwem ji wan li ser peymana Lozanê de dabûn bimorkirin û bi serdejî ve ew Endam di Girêdana Netewan de têtin bidîtin, ya siyem ew Endamekî Rohilatî di wê Girêdana bi navkirî ve tête biderkevtin- ji liberxwedana mirovanî ji bona berjewendiyên Gelê Kurd, yê ku ew bi nabûdkirinê û qirkirinê ve dihate birûkirin, xwe bidin bivedizandin. Lêbelêji hêjîbêtir wan rêya alîkarîya Turkî û yarmetîya wê ji bona bicihanîna pîlanên wêyi xwînaviyî gewre dane bigirtin. Weha Ismet Paşa di Peyveke xwe de dibêje.⁹ Evaya wergerandina wêna ye:

"Di vî welatê hanê de ji komekê pêve mafeyê wê bêtir

---

⁹Ji peyvekê wî ya ku ew di ahenge vekirina Şîva Hesînî Enqera - Sîwasê de dayite gotin, mîna ku ew di Rojnameya "Miliyet" de di mêjûwa 30 Aogosta sala 1930 de hatîye.

nayête bidîtin, ku ew ji bona hebûna xweyî Milî û welatî ji bona xwe ji bil koma Turkî de bide bidaxwazîkirin. Ev rastîya hanê sade dê bi rengekî ve bi carekê ve diyar bête biderketin, ku ew hîç rê bi gûmanê nade bidan û kêse bi rabûna pevçûn û şûreşan nade bidan, gava ku ev Şivên Hesinî bi sînor û tuxûbên me ve bêtin bigihaştin". Weha gava Ismet Paşa bi van peyvên xweyî hanê ve tirsan dide bifirandin, ew ji alîyekî din de dide biderxistin, ku Şivên Hesinî, yên ku ew di hemû deman de û di hemû hêlan de ji gewretirîn destikên bajartîyê û aşîtiyê têtin biderketin, dê ji tûjtîrîn alavên wêrankirinê û dirtîrîn destikên qirkirinê û nabûdkirinê bêtin biderketin, gava ku ew di nava destên Turkan de bêtin bidîtin.

Beramberî van hemû dujwarî û bergirtinên hanê û tevlihevbûna wanî bi hev re hîç em nikarin dev ji xebata xweyî perest bidin biberdan û em Netewê xweyî xweşevistî mêrxas di bin dilovanîya Serdarîyekê de bidin bihiştin, ya ku Wezîrê wêyî Dadperwerîyê bi bê hemû şermezarî ve û bi rûsarî ve beramberî tevaya Xelkê dide bigotin: "Bawermendîya min û dîtina min êvaya bi xwe ve tête biderkevtin: Debera Dost û Dujimin tanî çîyan jî bizanibin, ku Xwedanê vî welatê hanê bi xwe ve bes Turkin. Weha her yekekî ku xwîna wî ne ji Turkiyê Xurû ve bête biderkevtin, li vî welatê hanê de bes û bi tenha ve jê re yek mafe tête bidîtin, ku ew jî bes û bi bitenha ve bi Kole ve, yanjî bi Bende ve bête biderkevtin. Em di nava welatekî de têtin bidîtin, ku ew ji tevaya welatên dunyayê bêtir bi azadtir tête biderkevtin. Ev welatê hanê jî bi xwe jî ve Turkî bi xwe ve tête biderkevtin. Wehaji ji vê jî kêseke bi gewretir ve nayête bidîtin, ku Wênerê we bawermendîya xwe têde ji we re bide biderxistin; jiber vê jî va hûn min

dîbînin, ku ez dildarî û pêhestkirinên xwe ji ber Kesekî nadim biveşartin".¹⁰

Lêbelê Netewe û Dewletên, yên ku ew ji erkên li ser xweyî mirovanî de xwe jê didin birevandin, rawestandineke bînvaniyî bê pêt li dîdara xebata welatîyî xwînavîyî de didin biwergirtin, da ku dostaniya wan ligel Turkî de bête biparastin û tu kelem ji bona bidestkevtinên wanî abûrî ligel wê de pê ne yêtin bidîtin. Weha hêjakirina van kar û rawestandinên wan em li ber dadkirina bextê nîşên tên didin bihiştin.

Civata "Xweyîbûn", ya ku ew ji Welatvanan tête bipêkhatin, ji yên ku ew li ser çûna xebata welatî tanî gihandina armanca perest de tevî hemû kelem û dujwarîyên pirî sorin, yên ku ew li ser rêya wan jî de têtin bidîtin, dê ew bi dilekî dagirtî ve bi bawermendîyê û evîna gorîyê ve li ser ronahîya mêjûwa Kurd û raburduwê wanî pir diyariyî sipî de bi bînferehbûn ve bi ser wê rêyê ve bide kevtin. Ew hinera xwe ji pilingê welatîyî vêketî di nava dilên Netewê Kurdî Mezin de û ji dadwerîya pirsîyarîya wîyî perest de didin bikanîkirin.

Belê dibe, ku ji Turkan re bête bilihevhatin, ku ew li vir û dera hanê de hin biserkevtinên cihî li hin hêlan de di vê bêhnê de yanjî yan din de bi destên xwe ve bidin bixistin. Herwehaji dibe, ku ew bi dawî hatina şûreşa welatîyî Kurdî ve bi hemû payebûn û pozbilindî jî ve bidin bidaza-

---

¹⁰Ji peyvekê ya ku li Ode Muş Mehmûd Es-ed Beg Wezîrê Dadwerîyê di Komara Turkî de dayite kirin, mîna ku ew di rojnama "Miliyet" de di mêjûwa kewçîrînka sala 1930 de hatiye.

nîn, weha mîna ku wan di sala 1925 jî de datin bikirin. Lêbelêjî tevlivêjî rastî wisa nayête biderkevtin . Li ser tevaya cîhanê de divê ku ew bi zanibin, ku ev şûreşa hanê, ya ku ew ji bal Welatperwerîya wan Xebatvanên Kurd de hatîya bidadan, rojekê ji rojan ew nayête bitemirandin, tanî ku pilingî welatperwerîyê û rûmeta Mîlîyî musulmantîyê bi vêketî ve bête bidîtin, ku ew ji bal karîna Xwedanî de di nava dilên Netewê Kurd de hatîye bidadan.

Wehajî di dawîya dawî jî de careke din jî em li vir jî de didin bivegerandin, ku ev şûreşa hanê nayête bidawîkirin, tanî ku du tişt neyêtin bidîtin: yan bi derkirina hemû Turkan veji Serbaz û Karmendan ji Kurdîstana şêrîn û pak bête bidîtin, yanjî bi berdana gulê dawî ve li Kurdistanê de, yanî bi kuştina Xebatvanê Kurdîyî dawî ve bête bidîtin.

Ji Bona Netewê Erebyî Comerd

Weha me xwest, ku em vê pertûka hanê bi gotineke kurtîyî giştî ve ji bona remangîrên Netewê Erebi û Siyasîmedarên wîna di tevaya heremên wî de bidin bidawîkirin. Em hêvîdarin, ku dê ev gotina hanê kêreke xwestî di nava cerk û hinavên Xwedan bîr û rûmet û Dûrbînvanan de bide bihiştin:

Birayên me, xwedan zimanê Erebi, li Îraqê, Surî, Hicazê û Yemenê de xwe jibîra nakin, bê ka wan di rojên serdarkirina Turkan de li ser wan çî derd dane bikişandin û çî hovîtî dane bihilgirtin, ku şopên wan derd û hovîtîyan hêjî li ber çavan de û hîmkirî di nava hişan de têtin bidîtin.

Em bawermendin, tevî ku hinek ji wan re jî niha jî bêbextîyê dixwazin bidin bihilgirtin, ji yên ku ji wan re soz û peyman didan bineqîşandin, ku wan hêjî jan û hovîtîyên serbirina pêla çûyî nedane bijibîrkin û herwehaji ji dirbûna Walîyên Turkan, Serleşker û Karmendên wan jî bi hemû cudabûna Deste û Çînîyên wan ve ji hemû rengên zordarîyê, sitemkarîyê û serêşandinê ew

nadin bijibîrkin. Wêneyên Sêpîyan, yên ku ew ji bal Cernal Paşa de li Surî hatin bivedan, hêjî ew li ber çavan de tîn û dirin. Ew hemû hovîtîyên di çaxa dazanîna şûreşa sala 1916 de hatin bikirin, yên ku ew beramberî Netewê Erebî hatin birûdan. Wehajî tevlivêjî Hicaz, Surî û Îraqê jî ji nava benda Turkîyî giran hatin birizgarîkin.

Hîç gûman têde nayête bidîtin, ku pîranîya remangîrên Ereban ligel me de têtin bibeşdarîkin, ku divê Merov xwe ji metirsîya Turkî bide biparastin, ya ku ew hêjî ji bona ayinda welatên Ereban û civandina wan metirsîyê dide bipeydakirin, ya ku ew jê re didin bixebatkin. Turk hêjî ji xwe re çavdêrîya kêsan didin bikirin, da ku ew Mûsilê, Helebê û Iskenderonê ji xwe re bidin bivegerandin. Bi vegirtina wan ji bona van hersê welatên hanê nabûdkirina wan ji bona civandina Erebîyî bi carekê ve tete bidîtin û ew bi xwe jî ve herwehajî metirsîyeke her gavî jî ji bona Surî û Îraqê jî bi hev re dide biderxistin.

Hîç Kesek nikare bide binayînîkin, ku pêkanîna Dewleteke Kurdîyî Serbixwe li Kurdistanê de dê pir ji bona Ereban bi qazanc ve bête biderketin. Her Kesekî, ku ew li neqşa Ciyografi de bi dîtineke giştî ve lê dide bitemaşekirin, bi başî ve ew tete biliberkevtin, ku dê Dewleta Kurd bendeke pîrî sengîn bi çiyayên xweyî bilind ve li beramberî lehîya Toranîyî herikî de bête bidîtin. Weha dê ew careke din mîna rojên berê bête bidîtin, gava ku ew ji bona musulmantîyê û Dewletên Erebî nala Keleşên pêşî dihate biderkevtin, yên ku wan hêrîşên Romanan li ser wan de didan bivegerandin û ew ji destdirêjîyên Teteran û Sîsîliyan didan biparastin.

Weha Ereb jî di nava lepên Serdarîya Turkan de di zîneteke wisa de ew dihatin bidîtin, mîna ya ku ew hêjî li Kurdistan jî de têtê bidîtin. Weha Kurdistana dûrkişî jî cîhanê tûjtirîn lêdanê li ser destên Zarokên Cengîzخان de dide bixwarin. Ji bedbextîya Netewê kurd têtê bidîtin, ku ew niha hêjî xwe li jêrdestên serdarîkirina Turkan de û di nava pencên koletîya wan de dide bidîtin.

Wehajî gerjî ku em nihajî jî bona nik Zaruwên Ednan û Qehtan jî tên, da ku em bi wan ve şewirdariyê bidin bikirin û jî bona wan bidin bibangkirin, ku ew bi destên dirawsên xweyî nêzîk û hemşeriyên xweyî donê ve di Welêt de bidin bigirtin. Weha em naxwazin, ku em bi wan ve bêtir bidin bibarkirin, ji yê ku ew divê bêtir di rawestandina xweyî tengî niha de nedin bihilgirtin, ya ku ew ji encamê pêla Serdarîya Turkîyî genî têtê biderketin. Weha heger alîkarîya şer Serbestên Ereb ji bona Serbestên Kurd nikaribin jî bidin bipêşkeşkirin, wehajî bi kêmanî jî ve yên pêşî jî dikarin yarmetîya yên paşî bi peyvê jî ve bidin bikirin, mîna ku peyva hozanê Mutenebî dide biderxistin:

Li nik te de ne hesp jî, ne mal jî ji bona dîyarkirinê têtê bidîtin, debera bi peyvê ve bête bibextiyarîkirin, heger ku jîn jî pê neyête bidilşadîkirin

Weha Turk her roj li ser kurdan de bêbextiyeke nuh didin biderxistin. Ew mêrxasîya Miletê Kurd li pênavê liberxwedanê de ji bona jîyana xwe û serxwebûna xwe bi reneki çewt ve didin biwênêkirin, ku şopa wê ji serên Mirovan neyête bihilanîn, heger ku rojnamevanîya Erebî bi vejandina Kurdî ve nede bialîkarîkirin. Gerjî ku ew jî wan tawanbarkirinên Turkan nedin bivegerandin, yên ku ew ji bal sitemgêrên Turkan û berdevkên derewînên wan

de bi lehengên Kurdistanê ve têtin bivekirin, ew lehengên ku wan serên xwe ji bona Kurdistanê dane bihildan, da ku li ser qehfên wan de serxwebûna wan bête biavakirin. Ji bona her Kurdekî dilek tête bidîtin û dilê her Kurdekî tête bihestkirin, ku Ereb ji bona wî di dirawsebûnê de bira têtin bidîtin û herwehaji ew jê re di tengavîyan de, di oldarîyê de, di reweşt û hereman jî de bira têtin bidîtin. Ew dê çavtengayê di alîkarîya sincî de ji bona Kurdan nedin bikirin, heger ku ew jî yarmetîya diravî jî nikaribin bidin bikirin. Her Xebatvanekî Serhildayî li Kurdistanê de dê bi peyvekê ve bête bihêzkerin, ya ku ew ji bal Serbestekî Erebîyî Serhildayî li Girava Erebî, Surî û Îraqê de jêre tête bigotin.

Waha canê musulmantîya rojhilat, yê ku ew di nava herdu birayên Ereb û Kurd de dide bicivandin, ew ji bona Zaruwên Kurdistanê dide bimujdekirin, ku ew ji Zaruwên Ednan û Qehtan yarmetîya bira ji bona bira û dildarîya Mirov ji bona Mirov didin biçavdêrkirin!

Xuyanîyek li ser Serbirîn û Hovîfîyên, yên ku ew berê hatine binavkirin, em didin bipêşkeşkirin:

Serbirîna Herema Licê		
Navên Gundan	Malên Şewitandî	Kuşfî
Pêştet	40	200
Heraq	50	250
Fera	30	150
Baqîn	150	848
Matmor	15	15
Melîkan	50	249
Cof Hîn	25	120
Parsam	23	64
Maz Maz	40	198
Sîfî	60	299
Tepe Goyî	70	349
Cilke Genî	40	200
Serdî	50	249
Dêr Qam	30	150
Cama Laş	40	200

143 Pirsiyarîya Kurd

Fîsî	60	298
Fete Tîs	52	260
Şeh Qelat	80	398
Horî	30	150
Reza	60	292
Eyn Gul	15	75
Dayla	30	147
Marqî	30	150
Şeh Lefî	120	585
Gulî	15	75
Ferhat	18	90
Dizdînê	16	87
Alek	15	74
Bermal	10	49
Tozle	30	148
Tevde	1294	6419

Serbirîna Herama Darhîne		
Mezerê Suhahê	45	12
Erdîşat	15	4
Kildan	10	8
Sokîx	12	12
Keşk û Dar	8	50
Kerlênûsî	30	18
Şeh Nîsan	25	36
Meze Kor	8	12
Sêvan	300	150
Şêdnan	20	7
Têwermin	10	13
Qorîne	15	12
Meradan	30	17
Kês Bas	7	13
Têhaq	15	13
Boxan	15	37
Moskî	10	13
Qazona	80	13

Serbirîna Herama Darhîne		
Mezerî Mezin	33	22
Qolen	15	21
Xan Sor	80	25
Hot	30	12
Sêzahêl	15	20
Tar Bacor	200	85
Şin	32	81
Aşkeh Sor	18	2
Deyrê Qorî	13	5
Yazam	16	2
Arakîl	18	3
Arakîlê Biçûk	30	20
Elî Çapan	28	10
Arakîl Boserdîq	50	18
Germîk	16	12
Derşemalan	21	14
Cîrek	25	3
Ziyaret	19	20
Walîs	90	28

Serbirîna Herama Darhîne		
Moran	50	4
Rût Ca	100	75
Cehenê	80	45
Qoryat	150	12
Boremeg	18	11
yehde Bêr	19	22
Dîlkutan	16	15
Derî Nalî	28	25
Alyan	160	88
Elfeyan	50	80
Keydamor	16	33
Mela Ebdula	30	16
Helanan	19	17
Eskê Koyî	16	11
Xerabê	26	9
Lîtomêr	20	8
Fartax	5	12
Tevde	2207	1326

Serbirîna Herema Ardoşîn		
Kehat	25	5
Qocgîr	10	9
Qof	30	163
Sayer	15	75
Beroj	25	4
Kêldar	5	12
Sefan	15	27
Tevde	125	295

Serbirîna Cebaççor		
Azîza	65	5
Şahnîz	45	22
Sêdan	25	120
Sêvê	40	15
Enfyoqê Jor	207	12
Enfyoqê Jêr	37	18
Dek	50	29
Qos	25	13

Canî	47	95
Hêza Banî	10	9
Fahziyan	20	12
Tevde	571	350

Serbirîna Herema Nisêbînî		
Kerhişînê	35	40
Kertodîn	100	5
Areber	45	50
Nergînlo	15	20
Girê Yaqub	10	52
Girê Mekar	20	19
Şiwêşek	50	72
Baqisyan	30	62
Gorîn	35	19
Qala	100	35
Tevde	440	374

Serbirîna Herema Hebab		
Marîn	50	50
Girê Mîna	40	70
Merbab	40	12
Gundê Şekiro	45	50
Qaltêt	45	28
Girê Hesên	38	40
Girê Çihan	102	50
Aznawer	30	28
Badêb	50	15
Herbet Nişka	15	19
Sêderê	20	15
Herbet Elî	120	150
Herbet Kefî	35	86
Nefyê Hebab	20	12
Êş	30	5
Bamînem	40	80
Gul Suwar	60	19
Genek	25	60
Qolbêqan	20	28

Şûşanê	50	25
Kêbiwe	40	60
Tevde	870	902

Serbirîna Herema Aliyan		
Girê Sêvan	35	71
Sitoran	40	80
Abedkan	50	100
Delavê Qesrê	60	107
Hacî Kiyân	30	90
Haralmîşkê	50	120
Serkanî	15	70
Hisab Sikozet	20	50
Harab Qosne	25	60
Dêbetk	100	64
Dêtrûn Axa	25	160
Qêmhan	30	50
Şêx Xizir	25	59
Bawerd	20	60
Şaborq	20	60

Qan Hirab	30	45
Banh	15	75
Birencê	170	35
Ala Qamiş	30	315
Tevde	790	1671

Serbirîna Herema Midyadê		
Bacîn	80	40
Kemalab	20	18
Barbansê	30	20
Dalîn	150	220
Nebel	100	195
Moqrê	70	120
Tevde	450	613

Serbirîna Herema Bacerîn		
Derşamê	15	52
Kesferb	75	160
Qartemîn	10	29

Nefbacetrîn	45	18
Tehrîjê	30	19
Soran	40	55
Dasqan	30	67
Qaqwan	25	56
Mesde	20	60
Aynûrd	30	67
Mezîzet	120	220
Toqe	20	58
Kefrê	50	78
Habînqa	18	48
Kemê	25	28
Tevde	553	1015

Serbirîna Herema Kerboran		
Dêr Selîb	30	62
Hermên	20	82
Celek	22	28
Tevde	72	172

Serbirîna Herema Hesen kêfê		
Dêrhan	10	25
Hêsan	12	18
Qesra Zêrîn	15	28
Tevde	37	71

Serbirîna Herema Diyarbekir		
Qoxnê	50	28
Başme Lelo	40	50
Qamişlo	30	40
Qorqçî	13	58
Tevde	138	176

Serbirîna Herema Genc		
Melekan	80	122
Hezar Şaw	60	82
Beroc	25	68
Îvak	28	40
Solahan	100	150
Xirbê Zo	30	84
Yekmal	18	56
Azad	32	64
Qas	17	40
Boqla	100	45
Xagbê	40	64
Maz Kêft	8	19
Siterbas	10	48
Mela Bîrma	25	64
Serpa	50	80
Înkaq	20	64
Tevde	643	1090

Serbirîna Herema Eyfinot		
Eyfinot	25	80
Mîtsiyajar	30	60
Qamîqan	20	40
Qamê Reş	30	50
Tohêla	150	180
Cerk	60	28
Bora	30	48
Çiya	30	60
Corîkşêma	10	28
Baxçe	80	40
Sêranê	5	15
Qerebalceq	60	88
Saxîvs	60	92
Tevde	590	809
Gîşt	8765	14419

jimara spardinê (97) li sala 1999

Çap: Çapxana Roşinbîrî

